

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra církevních dějin a literární historie

Bc. Ján Pastuszek

**Piotr Skarga a jeho dielo Kazania
Sejmowe**

Diplomová práca

Vedúci práce: doc. PhDr. Miloš Sládek, Ph.D.

Praha 2021

Prehlásenie

1. Prehlasujem, že som predkladanú prácu spracoval samostatne a použil len uvedené pramene a literatúru.
2. Prehlasujem, že práca nebola použitá k získaniu iného titulu.
3. Súhlasím s tým, aby práca bola sprístupnená pre študijné a výskumné účely.

V Prahe dňa 13. 5. 2021

Ján Pastuszek

Bibliografická citácia

Piotr Skarga a jeho dielo *Kazania Sejmowe* [rukopis] : diplomová práca / Ján Pastuszek ; vedoucí práce: doc. PhDr. Miloš Sládek PhD. -- Praha, 2021. -- 75 s.

Anotácia

Práca sa zameriava predovšetkým na osobu poľského jezuitského kazateľa Piotra Skargu a jeho najznámejšie dielo *Kazania Sejmowe* z roku 1597. V úvodnej časti sa zaoberáme oblasťou Poľsko-litovskej únie na prelome 16. a 17. storočia s bližším pohľadom na politické a kultúrne dejiny a opisujeme život, pôsobenie a tvorbu Piotra Skargu. V rámci jadra práce analyzujeme vybrané časti diela *Kazania Sejmowe*, niektoré jeho prvky a motívy, ktoré porovnávame s ďalšími dielami zo stredoeurópskeho priestoru. Cieľ práce je priblížiť osobnosť a dielo, ktoré majú v poľskej kultúre pevné miesto, a porovnať ich s ďalšou dobovou stredoeurópskou literatúrou.

Kľúčové slová

Piotr Skarga, poľská literatúra, protireformácia, 16. storočie, jezuiti, Poľsko-litevská únie

Abstract

The thesis is primarily focused on the person of the Polish Jesuit preacher Piotr Skarga and his most famous work *Kazania Sejmowe*, 1597. In the introduction of our thesis we deal with the area of The Polish–Lithuanian Commonwealth at the turn of 16th and 17th century. We put more detailed emphasis on political and cultural history and we describe life, activities and literary work of Piotr Skarga. In the core of our thesis we analyse the selected parts, elements and themes of the literary work *Kazania Sejmowe*. Subsequently we compare them with several other central european literary works. The aim of our thesis is to take a closer look at the personality and the literary work that have a firm place in Polish culture and to compare them with other central european literature.

Keywords

Piotr Skarga, Polish literature, Counter-Reformation, 16th century, jesuits, Polish-Lithuanian Commonwealth

Počet znakov: 181 933

Pod'akovanie

V prvom rade ďakujem pánovi docentovi Milošovi Sládkovi za trpezlivosť a ochotu viesť ma pri tejto práci. Zároveň ďakujem aj všetkým ďalším ľuďom, ktorí mi pomáhali s touto prácou.

Obsah

Úvod.....	7
1. Obdobie prelomu 16. a 17. storočia v Poľsko-litovskom štáte	11
1.1. Spoločenské pomery.....	11
1.2. Politický systém šľachtickej Rzeczypospolitej.	16
1.3. Reformácia a protireformácia.....	22
1.4. Kultúra.....	26
2. Život, pôsobenie a tvorba Piotra Skargu	29
2.1. Mladosť a prvé roky v Tovarišstve Ježišovom	29
2.2 Pôsobenie v Pobaltí	31
2.3. Pôsobenie v Krakove.....	34
2.4. Piotr Skarga a Brestská únia.....	35
2.5. Kráľovský kazateľ	38
2.6. Tvorba	41
3. Kazania Sejmowe.....	43
3.1. Úvod do diela	43
3.2. Ideál kráľovskej vlády.....	46
3.3. Slovanská identita.....	48
3.4. Uhorsko ako odstrašujúci príklad.....	53
3.5. Turecké nebezpečenstvo.....	58
Záver	64
Zoznam literatúry	67
Pramene	67
Sekundárna literatúra.....	70

Úvod

Obdobie 16. a 17. storočia je v Európe poznamenané najmä rastúcim reformačným hnutím a následnou katolíckou reakciou v podobe protireformácie. Vzájomný stret teologických postojov, ktorý vyústil aj do krvavého náboženského násillia, ovplyvnil politickú, kultúrnu a spoločenskú štruktúru mnohých krajín. Vo viacerých častiach Európy sa len v tomto období začínajú paralelne prejavovať aj prvky renesančného humanizmu, ktoré sa postupne šírili z Talianska. Čoraz častejšie používaná a zdokonaľovaná technologická novinka, kníhtlač, našla v dobe horlivých verejných debát a sporov, ale aj nových kultúrnych podnetov v literatúre, adekvátne využitie a stala sa na jednej strane zbraňou v rukách náboženských polemikov, na strane druhej šírila kultúru spôsobom dostupným aj pre širšie masy obyvateľstva. Krajiny strednej a východnej Európy, ktoré boli konfesiónálne rozdelené už pred reformáciou, a to na katolícku a pravoslávnu, museli v tej dobe podstúpiť aj veľmi náročný stret s expanziou Osmanskej ríše, čo prinášalo nielen krvavé vojny, ale aj konfrontáciu s úplne inými náboženskými predstavami a spoločenským usporiadaním.

Naša práca sa zameriava na jednu z najvýraznejších postáv tohto obdobia, poľského jezuitského kazateľa Piotra Skargu, ktorý zanechal v poľskej kultúre výraznú stopu, hoci sa v priebehu stáročí, v súvislosti s rozpolžením poľského štátu, názory na jeho význam menili. Skarga, nadaný spisovateľ a rečník, využil svoje prirodzené vlohy na zápas s reformáciou, ktorej bol horlivý odporca. Ako aktívny stúpenec protireformácie však bojoval na úplne inom fronte než jeho kolegovia v Španielsku či Taliansku. Poľsko-litovský štát, okrem geografických odlišností – hraničil s pravoslávnu Moskvou a moslimským svetom Tatárov a Turkov, bol špecifický svojím jedinečným politickým systémom, ktorý predstavoval kombináciu monarchie a republiky. Na čele štátu síce stál panovník, poľský kráľ a litovské veľké knieža, no jeho právomoci boli limitované veľmi početným, sebavedomým a aktívnym šľachtickým stavom. Práve bohatí a mocní magnáti patrili medzi hlavných patrónov reformačného hnutia. Poľská šľachta, znechutená krvavými nepokojmi v Európe, sa v záujme svojho dobra rozhodla presadiť náboženskú toleranciu, ktorú museli rešpektovať aj panovníci. Zjednodušene, konkurujúce konfesie nemohli siahnúť po mečoch a problém riešiť násilím. Žiaduce bolo bojovať o srdcia veriacich s pomocou argumentov, poraziť protivníka v dišpute a vedieť presvedčiť o svojej pravde, hoci mnohokrát rozhodol aj pragmatizmus, do ktorého nútila konfesiónálne zameraná diskriminačná politika vplyvného magnáta alebo kráľa.

Špecifiká politického systému v Poľsko-litovskom štáte, jeho vývoj, ako aj spoločenské a kultúrne prostredie opisujeme v 1. kapitole a to najmä prostredníctvom poľskej odbornej literatúry, ktorá sa na túto problematiku zameriava. Nami skúmané obdobie má v poľskej histórii dôležité miesto a podrobnejšie sa mu na profesionálnej úrovni v rámci množstva aspektov venovali mnohí autori, z ktorých v tejto časti uvádzame pre nás tých najdôležitejších. Pre otázky hospodárskych a spoločenských pomerov používame práce autorov ako Józef Andrzej Gierowski¹, Andrzej Wyczański² a Anna Sucheni-Grabowska³. Zložitý systém vzťahov medzi najdôležitejšími politickými inštitúciami krajiny veľmi prehľadne spracoval český autor Jan Květina⁴. Šírenie reformácie, nástup protireformácie a náboženskú problematiku ako takú, ale aj podobu šľachtickej kultúry opisuje Janusz Tazbir⁵. Pre problematiku dobovej kultúry a literatúry pracujeme najmä s dielami, ktoré vytvorili Jerzy Ziomek⁶ a Janusz Pelc⁷. Pre niektoré konkrétne aspekty tohto obdobia nám veľmi dobre poslúžili práce českej autorky Kateřiny Pražákovéj (Bicanovej)⁸. Pre základný historický prehľad sme použili aj prácu Marceliho Kosmana⁹.

Druhá kapitola je venovaná základným informáciám o živote Piotra Skargu a v zostručnenej podobe opisuje jeho mladosť, vstup do Tovarištva Ježišovho, pôsobenie v rôznych častiach Poľsko-litovského štátu a prehľad jeho spisovateľskej činnosti.

¹ GIEROWSKI, Józef Andrzej. *Historia Polski: 1505-1764*. Wyd. 12. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988

² WYCZAŃSKI, Andrzej. *Polska-rzeczą pospolitą szlachecką 1454-1764*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965; WYCZAŃSKI, Andrzej. *Spółeczeństwo polskie in WYCZAŃSKI, Andrzej, ed. Polska w epoce odrodzenia: państwo, społeczeństwo, kultura*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1970, s.127–161

³ SUCHENI-GRABOWSKA, Anna. *Walka o demokrację szlachecką in WYCZAŃSKI, Andrzej, Polska w epoce odrodzenia: państwo, społeczeństwo, kultura*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1970, s. 9–67

⁴ KVĚTINA, Jan. *Šlechtická demokracie: parlamentarismus v polsko-litevském státě v 16.–17. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011

⁵ TAZBIR, Janusz. *Spółeczeństwo wobec reformacji in WYCZAŃSKI, Andrzej, ed. Polska w epoce odrodzenia: państwo, społeczeństwo, kultura*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1970, s. 197–223; TAZBIR, Janusz. *Szlachta i teologowie: studia z dziejów polskiej kontrreformacji*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1987; TAZBIR, Janusz. *Kultura szlachecka w Polsce: Rozkwit, upadek, relikty*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1983

⁶ ZIOMEK, Jerzy. *Renesans*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002

⁷ PELC, Janusz. *Literatura renesansu w Polsce*. Wyd. 2., popr. Warszawa: Semper, 1998

⁸ PRAŽÁKOVÁ, Kateřina. *Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450–1618)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2015; PRAŽÁKOVÁ, Kateřina. *Konfesní nepokoje v Krakově pohledem rožmberského zpravodajství in Folia Historica Bohemica 30, 2015, č. 1, s. 5–32; PRAŽÁKOVÁ, Kateřina – STERNECK, Tomáš. „Rychlejší než větry, hbitější než všichni zajíci” Útěk Jindřicha z Valois z Polska v pamfletu z roku 1574, Slovánský přehled 100, 2014, č. 3, s. 473–497. BICANOVÁ, Kateřina. *Jezuité jako nositelé katolické reformy v polskolitevském státě Královský kazatel Piotr Skarga, diplomová práce*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2004*

⁹ KOSMAN, Marceli. *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum, 2011

Samotný Skargov životopis, ktorý sa odohrá na pozadí veľkých spoločenských zmien „zlatého veku“ poľskej histórie, je sám osebe veľmi zaujímavý. Išlo o príslušníka chudobnej šľachty, ktorej bolo obrovské množstvo. Jeho zápal a usilovnosť v kombinácii s talentom získali podporu u nadriadených, ktorí si uvedomili jeho potenciál a umožnili mu sa realizovať. Vďaka tomu postupne stúpал nielen v rádovej, ale aj spoločenskej hierarchii až dosiahol pozíciu v tesnej blízkosti kráľa. Jeho rôznorodá činnosť ukazuje, že išlo o aktívneho človeka, ktorého meno bolo už za jeho života dobre známe v celej krajine a vyslovované aj s uznaním, aj s opovrhnutím. Pri tvorbe tejto kapitoly sme sa opierali o Skargov životopis od Janusza Tazbira¹⁰ a Jana Sygańskiego¹¹. Pôsobenie jezuitov v Poľsku aj s ohľadom na viaceré aspekty Skargovej činnosti spracovali články v zborníku *Jezuici a kultura polska*¹². Tretia časť našej práce sa venuje Skargovmu dielu *Kazania Sejmowe*, ktoré patrí medzi jeho najdôležitejšie a najznámejšie. V týchto kázňach sa autor obracal priamo na elitu poľského štátu, poslancov sejmu, ktorým adresoval niekoľko naliehavých výziev na nápravu a varoval ich pred negatívnymi následkami súčasného stavu krajiny. Dielo zachytáva Skargove predstavy o rozličných politických, spoločenských a náboženských otázkach, ktoré vychádzali z komplexu ním vyznávaných hodnôt. Predstavuje tiež ukážku agitačného diela s účelom definovania hrozieb pre katolícku cirkev (očami jezuitského kazateľa) a vytýčenia hlavných cieľov poľskej protireformácie, ktoré mali realizovať adresáti kázni – najmä poľská katolícka šľachta a poslanci na sejme. Dielo nám poskytuje pohľad aj na vtedy aktuálne hlavné a vedľajšie spoločenské problémy, ktoré Skarga reflektuje a interpretuje s ohľadom na jeho účel. Spôsob Skargovej argumentácie má taktiež svoju informačnú hodnotu a svedčí nielen o autorových názoroch, ale aj o motívoch, u ktorých očakával od adresátov pozitívnu reakciu, čo môže napovedať o mentalite časti dobovej poľskej spoločnosti.

Hlavné témy diela – koncepcia štátu, pozícia cirkvi, kráľa a postoj k iným konfesiám a náboženstvám, sú už kvalitne spracované v odbornej literatúre¹³. Naša práca

¹⁰ TAZBIR, Janusz. Piotr Skarga: szermierz kontreformacji, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978

¹¹ SYGAŃSKI, J. T. J. Działalność Ks. Piotra Skargi T.J. na tle jego listów 1566–1610. Kraków: Tow.Jezus., 1912

¹² GRZEBIEŃ Ludwik, OBIREK Stanisław. Jezuici a kultura polska. Materiały symposium z okazji jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990), Krakow: Wydawnictwo WAM, 1993

¹³ KOROLKO, Mirosław. O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi. Warszawa: Pax, 1971; OBIREK, Stanisław. Koncepcja państwa w kazaniach Piotra Skargi SJ in GRZEBIEŃ Ludwik, OBIREK Stanisław. Jezuici a kultura polska. Materiały symposium z okazji jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990), Krakow: Wydawnictwo WAM, 1993; Predhovor Janusza Tazbira vo vydaní Kazania Sejmowe z roku 1972.

sa preto zaoberá predovšetkým menej skúmaným prvkom diela *Kazania Sejmowe*. Za cieľ si práca kladie ich stručnú analýzu a porovnanie s ďalšími dielami od toho istého autora. Taktiež tieto motívy kladieme vedľa ďalších dobových prameňov z Poľska, ale aj iných krajín strednej Európy, aby sme sa pokúsili zachytiť ich a porovnať v širšom rozmere. Zároveň sa budeme snažiť pri skúmaných prvkoch poukázať na podobnosti alebo zjavné odlišnosti. Prečo sa tak často Skarga odvolával práve na situáciu v Uhorsku? Nezveličil tureckú hrozbu? Aj na tieto otázky sa pokúsime odpovedať v našej práci.

V prvých dvoch kapitolách pracujeme aj s prameňmi s cieľom ilustrovať dobový kontext a vo väčšej miere ich využívame najmä v jadre práce. Citujeme z modernej edície diela *Kazania Sejmowe*, ktorú editoval Janusz Tazbir,¹⁴ a taktiež sme pri výskume použili aj ich vydanie z roku 1610, ktoré vyšlo v rámci väčšieho súboru aj s ďalšími Skargovými dielami.¹⁵ Užitočná bola edícia Skargovej korešpondencie, ktorú spracoval Jan Sygański.¹⁶ Ďalší výber prameňov závisel predovšetkým od ich dostupnosti. Počas tvorby tohto textu sme totiž fungovali po väčšinu času pre ochorenie COVID-19 v nútenom pandemickom režime, ktorý negatívne ovplyvnil otváracie doby knižníc a archívov a aj možnosti cestovania. Využívame preto staré tlače a moderné pramenné edície, ku ktorým sa nám podarilo dostať.

¹⁴ SKARGA, Piotr, TAZBIR, Janusz a KOROLKO Mirosław, ed. *Kazania sejmowe*. Wydanie trzecie, zmienione i uzupełnione. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, wydawnictwo, 1972

¹⁵ *Kazania przygodne z inemi drobnieyszemi pracami o roznych rzeczach wszelakim stanom należących x. Piotra Skargi, Societatis Iesv ... W Krakowie : w drukarni Andrzeia Piotrkowczyka ...*, 1610, Biblioteka Narodowa, SD XVII.4.1060

¹⁶ SYGAŃSKI, Jan ed. *Listy Piotra Skargi z lat 1566–1610*, Kraków: Wydaw. Towarzystwa Jezusowego, 1912

1. Obdobie prelomu 16. a 17. storočia v Poľsko-litovskom štáte

1.1. Spoločenské pomery

V roku 1569, ešte za panovania Žigmunda II. Augusta (1520–1572), posledného Jagelovca, bola medzi Poľským kráľovstvom a Litovským veľkokniežatstvom vytvorená únia, ktorá oba celky zjednocovala do jedného spojeného súštátia, *Republiky oboch národov – Rzeczpospolita Obojga Narodów*,¹⁷ čím sa završil proces zblížovania oboch krajín.¹⁸ Samotné rokovania o reálnej únii sa začali už v roku 1563, ale najmä pre odpor litovských magnátov, ktorí sa obávali zníženia svojho vplyvu, sa natiahli na nasledujúce roky. Aj pod tlakom litovskej a ruskej¹⁹ strednej šľachty, ktorú priťahovali výsady poľskej šľachty, sa úniový akt podarilo dotiahnuť do konca. V dôsledku Lublinskej únie mali obe krajiny spoločného voleného panovníka, ktorý sa tituloval ako poľský kráľ a litovské veľké knieža, spoločný snem, Senát, platidlo a viedli spoločnú zahraničnú politiku. Novým hlavným mestom sa stala Varšava a to najmä vďaka svojej polohe v centre štátu. V rámci procesu pred uzavretím únie došlo v Litve k reformám, ktoré spočívali v posilnení právomocí regionálnych snemov – *sejmikov* a reorganizácii vojvodstiev a okresov. Nezanedbateľnou zmenou bolo pripojenie niektorých litovských oblastí k Poľskej korune.²⁰

Nový útvar predstavoval v rámci vtedajšej Európy obrovský územný priestor s pestrou etnicko-jazykovou a náboženskou štruktúrou.²¹

¹⁷ Pojem *rzeczpospolita* sa používa na označenie Poľsko-litovského štátu (s veľkým R) a zároveň ako preklad latinského pojmu *res publica* – republika. PIETRZYK-REEVES 2011, 15

¹⁸ Proces zjednocovania oboch štátnych celkov bol dlhodobý. Jeho počiatok môžeme hľadať v Krevskej únii z roku 1385, na základe ktorej bol po potvrdení viacerých záväzkov na poľský kráľovský trón zvolený Jagelo (1351–1434), veľké litovské knieža, ktorý vládol ako Vladislav II.. Trend zblížovania oboch krajín pokračoval vytvorením Horodelskej únie v roku 1413, ktorá vzájomné vzťahy prehĺbila a rozšírila. Nasledovali dohody uzavreté v Krakove a Vilne (1499) a Mielniku (1501). V tejto fáze mal vzájomný zväzok skôr podobu personálnej únie. Pevné spojenie priniesla až Lublinská únia z roku 1569, avšak tá ponechávala obom častiam Rzeczypospolitej autonómiu a viaceré vlastné prvky. DĄBROWSKI 1995, 227–336; KOSMAN 2011, 114–115

¹⁹ V Poľsko-litovskom štáte sa tak označovalo obyvateľstvo východoslovanského pôvodu alebo pravoslávnej viery, ktoré tvorilo väčšinu Litovského veľkokniežatstva. PLOKHY 2006, 85–121

²⁰ Niektorí historici vidia v Lublinskej únii významný faktor pri formovaní ukrajinskej národnej identity. V rámci tohto aktu boli totiž od Litovského veľkokniežatstva oddelené vojvodstvá Poleské, Volyňské a Kyjevské a následne pripojené k Poľskej korune. Ich majoritne „ruské“ obyvateľstvo sa postupne vyvíjalo sa špecifickým spôsobom. BORZECKI 1996, 37–61

²¹ V druhej polovici 16. storočia išlo približne o 800 000 km² s asi 7,5 miliónmi obyvateľov. Administratívne jednotky tvorili vyššie územné celky – vojvodstvá a nižšie územné celky – powiaty. Poľská populácia tvorila asi 40% z celkového počtu obyvateľov. Početnú skupinu, asi 20%, tvorili východní Slovania, ktorí počtom prevažovali aj etnicky litovské obyvateľstvo a vo väčšine vyznávali pravoslávie. Medzi ďalšie skupiny patrili Židia (5%), Arméni a Nemci, ktorí obývali najmä mestá. Exil z náboženských alebo ekonomických dôvodov tu nachádzali aj Česi, Uhri či Škóti.

Väčšinu obyvateľstva tvorili poddaní. V rámci poddanskej vrstvy existovali rozdiely v spoločenskom a hospodárskom postavení. Medzi lepšie postavené skupiny patrili šoltýsi, krčmári a mlynári. Početnú skupinu tvorili sedliaci s vlastnou výmerou pôdy o niekoľkých lánoch. Medzi chudobnejších sa radili sedliaci vlastniaci chalupu a malú záhradu, komorníci bez vlastného obydlia a čelad'. Podobne ako v iných krajinách, záväzky poddaných voči vrchnosti predstavovali peňažné alebo naturálne dávky, robotu na panskom a iné služby. Orientácia poľskej šľachty na výnosný export obilia a iných komodít prostredníctvom baltského obchodu zvyšovala požiadavku na stupňovanie pracovných povinností a obmedzovanie slobody poddaných. Aby vrchnosť zabránila odlevu pracovnej sily, obmedzovala prenikanie poddaných do miest a taktiež aj pohyb medzi jednotlivými dedinami, čo sa však v praxi nedalo úplne vymôcť. Stávalo sa aj to, že jednotliví šľachtici s cieľom zvýšiť vlastnú produkciu, organizovali úteky poddaných na svoje majetky, kde im pred bývalými pánmi poskytovali ochranu. V druhej polovici 16. storočia sa na panskom najčastejšie pracovalo 2 – 3 dni v týždni. Zbytok času sa poddaní mohli venovať remeslu, práci na vlastnom poli, resp. slúžiť u bohatších sedliakov, či navštíviť trh v najbližšom okolí. Napriek pomerne ťažkému postaveniu a obmedzovaniu slobody u väčšiny poddaných, nedochádzalo v 16. storočí k podobným násilným výstupom, akými boli sedliacke nepokoje v Nemecku alebo povstanie Juraja Dóžu v Uhorsku. Najčastejšiu formu odporu voči zlým podmienkam predstavoval útek z panstva, čím vznikali vrchnosti značné ekonomické straty. Od 17. storočia sa vo východných oblastiach objavujú výpady poddaných proti šľachte spojené s povstaniami dobre organizovaných a vojensky skúsených kozákov, ktorí bojovali o svoje privilégia.²²

Na prelome 16. a 17. storočia žilo v mestách približne do 22% obyvateľstva Poľskej koruny, v litovských oblastiach bola urbanizácia slabšia a podiel mestskej populácie bol menší. Medzi najdôležitejšie mestá patrili politické centrá ako Varšava, Krakov a Vilno²³, obchodné mestá na baltskom pobreží ako Gdaňsk, Toruň, Elbląg a vnútrozemské centrá Poznaň, Ľvov a Kyjev. Podobne ako inde, aj v Poľsko-litovskom štáte bolo mestské obyvateľstvo značne stratifikované.

Pod vazalskou zvrchovanosťou boli Pruské kniežatstvo a Kurónske kniežatstvo. Spoločnú správu mali Poľsko a Litva aj nad Livónskom. ŘEZNÍK 2017, 210–211; KOSMAN 2011, 135;

²² GIEROWSKI 1988, 40, 42–43; WYCZAŃSKI 1965, 31, 38–39, 46; KOSMAN 2011, 152

²³ V tejto práci je použitý historický názov mesta s ohľadom na historický kontext a použité pramene a literatúru. Takto je súčasné hlavné mesto Litvy označené aj u ďalších autorov. Podobný postup bol zvolený aj pri iných mestách a miestach aj s ohľadom na zaužívané označenie v slovenčine. Rovnako postupujeme aj pri niektorých osobných menách. Napríklad Bartosz Paprocki v práci píšeme ako Bartolomej Paprocký.

Držiteľom mestských práv bola len jeho menšia časť. Najdôležitejšie postavenie mal bohatý patriciát s dobrým ekonomickým zázemím a zvláštnymi privilégiami. O väčšie práva sa usilovala kupecko-remeselnícka vrstva, ktorá sa dostávala s patriciátom do konfliktov. Medzi početné nepriviligované skupiny patrili remeselnícki tovariši, robotníci a mestská chudoba. Príznačné bolo aj pestré národnostné zloženie miest. Okrem čisto poľských miest, najmä v Mazovsku, existovali mestá so silným nemeckým elementom, predovšetkým v západných provinciách. Na východe boli mestá zložené aj z Litovcov, Bielorusov, Ukrajincov a Rusov. Medzi špecifické skupiny patrili Arméni (Lvov, Zamošć), Taliani (Krakov) a Židia so zvláštnymi kráľovskými privilégiami a správnymi úradmi. Častým javom, najmä medzi bohatšími vrstvami, bola postupná polonizácia.²⁴ Vnútorne konflikty sociálneho charakteru medzi privilegovanými skupinami a plebsom, ktoré boli často posilnené náboženským alebo národnostným napätím²⁵, spolu so súperením jednotlivých vzájomne konkurujúcich miest, ktoré neboli schopné vyvinúť kolektívne kroky pri presadzovaní vlastných práv, oslabovali pozíciu mestského stavu v prospech navonok oveľa jednotnejšej a uvedomelejšej šľachty. Od konca 15. storočia dochádzalo k úplnej marginalizácii miest, ktoré v iných častiach Európy naopak naberali na sile a význame. Mestský stav, napriek tomu, že zahŕňal aj bohaté a vzdelané vrstvy, nebol politický stav – to bola jedine šľachta²⁶, ktorá si taktiež cieľavedome na úkor miest vymohla rôzne obmedzenia v oblasti produkcie, obchodu, migrácie obyvateľstva, čím posilňovala svoj hospodársky význam.²⁷

²⁴ GIEROWSKI 1988, 44; SUCHENI-GRABOWSKA 1970, 12

²⁵ V rovnakom období sú podobné konflikty v rámci mestských komunít viditeľné aj inde. Na území dnešného Slovenska, kde v kráľovských a banských mestách dominovali nemeckí „hostia“, dochádzalo k stretom najčastejšie medzi Nemcami na jednej a Slováckmi a Maďarmi na druhej strane. Pre zachovanie dominantného postavenia nemecké magistráty zakazovali kupovanie domov na námestiach, obmedzovali prijímanie do cechov a dochádzalo aj ku konfliktom pri používaní kostola, voľbe farára a richtára. Viaceré konflikty musel vyriešiť až zásah kráľa či iných najvyšších autorít. VLACHOVIČ 1969, 73–113. „*Takú česť máme pred Nemcami, že hovoria: Slováci a Maďari, nemáte kráľa, ani nikdy nebudete mať, ani si ho nezaslúžite, lebo ste zradcovia. Ešte aj to povedali, že ak Nemeč visí do tretieho dňa na šibenici, môže vstať a ešte vždy je viac hoden ako sto Slovákov.*“ Sťažnosť krupinských Slovákov a Maďarov z r. 1610. TIBENSKÝ 1965, 27

²⁶ Výnimku predstavovala oblasť Kráľovského Pruska so svojimi vlastnými špecifikami, medzi ktoré patrilo aj to, že sa mestá zúčastňovali na politickom živote – najsilnejšiu pozíciu tu mali mestá Gdaňsk, Toruň a Elbląg. FRIEDRICH 2001

²⁷ Slovenský evanjelický kňaz a superintendent Daniel Krman ml. (1663–1740), ktorý prešiel veľkou časťou územia Poľsko-litovského štátu, si vo svojom cestopise pri opise spoločenských pomerov pomohol rozšíreným slovným spojením: „*Clarum regnum Polonorum est coelum nobiliorum, paradisi Judaeorum, purgatorium plebeiorum et infernus rusticorum,*“ KLUCH/ MENCŠIK 1894, 473

Zo strany miest dochádzalo skôr k neformálnemu presadzovaniu vlastných záujmov, a to v podobe „lobbingu“ na kráľovskom dvore, v Senáte alebo na jednotlivých regionálnych sejmikoch, kde využívali svoj finančný potenciál.²⁸

Pre Rzeczpospolitą je príznačný mimoriadne silný vplyv šľachtického stavu, ktorý bol špecifický aj vyššou početnosťou. Napriek značným rozdielom v reálnom vplyve a majetku, nikdy nedošlo k formálnemu rozdeleniu šľachty na „vyššiu“ a „nižšiu“, čo spôsobilo, že politické práva sa vzťahovali na pomerne širokú časť obyvateľstva, ktorá si okrem toho bola aspoň teoreticky rovná.

Diferenciácia tohto stavu spočívala v náboženských a etnických rozdieloch, no najmä v rozdieloch ekonomických. Početná bola šľachta bez vlastnej pôdy, *golota*, ktorá sa často živila obchodom, remeslom, či službou u zámožnejších šľachticov. Príslušníci tejto skupiny na tom boli neraz majetkovo horšie ako mešťania alebo bohatší sedliaci. *Szlachta zagrodowa*, ako vyplýva už zo samotného pojmu, disponovala menšou pôdou, kusom poľa alebo záhradou, ktoré obhospodarovala. Vo veľkých počtoch bola táto šľachta zastúpená v Mazovsku a na Podlesí.²⁹ Doboví pozorovatelia, ktorí spracovávali informácie o poľskej šľachte, mali v tejto oblasti dokonca problémy s prehľadom.³⁰ Z týchto vrstiev chudobnejšej šľachty postupne vznikla tzv. dvorná šľachta, ktorá slúžila najmä bohatým magnátom na administratívnych a vojenských pozíciách. Išlo o vzájomne prospešný vzťah, keďže možnosti realizácie v rámci štátneho alebo kráľovského aparátu boli pre takú početnú skupinu nedostačujúce. Magnáti mohli naopak počítať s ich šablami a hlasmi na snemoch, súdoch a voľbách. Stredná šľachta mala vo vlastníctve jednu alebo niekoľko dedín a mestečiek. Práve táto skupina, hoci bola nejednotná, prejavovala mimoriadnu aktivitu v oblasti hospodárstva, kultúry a politiky, a postupne sa jej podarilo vymôcť si široké právomoci, kvôli čomu vznikali medzi touto vrstvou a magnátmi konflikty.

²⁸ GIEROWSKI 1988, 45–48; SUCHENI-GRABOWSKA 1970, 13; KVĚTINA 2011, 88–89, 93, 100–101

²⁹ Existuje množstvo odhadov, avšak v odbornej literatúre sa zvykne objavovať údaj o 6–10%, koľko tvorila šľachta v rámci celého obyvateľstva. To v porovnaní s inými krajinami vtedajšej Európy predstavuje výnimočne vysoké zastúpenie populácie so šľachtickými výsadami, čo vplývalo na sebavedomie a silné postavenie tohto stavu v spoločnosti. FROST 2007, 275–276; Gierowski 1988, 49; WYCZAŃSKI 1970, 137–140. Pre oblasť Mazovska sa dokonca stretávame s údajom o 25% podiele šľachty. KOSMAN 2011, 123

³⁰ Ilustruje to aj známy prípad Bartolomeja Paprockého (1540–1614) a jeho diela *Herby rycerstwa polskiego na pięćoro ksiąg rozdzielone* z roku 1584. Autor rezignoval na snahu predstaviť členov klanu Bialina pre ich veľkú početnosť a rozdrobenosť: „Potomstwa w Mazowszu barzo wiele tego herbu, wszakoż prze dalekość a nieznacność ich znać ich nie mogą, ani tam o nich wiedzieć.“ PAPROCKI 1584, 343. Pri prepisovaní poľských starých tlačí nechávame pôvodnú podobu textu.

Najbohatšiu šľachtu, ktorú tvorili magnáti – *magnateria*, charakterizoval obrovský majetok pozostávajúci zo stoviek dedín a miest, pričom často prevyšoval majetok niektorých európskych panovníkov. Najmä z ich radov boli vyberaní najvyšší úradníci a senátori.³¹

Celý šľachtický stav disponoval množstvom privilégií a slobôd, ktoré sa postupne formovali už od 14. storočia. Šľachtic mohol byť väznený len so súdnym príkazom, jeho dom bol nedotknuteľný, netýkali sa ho niektoré poplatky, clá, či dane. Na úkor týchto výsad dochádzalo k obmedzeniu možností ďalších aktérov celospoločenského diania, vrátane samotného kráľa či miest.³² Napriek gigantickým rozdielom v bohatstve, náboženstve, jazyku a častým sporom a konfliktom, bola poľsko-litovská šľachta navzájom spojená mimoriadne silným spoločným vedomím, ktoré tento stav na širokom priestore Rzeczypospolitej integroval. Od konca 16. storočia sa začína prejavovať šľachtická ideológia *sarmatizmu* ako špecifická forma životného štýlu a kultúry. Na základe humanistických podnetov hľadali poľskí učenci starobylosť svojich predkov, ktorých našli v Sarmatoch, starovekom kmeni z východnej Európy. Trend identifikácie Poliakov alebo všeobecne Slovanov so Sarmatmi môžeme v poľskom dejepisectve pozorovať už od 15. storočia, a to v diele kronikára Jana Długosza (1415–1480). Častejšie ho nachádzame u neskorších autorov.³³ Táto myšlienka sa naplno prejavila v prvej polovici 17. storočia a zapríčinila vymedzovanie sa voči iným stavom, ale aj národom. Sarmatizmus vyzdvihoval slobodu šľachty, jej vojenský charakter, demokraciu a pod jeho vplyvom dochádzalo k jej polonizácii. Medzi najočividnejšie hmotné prejavy tejto ideológie patril najmä odev, ktorý plnil funkciu výrazového prostriedku a reprezentácie.

³¹ Napríklad kancelár a hetman Jan Zamojski (1542–1605) na prelome 16. a 17. storočia dedične vlastnil 11 miest a viac ako 200 dedín. Zároveň mal z kráľovského majetku k dispozícii 112 miest a 612 dedín. Knieža Konštantín Ostrogski (1526–1608) vlastnil 100 miest a hradov spolu s približne 1300 dedinami.. WYCZAŃSKI 1965, 207–208; GIEROWSKI 1988, 48–51, 215

³² GIEROWSKI 1988, 48–51; Frost 2007, 269–270

³³ MACIEJEWSKI 1974, 14. Identifikáciu Poliakov s dávnymi Sarmatmi nachádzame napríklad u Długosza: „*Dalej rościąga się morze północne, które ku północy niekiedy Sarmackiem się zowie, że na brzegach jego, Sarmaci, czyli Polacy swoje mają siedziby i miasta.*“ DŁUGOSZ 1867, 3; aj v traktáte *Sprawa rycerska* od Marcina Bielskeho (1495–1575), ktorý ho venuje poľskému rytierstvu: „*Czwicżćie sie rycerskim sprawom młodzi Sarmatowie*“ BIELSKI 1569; 4. Značnú popularitu spojenia Poliakov so Sarmatmi, a to aj za hranicami Poľska, priniesol spis *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiatica et Europiana et de contentis in eis* od Macieja Miechowitu (1457–1523). Konkrétnejšie o humanistických predstavách o pôvode a vzťahoch medzi Slovanmi: HEJL 1975, 11–24

Odev bol bohatý a farebný, zložený z kontuša, župana, ozdobného pásu, plášťa a samozrejmom súčasťou bola aj šabl'a. Svojimi prvkami sa veľmi nápadne líšil od západoeurópskej módy a pripomínal skôr módu východnú.³⁴

1.2. Politický systém šľachtickej Rzeczypospolitej.

V priebehu 15. a 16. storočia sa do tohto priestoru najmä prostredníctvom univerzity v Krakove dostávajú myšlienky humanizmu, ktoré posilnili vnímanie osobností antiky. Diela Platóna, Aristotela alebo Cicera zohrali vo formovaní poľskej republikánskej tradície silnú úlohu. Na týchto antických autorov nadväzovali poľskí učitelia, ktorí preberali myšlienky spoločenskej hierarchizácie, slobody, spravodlivosti a rovnosti pred zákonom, a tie následne rozvíjali svojim vlastným špecifickým spôsobom. Ideológia šľachtickej demokracie tak nakoniec prevážila nad centralizmom a posilnila parlamentarizmus.³⁵ Pre politické zriadenie bola kľúčová existencia troch inštitúcií, zastúpených v panovníkovi, Senáte a poslaneckej snemovni, ktoré spolu tvorili *sejm*. Jan Květina vo všeobecnej rovine uvádza, že tieto tri mocenské zložky sa navzájom ovplyvňovali a ich stretávanie opisuje v šiestich úrovniach: 1. Panovník menuje senátorov cez pridelené úrady, zvoláva *senatus consulta* a apeluje na zisk lojálnych poslancov. 2. Senát vykonáva najvyššiu štátnu administratívu, poskytuje informácie a „lobbuje“ za šľachtický stav. 3. Sejm volí, schvaľuje vyhlásenie vojny, dane a kráľovský sobáš, uzatvára mier, spoludrží kráľovskú pečať. 4. Kráľ zvoláva minimálne každé dva roky *sejm* a nastoľuje agendu. 5. Senát ovplyvňuje názory poslancov behom spoločného zasadnutia, obhajuje kráľovské záujmy, sonduje pri rokovaní. 6. Poslanecká snemovňa obhajuje záujmy regiónov a cez senátorov komunikuje s kráľom.³⁶

Pozícia panovníka bola značne obmedzená, čo sa objavuje už za vlády Jagelovcov. Slabšie postavenia panovníka sa potvrdilo pri voľbách po vymretí tejto dynastie. Len niekoľko rokov po uzavretí Lublinskej únie Žigmund II. August zomrel a nezanechal po sebe žiadneho dediča, čo prinieslo potrebu voľby a obdobie bezvládia. Silná heterogenita štátu sa prejavila práve pri určení dočasného správcu štátu.

³⁴ GIEROWSKI 1988, 52–53; WYCZAŃSKI 1965, 293. Špecifickú obdobu sarmatizmu v českom prostredí predstavuje dielo *Sarmacia* od Jana IV. Zajčica z Házmburka (1486–1553), do ktorého sa naplno premietol dôraz na vlastenectvo, rytierske cnosti, ochranu viery, ale aj výzvy na boj proti Turkom. PÁNEK 2007, 41

³⁵ PIETRZYK-REEVES 2011, 21–31

³⁶ KVĚTINA 2011, 35; Všeobecné informácie a konkrétne problémy fungovania tohto systému v prvej polovici 17. storočia ŘEZŇÍK 1997, 129–139

V zápase u túto pozíciu sa stretli muži reprezentujúci záujmy rôznych skupín: Jakub Uchański (1502–1581), arcibiskup a poľský prímás zastupujúci katolícky tábor, zároveň najvyšší cirkevný predstaviteľ, opierajúci sa o Senát a reprezentant veľkopoľského regiónu, proti ktorému stál Jan Firlej (1521–1574), najvyšší korunný maršalek, kalvín a zástupca nekatolíckych skupín, vplyvný predstaviteľ svetskej moci opierajúci sa o široké šľachtické masy a reprezentant malopoľského regiónu. Interrexom sa po zmierení na základe určitých kompromisov stal Jakub Uchański, schopný politik a stúpenec miernych riešení sporov medzi katolíkmi a protestantmi.³⁷ Po chaotických regionálnych snemoch bol na január 1573 zvolaný konvokačný snem, ktorý sa konal vo Varšave. Po trojtýždňových rokovaní sa stanovil dátum voľby nového vládcu na 6. apríla a v rámci zásady *viritim*, ktorú pretláčal aj vplyvný magnát Jan Zamojski, sejm priznal každému šľachticovi právo zúčastniť sa ich.³⁸ Toto právo počas kráľovských volieb v roku 1573 využilo najmenej 40 000 šľachtických voličov, čo predstavuje najdemokratickejší dobový akt.³⁹ Účasť na politickom živote takej masy a zároveň potreba presvedčiť ju priniesla rozkvet propagandistickej literatúry. Vznikali rôzne oslavné a štvavé básne, piesne, dialógy, letáky, noviny, ktoré jednotlivé tábory hojne využívali.⁴⁰ Najsilnejšími kandidátmi na panovnícky trón boli rakúske arciknieža Ernest Habsburský (1553–1595),⁴¹ syn cisára Svätej rímskej ríše Maximiliána II, ktorého zastupoval český diplomat Vilém z Rožmberka, Henrich z Valois (1551–1589)⁴², brat francúzskeho kráľa, a ruský cár Ivan IV. Hrozný (1530–1584).⁴³

³⁷ KOSMAN 2011, 119; KVĚTINA 2011, 38–39

³⁸ KVĚTINA 2011, 37–40. Výnimočnosť tohto fenoménu si dobre uvedomovali aj jeho doboví účastníci. Kráľovský sekretár Łukasz Górnicki (1527–1603) to opísal ako svetový unikát: „[...] a prawda, że nigdzie takiej wolności nie masz, jako w Polsce? Oto wolnie sobie obieramy pana; nie rozdi sie nam pan, jako we Włoszech, w Hiszpanii, we Francyi. Do elekcyi każdy tu należy a wzy głos najuboższego szlachcica tak, jako największego pana. Powiedźże mi, gdzie taka na świecie wolność?“ GÓRNICKI 1855, 5

³⁹ KVĚTINA 2011, 40

⁴⁰ PRAŽÁKOVÁ 2015a, 104

⁴¹ Značnou nevýhodou pre arciknieža Ernesta bol aj jeho nemecký pôvod, centralistické tendencie Habsburgovcov, echá z potlačenia českého stavovského povstania a sympatie u protestantov nevyvolávala ani jeho výchova na tradične katolíckom španielskom dvore. TAMŽE. Z dobových prameňov to ilustruje *Kompetytorów do Korony polskiej commoda*, ktorý hodnotí výhody a nevýhody voľby jednotlivých kandidátov: „*Incommoda: 1. że pan młody, musiałby mieć gubernatory, 2. że z narodu niemieckiego, nam zawždy przeciwnego, 3. że blizki naród jego, wycisnąłby nas ode wszystkiego 4. co sie innym dzieje, to jest, Węgrom, Ślązacom, Czechom, stałoby sie to i Lechom*“ CZUBEK 1906, 492. Česká a uhorská skúsenosť zohrávala v politických polemikách dôležitú úlohu a patrila medzi hlavné argumenty proti Habsburgovcom. LESZCZYŃSKI 1975, 25–64

⁴² Proti Henrichovi z Valois využívali jeho protikandidáti vraždenie počas Bartolomejskej noci, ktoré poľskú šľachtu značne znepokojovalo. SERWAŃSKI 1976, 49–54

⁴³ Ruský cár vystupoval aktívne niekoľko mesiacov, pričom najviac stúpencom našiel na Litve. SERCZYK 2004, 142–144.

Záujem európskych monarchov o vládu v Poľsku v istej miere zvyšoval sebavedomie poľskej šľachty, ako to s dávkou hrdosti komentuje postava Piasta v dobovom diele *Rozmowa Lecha z Piastem*: „*Maksymilian,*

Aj vďaka masovej účasti rôznorodnej šľachty dokázal nad magnátmi presadzovaným Ernestom zvíťaziť Henrich z Valois.⁴⁴ Novozvolený panovník bol predstaviteľmi šľachty nútený súhlasiť s viacerými požiadavkami. Henrichovské články, *artykuly henrykowskie*, vylučovali budovanie dedičnej monarchie garanciou slobodných volieb následníka, zakazovali výber mimoriadnych daní a kráľovský sobáš bez súhlasu Senátu, obsahovali povinnosť zvolať generálny sejm každé dva roky, možnosť kontroly panovníka a právo šľachty na odpor v prípade porušenia platných noriem. Ďalšie požiadavky, *pacta conventa*, boli kladené vždy na konkrétneho panovníka. V prípade Henricha z Valois obsahovali uzavretie spojeneckej zmluvy s Francúzskom, či manželstvo s príslušníčkou dynastie Jagelovcov. Dôležité je upozorniť, že nešlo len o symbolický akt spoločenskej zmluvy, ale o záväzky, na ktorých dodržiavanie bola poľská šľachta citlivá a mala v rukách páky na ich reálnu vymáhateľnosť.⁴⁵

Obranu šľachtických práv a slobôd použila v roku 1606 opozícia ako zámienku na povstanie proti kráľovi Žigmundovi III. (1566–1632) pod vedením Mikołaja Zebrzydowského (1553–1620). Tento ozbrojený výstup (v poľštine označovaný ako *rokosz*) našiel pochopenie najmä v oblastiach Poľskej koruny. Povstalci vyčítali kráľovi blízke vzťahy s Habsburgovcami, falšovanie meny, vplyv jezuitov, ktorých žiadali vyhostiť, a predovšetkým snahu o zavedenie neobmedzenej kráľovskej moci, *absolutum dominium*. Povstanie vyvrcholilo bitkou pri Guzowe 5. júla 1607, z ktorej vyšlo víťazne kráľovské vojsko. Vojenský úspech a zlomenie ozbrojeného odporu však nedokázal zvrátiť dominanciu šľachty a kráľ sa rozhodol pre zmierlivé riešenia. Povstalcom bola sľúbená amnestia a posilňovanie kráľovskej vlády v Rzeczypospolitej bolo vylúčené.

cesarz wszego krześcijaństwa, poslal zacnych dwu posłów aż z czeskiego państwa, nuż szwedzki i francuzki, obadwa krolowie; są też od hiszpańskiego posłani posłowie. Wszystko to ludzie zacni, baczysz, Lechu miły, do twego gniazda przysli, wszego świata siły, i mają w czym przebierać polscy narodowie, pryopatować sie mogą, szlachta i panowie. Słał też Moskiewski listy, i ten nie zarzuci, jeśli jemu fortuna tę Koronę zleci. Preto różnie wotują, jako w tej przygodzie myśląc o swoim dobrym, radząc o swobodzie: jedni na francuskiego, drudzy Moskiewcina, wspominają też drudzy cesarskiego syna; Więc i króla szwiedzkiego i Piasta Polaka chcieliby drudzy obrać tu, swego rodaka.“ CZUBEK 1906, 48

⁴⁴ Henrich z Valois pobudol na poľskom tróne len krátko. Pre nezhody v oblasti náboženských slobôd, nesúhlas so sobášom s Annou Jagelovskou a obmedzovaním kráľovskej moci sa Henrich po informácii o smrti svojho brata, francúzskeho kráľa Karla IX., rozhodol ujsť do vlasti, aby sa ujal dedičstva. Nasledovalo ďalšie obdobie bez vlády kráľa a nová voľba, na základe ktorej nastúpil na poľský trón sedmohradský vojvoda Štefan Bátori (1533–1586). KOSMAN 2011, 120–122; SERWAŃSKI 1976, 192–195. Správa o úteku Henricha z Valois vyvolala v Európe značný rozruch. Väčšina dobových spravodajských písomností z Českého kráľovstva zväčša sympatizovala s Habsburgovcami a preto útočila na Poliakov za ich zľú voľbu. Našli sa aj komentáre, v ktorých bol naopak hanený kráľ na úteku. PRAŽÁKOVÁ / STERNECK 2014, 487

⁴⁵ KVĚTINA 2011, 41–42; SUCHENI-GRABOWSKA 1970, 48

Ďalší príklad predstavuje rokosz v rokoch 1665–1666, ktorý viedol magnát a korunný maršalek Jerzy Sebastian Lubomirski (1616–1667). Povstanie bolo namierené proti kráľovi Janovi II. Kazimírovi (1609–1668) a jeho plánovaným reformám sejmu a voľbe následníka za života vládnuceho panovníka, *vivente rege*. Povstalci, ku ktorým sa pridali početné oddiely korunného vojska, dokázali kráľa poraziť v bitke pri Matwach. Panovník na zavedenie plánovaných reforiem rezignoval a došlo k prehĺbeniu decentralizácie štátu a posilneniu moci magnátskej oligarchie.⁴⁶

Kráľova pozícia bola o niečo silnejšia v exekutívnej sfére a judikatúre. Avšak súdna právomoc bola už v roku 1578 prenesená na teritoriálne sudy, ktoré boli zložené z miestnych šľachticov. Panovník si zachoval vplyv na tzv. Parlamentnom súde, ktorý mal odvolaciu funkciu. Kráľ riešil praktické každodenné politické záležitosti, ktoré nebolo možné riešiť v sejme zvolávanom v určitom časovom rozhraní a intervale. Jeho vplyv sa týmto spôsobom prejavoval v diplomatickej iniciatíve alebo personálnom obsadení administratívnych a ceremoniálnych úradov monarchie. Oporu pre kráľovskú moc predstavovali aj menovanie členov Senátu, správa kráľovských miest či kráľovi oddaní účastníci sejmu.⁴⁷ Potenciálnymi spojencami kráľa v upevňovaní jeho moci na úkor šľachty boli kozáci. Aj z tohto dôvodu sa magnáti a šľachta dostávali s kozákmi do priamych konfliktov ohľadom privilégií a podradenosti.⁴⁸

Právom menovať členov hornej komory sejmu – Senátu disponoval panovník, ktorý však pri výbere musel často brať ohľad aj na tradične vplyvné rody. Nebolo pravidlo, že Senát tvorili bohatí magnáti. Politické skúsenosti a prirodzená autorita boli dôležitým predpokladom pre obsadenie senátorského postu. Senátori mali blízky prístup k panovníkovi, čo šľachta často využívala ako nástroj nátlaku a kontroly. Na druhej strane Senát slúžil kráľovi ako poradný zbor a na základe jeho inštrukcií mu mohol pomôcť v presvedčení širokej šľachtickej obce zastúpenej v dolnej komore sejmu. Senát teda súčasne plnil funkciu dozoru nad panovníkom a jeho úradníkmi, zároveň mu však mohol poslúžiť ako nástroj na ovplyvnenie nižšej komory. Najmä v tomto smere mal Senát dosť široké možnosti. Post senátora sa viazal na výkon korunného úradu, čo mu umožňovalo pôsobiť aj na lokálnej úrovni. Panovník tak mohol ovplyvniť vo svoj prospech aj priebeh regionálnych snemov, ktorých sa senátori zúčastňovali. Po začatí a otvorení sejmu rokovali obe komory oddelene. Pravidelné delegácie senátorov do snemovne poslancov

⁴⁶ KOSMAN 2011, 141–142, 159

⁴⁷ KVĚTINA 2011, 44–48

⁴⁸ BUTTERWICK 2001, 11

boli dôležitou súčasťou kráľovej agendy, keďže mohli poslúžiť na preskúmanie celkových nálad a zároveň ich ovplyvňovať. Zo strany dolnej komory sejmu taktiež dochádzalo k tlakom na Senát. Od polovice 17. storočia bolo zákonom prikázané Senátu akceptovať zástupcov dolnej komory na poradách s panovníkom, čím šľachtickí reprezentanti získali informácie aj o tom, nakoľko sú jednotliví senátori spriaznení s panovníckym dvorom a plnia jeho agendu.⁴⁹

Ústredná pozícia poslaneckej snemovne v rámci celého politického systému sa začala profilovať už od začiatku 16. storočia, kedy bola zavedená zásada *nihil novi*, čo znamenalo, že žiadne zásadné zmeny nemohli prejsť bez súhlasu šľachtickej obce zastúpenej v oboch komorách sejmu. Poslanecké mandáty boli pridelené na lokálnych sejmikoch, kde boli zvolenej delegácii určené aj inštrukcie pre rokovanie o konkrétnych otázkach. To zapríčiňovalo, že dochádzalo k rozporu medzi záujmom celej Rzeczypospolitej a záujmom konkrétnych regiónov. Samotný sejm sa začínal svätou omšou a privítaním panovníka. Nasledovala voľba sejmového maršalka, ktorý mal v rámci parlamentného procesu veľmi dôležitú funkciu. Jeho úlohou bolo strážiť poriadok a zmysluplný priebeh, kvôli čomu mal právo určovať poradie pri vystúpeniach alebo ich prerušiť. Najdôležitejšia právomoc však spočívala v zostavovaní záverečného uznesenia snemovne, ktoré sa predkladalo kráľovi, čo však nebolo také jednoduché, keďže bola nutná kolektívna vôľa všetkých poslancov. Právo *liberum veto*, teda možnosť individuálneho nesúhlasu každého účastníka sejmu, ktorým mohlo dôjsť až k zablokovaniu prijatia rozhodnutí, potvrdzovalo princíp jednomyselnosti. Avšak parlamentná prax do druhej polovice 17. storočia ukazuje, že išlo skôr o tendenciu ako striktné pravidlo. V prípade niektorých individuálnych protestov šľachtických delegátov alebo senátorov je zaznamenané prijatie sporných návrhov aj napriek prejavu nesúhlasu. V období od polovice 17. storočia, konkrétne od sejmu v roku 1652, už *liberum veto* predstavuje nástroj blokovania a paralyzovania parlamentnej schôdze. V rámci zasadania sa ako prvé preberali návrhy predložené kráľom a po nich požiadavky plynúce z uznesení sejmikov. Primárny obsah väčšiny rokovaní tvorila otázka daňových odvodov. Častým predmetom debát bolo obsadzovanie prázdnych štátnych úradov kráľom, ktorý tento proces často zdržiaval. Pravidelne sa riešila požiadavka šľachty proti kumulovaniu úradov a funkcií do rúk kráľovi nakloneným magnátom. Dolná komora parlamentu sa zaoberala aj otázkou udelenia štatútu domáceho občianstva a šľachtického titulu.

⁴⁹ KVĚTINA 2011, 51–56; SUCHENI-GRABOWSKA 1970, 49

Po prijatí spoločného uznesenia v dolnej komore nasledovalo vyslanie delegácie do Senátu a spoločné zasadanie oboch komôr a panovníka.⁵⁰

Menšie regionálne sejmiky charakterizoval komplexný systém diskusií a široká informovanosť zvolených delegátov. Vo východných oblastiach, ktoré boli často ohrozené vonkajšími nepriateľmi, je možné pozorovať zodpovedný prístup k ochrane nielen hraníc a celistvosti Rzeczypospolitej, ale aj mimoriadny záujem o verejné záležitosti ďaleko od týchto vojvodstiev, čo svedčí o vyvinutej politickej kultúre.⁵¹ Objavujúcim sa negatívnym javom bol výrazný vplyv magnátskej vrstvy, ktorý spôsoboval postupný presun politického ťažiska z centra na perifériu, kde sa prijímané rozhodnutia často zväzovali so záujmami magnátskych frakcií. Generálny sejmik jednotlivých regiónov sa v niektorých prípadoch rozkladal do nižších vojvodských sejmikov. V niektorých regiónoch sejmik pre celú oblasť nebol vôbec a delegácia na generálny sejm bola vyberaná na sejmikoch nižších správnych jednotiek. Pevný právne-formálny princíp bol pri týchto lokálnych zjazdoch menej dôležitý a ich štruktúru určovala skôr dlhodobá tradícia. Konečný stav fungovania určila Lublinská únia v roku 1569, ktorá potvrdila existenciu 69 sejmikov s možnosťou vytvorenia ďalších v prípade expanzie štátu. Právom zúčastniť sa na sejmiku disponovali všetci dospelí šľachtici so sídlom v danom regióne. Možnosť podieľať sa na lokálnej politike bola vnímaná ako česť a privilégium, avšak negatívny dopad na účasť mali okolnosti ako náročnosť cesty na zjazd, finančné možnosti a bezpečnosť zhromaždených. Počet zúčastnených značne kolísal a pohyboval sa od vysokých čísel až po výrazne nižšie. Okrem politickej funkcie plnili sejmiky aj edukačnú a socializačnú úlohu najmä pre mladších účastníkov, ktorí sa takto vzdelávali, vychovávali a naberali skúsenosti. Rokovania si vyžadovali diskusný charakter a hľadanie kompromisov, čo vychádzalo z toho, že kvôli nedorozumeniam a prietahom hrozila regiónu strata mandátov na generálnom sejme. Pre neriešiteľné nezhody a blokovania sa taktiež lokálne zjazdy rozpúšťali bez dosiahnutia akýchkoľvek výsledkov. Spočiatku nebol počet delegátov za jednotlivé vojvodstvá presne vymedzený. Postupne došlo k zákazu navyšovania ich počtu a podoba reprezentácie sa zakotvila.

⁵⁰ KVĚTINA 2011, 57–59, 62–65, 135, 148

⁵¹ OPALIŃSKI 1997, 85–86

Niektorí magnáti sa usilovali o čo najpevnejšie pripútanie poslanca k inštrukciám z lokálneho sejmiku, kde mali väčší vplyv. Avšak v praxi mal poslanec priestor vykonávať svoju politickú činnosť voľnejšie.⁵²

1.3. Reformácia a protireformácia

V 20. rokoch 16. storočia sa začali v Poľsku objavovať prvé stopy luteranizmu. V rámci reakcie na tieto novinky boli vydávané rôzne edikty a zákazy, ktoré sa snažili obmedziť ich šírenie. V prvej polovici 16. storočia sa vo Veľkopolsku usadili vyhnaní členovia českej Jednoty bratskej.⁵³ V týchto rokoch sa začína objavovať aj vplyv kalvinizmu. Spočiatku sa najviac darilo luteranizmu, ktorý pevne zakotvil najmä v kráľovských pruských mestách a vo Veľkopolsku s početnou nemeckou populáciou, pričom často nadobudol povahu sociálneho hnutia. Poľskú šľachtu viac oslovil kalvinizmus, ktorý získal množstvo veriacich medzi zámožnejšou strednou šľachtou, predovšetkým v Malopolsku, a u časti magnátov, ktorí mu dodávali na vplyve a význame. Atraktivitu reformácie pozdvihovala konvertovaná francúzska a nemecká aristokracia, s ktorou poľskí magnáti a šľachtici udržiavali kontakty, a v neposlednom rade aj myšlienka väčšej nezávislosti na katolíckom monarchovi. Štvoricu hlavných protestantských konfesíí dopĺňali tzv. ariáni – poľskí bratia, ktorí v roku 1604 vybudovali v Rakove známu školu. Išlo o antitrinitárske hnutie, ktoré bolo ovplyvnené myšlienkami českých bratov a náukou talianskych reformátorov Laelia Socina, Giorgia Biandratu a Francesca Stancarua. Radikálni poľskí bratia odmietali vrchnosť, vojnu a majetok. Napríklad Jan Niemojewski (1531–1618), právnik a významný ariánsky teológ zo šľachtickej rodiny, rozdal celý svoj majetok a živil sa ako remeselník. Pre tieto radikálne postoje došlo medzi nimi a ostatnými predstaviteľmi reformácie k rozkolom a častým sporom.⁵⁴ Náboženská tolerancia sa v tomto smere prejavila aj možnosťou viesť verejnú

⁵² KVĚTINA 2011, 103–105, 108, 120, 123–124

⁵³ Českí bratia sa sústredili v meste Lešno, ktoré patrilo pánom Leszczyńskim. Útočisko v ňom nachádzali aj utečenci z Nemecka a Sliezska a vznikali tu aj zbory luteránov a poľských bratov-ariánov. Situácia sa pre nich zhoršila po konvertovaní Bogusława Leszczyńského (1612–1659) na katolícku konfesiu a pre spoluprácu so Švédmi, ktorí obsadili Poľsko a následne z neho boli vyhnaní. V Lešne od roku 1628 dlhý čas pôsobil aj Jan Amos Komenský (1592–1670), ktorý sa počas tohto pobytu venoval najmä pedagogickej činnosti a vytvoril podstatnú časť svojich diel. BEČKOVÁ 1983, 30, 37–38 „*Když císař Ferdinand, toho jména druhý, vypověděl kazatele evangelických církví z celých Čech a Moravy (zároveň se všemi, kteří nechtěli změnit náboženství, nevyjímaje ani šlechtu), tu vystěhovali jsme se r. 1628 do sousedních krajů Německa, z velké části také do Polska a Uher, já s mnoha jinými jsem byl zanesen do Lešna v Polsku a dal jsem se přidržet ke školským pracím.*“ KUMPERA 2017, 23

⁵⁴ TAZBIR 1970, 197, 205, 213, 220; WYCZAŃSKI 1965, 186–188. Antitrinitárstvo, ovplyvnené z Talianska a Poľska, našlo množstvo prívržencov aj v Uhorsku a tolerantnejšom Sedmohradsku. Podobne ako v Poľsku, reformácia tu prebiehala úspešne aj vďaka mohutnej podpore magnátskych a šľachtických rodov. Ani jeden smer reformácie však nedokázal zaujať niekdajšie dominantné postavenie

polemiku s takýmto radikálnym hnutím, čo bolo v dobovej Európe, s výnimkou Sedmohradska, nepredstaviteľné.⁵⁵ Jednotlivé vyznania sa snažili o vytvorenie aliancií, čo dokazuje pokus o úniu medzi protestantmi a pravoslávnyimi alebo dohoda v Sandomierzi, *Consensus Sandomiriensis*, z roku 1570 medzi luteránmi, kalvínmi a českými bratmi.⁵⁶ V šírení reformácie zohrala okrem stavovskej príslušnosti určitú úlohu aj národná príslušnosť a to najmä v prípade nemeckého elementu.⁵⁷

Šíreniu reformácie v Poľsku a Litve dopomohlo prijatie luteránstva a sekularizácia Rádu nemeckých rytierov Albrechtom Hohenzollernským (1490–1568), posledným veľmajstrom rádu a zároveň prvým pruským kniežaťom, ktorým sa stal ako vazal poľského kráľa. V pruskom Kráľovci bola v roku 1544 založená protestantská univerzita, ktorá značne posilnila možnosti reformácie v celej oblasti. Nárast vyznávačov novej konfesie sčasti umožnil aj tolerantný prístup kráľa Žigmunda II. Augusta, ktorý časť kritiky voči cirkvi podporil.⁵⁸ Vplyvní šľachtickí zástupcovia reformačného hnutia, ktorí nachádzali zhodu aj so šľachtou katolíckeho a pravoslávneho vyznania v otázkach spoločenského usporiadania, dokázali dosiahnuť viaceré úspechy v rámci posilňovania postavenia svojho stavu, medzi ktoré patrilo suspendovanie cirkevných súdov v roku 1563 či schválenie náboženskej tolerancie Varšavskou konfederáciou v roku 1573.⁵⁹

katolicizmu, čo spôsobilo vznik multikonfesionalnej spoločnosti. KÓNYA 2014, 235. Poľskí bratia sa snažili šíriť svoje myšlienky aj za hranice. Nachádzali stúpcov aj medzi Slovákmi, medzi ktorými sa našli absolventi rakovskej školy, dlhý čas pôsobiaci v Poľsku. URBAN 1971, 129–143

⁵⁵ WILCZEK 1999, 620

⁵⁶ KOSMAN 2011, 111

⁵⁷ TAZBIR 1970, 200. S tézami o národnej determinácii pri šírení reformácie sa stretávame aj v prípade Uhorska. Sedmohradskí, záduňajskí, dolnouhorskí a hornouhorskí Nemci spolu s väčšinou slovenského obyvateľstva zotrvali pri luteránskom vyznaní, kým stúpcami kalvinizmu boli v drvivej väčšine Maďari. V tomto smere však dôležitú úlohu zohrávala politicko-spoločenská situácia. Kalvínska reformácia sa dobre uchytila najmä na území bez silnejšej štruktúry luteránskych farností pod ochranou svetskej moci. Tieto podmienky boli predovšetkým na osmanskom území, kde väčšinu tvorili práve Maďari. KÓNYA 2014, 232–233

⁵⁸ KOSMAN 2011, 109

⁵⁹ Bola podpísaná 28. januára 1573 počas konvokačného snemu po smrti Žigmunda II. Augusta. Garancia náboženskej tolerancie bola potrebná pre udržanie jednoty a poriadku v Poľskej korune a Litovskom veľkokniežatstve, ktoré tvorili jeden štát len krátko. Zároveň v oboch častiach mali vyznávači rôznych konfesií silný vplyv. Tento tolerančný akt mal posilniť šľachtické slobody a brániť pred vypuknutím krvavých náboženských nepokojov, ktoré boli poľskej šľachte dobré známe z iných európskych krajín a slúžili im ako odstrašujúci príklad. Aj v dôsledku Varšavskej konfederácie, ktorej články zaväzovali budúcich poľských vládcov, sa Rzeczpospolita stala útočiskom pre množstvo náboženských utečencov. Jej platnosť však spochybňovali najmä niektorí predstavitelia katolíckej cirkvi. TAZBIR 1980, 7–11; MACIUSZKO 1984, 138–142. „*My Rady Koronne, duchowne i świeckie, i rycerstwo wszystkim, i stany insze jednej a nierozdzielnej Rzeczypospolitej [...] obiecujemy to sobie spólnie, pro nobis et successoribus nostris in perpetuum, sub vinculo iuramenti, fide, honore et conscientii nostris, iż którzy jestechmy dissidentes de religione, pokój między sobą zachować, a dla różnej wiary i odmiany w Kościelech krwi nie prelewać [...]*”. TAZBIR 1980, 12, 25–26

Skúsenosti s etnickým a náboženským napätím v 15. storočí spolu so vzájomným dialógom medzi katolíckym a pravoslávnyim táborom ovplyvnili priebeh reformácie a vytvorili tolerantnejšie prostredie.⁶⁰

Možnosť vytvorenia národnej cirkvi nezávislej od Ríma na čele s kráľom, pod vplyvom udalostí v Anglicku, zaujala aj najvyšších katolíckych duchovných hodnostárov, medzi ktorých patril poľský prímás Jakub Uchański. Na Rím boli kladené požiadavky liturgie v poľskom jazyku, zrušenia celibátu kňazov, prijímanie pod oboma spôsobmi a zvolanie celonárodného koncilu, ktoré však boli odmietnuté.⁶¹

Reformácia v Poľsku mala na rozdiel od iných častí Európy viac-menej nekrvavý priebeh.⁶² Jej intelektuálny charakter, nedostatok masových emocionálnych podujatí či krvavých mučeníkov viery mohol byť dôvodom, že našla pochopenie najmä vo vzdelanejšom prostredí šľachty a meštianstva, zatiaľ čo poddanské vrstvy ostali verné katolíckej cirkvi a pravoslávii.⁶³ V iných častiach Európy dochádzalo v rámci šírenia reformácie k postupnej dominancii jedného jej prúdu a následnej uniformizácii, čím sa stal zápas s katolíckou cirkvou jednoduchší. V Poľsko-litovskom štáte bol prístup k viere oveľa individuálnejší, a preto dochádzalo k častému štiepeniu, čo pomáhalo protireformácii.⁶⁴

⁶⁰ Značná časť Rzeczypospolitej bola pravoslávna a teda dlhodobo poznala manželstvo duchovných, liturgiu v „národnom“ jazyku a prijímanie oboma spôsobmi, požiadavky reformačných prúdov preto neboli úplne cudzie. TAZBIR 1970,199

⁶¹ WYCZAŃSKI 1965, 188; KOSMAN 2011, 110. S podobným prípadom sa stretávame aj Uhorsku. Ostrihonský arcibiskup a zároveň uhorský prímás Mikuláš Oláh (1493–1568) sa pre pozdvihnutie atraktivity katolíckej cirkvi taktiež pokúšal o povolenie na prijímanie pod oboma spôsobmi a zrušenie celibátu Tridentským koncilom. Tieto snahy však skončili neúspešne. BODNÁROVÁ 2013, 20

⁶² K zrážkam, najmä na lokálnej úrovni, samozrejme dochádzalo. Ako príklad môžeme uviesť mesto Krakov, kde proti sebe pri náhodných alebo plánovaných stretoch najčastejšie stál protestantský patriciát a šľachta na jednej strane a katolícki študenti, chudobnejší remeselníci a duchovenstvo na strane druhej. V roku 1591 došlo aj k zborení protestantského kostola na ulici sv. Jána. PRAŽÁKOVÁ 2015b, 15–30. Náboženské nepokoje vo Vilne potvrdzuje aj edikt, ktorý spod obliehaného Pskova v roku 1581 vydal kráľ Štefan Bátor. V edikte apeluje na zmiernenie napätia a náboženskú znášanlivosť: „*My nikogo do wiary gwałtem cisznąć nie chcemy, ale wedle poprzyiężenia naseo wszem stanom tak korony Polskiej, iako i W. X. Litwe: na koronacyej naszej, szczęśliwie uczynioneo, Pacem inter dissidentes de Religione tueri et manu tenere, To iest zachowacz i onego bronić, i tę powinność prysięgi naszej chcąc zawsze przed oczyma miecz, A sumnienie w wierze każdego spuszczaiąc na sąd Pana Boga wszechmogącego gdjz niejedno ta takim obowiązkiem naszym, zachowania obrony i pokoju w Religiej, na osobę naszą Krolwską od wszystkich stanow oboieo Państwa włożonego, ale tesz i za starodawnym zwyczajem tega Państwa, różnych w wierze ludzi w ich nabożństwie cierpimy.*“ UJAZDOWSKI 1830, 205–206

⁶³ WYCZAŃSKI 1965, 189–190

⁶⁴ TAZBIR 1970, 201–202

Protireformácia prišla do Poľska a Litvy hneď po tridentskom koncile (1548–1563) a jej hlavnými, no nie jedinými nositeľmi boli jezuiti.⁶⁵ Z pôvodných rádov sa najdynamickejšie rozvíjali dominikáni a bernardíni. Postupne zavedené reformy povzniesli morálnu, intelektuálnu a organizačnú úroveň cirkvi a kléru. Medzi novú prax patrili pravidelné vizitácie diecéz či zakladanie farskej dokumentácie. Jezuiti sa usilovne pustili do organizácie mestských škôl⁶⁶, zatiaľ čo benediktíni sa sústredili na vzdelávanie dievčat. Dôležitým nástrojom sa stali aj tlačiarne, ktoré sa taktiež zaslúžili o rozšírenie poľštiny aj do východných oblastí Rzeczypospolitej, čo posilňovalo trend písomníctva v národnom jazyku.⁶⁷

Protireformácia sa naplno presadila počas vlády Žigmunda III., ktorý však trval na pokojnom priebehu. Panovník bol pozitívne naklonený aj pre jej politické využitie, ktoré videl v expanzii do Švédska a Ruska, kde rátať s podporou Ríma a Habsburgovcov. Myšlienky protireformácie sa neobmedzovali na abstraktnú filozofickú a mystickú rovinu, ale prejavovali sa oveľa živšie prostredníctvom priameho a aktívneho kontaktu s cieľovou skupinou, čo sa občas pretavilo do fanatizmu a výpadom proti protestantom. Na Litve, kde v niektorých oblastiach ešte stále prežívali pohanské zvyklosti, sa rapídne zväčšovala sieť farností a so zavedením rezidenčnej povinnosti farárov a pridelením vikárov sa aj na vidieku stal priamy kontakt úplne bežný jav. Mocné rody sa navracali ku katolicizmu, čím protestanti prichádzali o zdroje a ochranu, ktoré prechádzali na druhú stranu a slúžili k posilneniu ďalšieho šírenia protireformácie.⁶⁸ Politický priestor a možnosti protestantov sa postupne zužovali a tí sa časom dostali do priamej opozície aj

⁶⁵ Negatívnym faktorom na začiatku pôsobenia jezuitov v Poľsko-litovskom štáte bolo ich národnostné zloženie. Do vyšších pozícií boli dosadzovaní predovšetkým Taliani a Španieli. Zo 194 cudzincov, ktorí v 16. storočí pôsobili v Tovarišstve Ježišovom v Poľsku, bolo okolo 50 Nemcov, 24 Talianov, 22 Holanďanov, 12 Španielov, 13 Angličanov a Škótov. TAZBIR 1987, 236

⁶⁶ Prvé kolégium bolo založené v Braniewe v roku 1565. Nasledovali školy v Pułtusku (1566), Vilne (1570), Poznani (1571) a Jaroslawe (1573). Počet jezuitských škôl výrazne stúpol za vlády kráľov Štefana Bátoriho a Žigmunda III. BICANOVÁ 2004, 16–18. Jezuitské školstvo taktiež špecifickým spôsobom formovalo poľský humanizmus a neskôr barok, čo malo značný vplyv na vývoj poľskej kultúry. BOROWSKI 1993, 27–39. Jezuiti do svojich škôl prijímali nielen šľachtu a nielen katolíkov. Mládež z iného konfesijného prostredia bola veľmi vítaná a jezuiti s ňou dokázali veľmi dobre pracovať. Nenútili ju zúčastňovať sa katolíckych pobožností a s použitím moderných pedagogických metód a technických pomôcok vedeli pôsobiť natoľko atraktívne, že dochádzalo k častým prestupom na katolícke vyznanie. KOSMAN 2011, 138. Viac o jezuitskom školstve PIECHNIK 1993, 243–259. Úspešnú snahu jezuitov formovať vo svojich školách poľskú elitu, ktorá by bola naklonená protireformácii komentuje jezuitský polemik Marcin Łaszcz (1551–1615): „*przypatruy się ludziom, z czyich szkół ci urosli, co teraz są w Senacie, albo w kole rycerskim: wszak latwie ie miedzy inszymi rozeznasz, ktorzy się u jezuitow uczyli.*“ ŁASZCZ 1594, 21

⁶⁷ WYCZAŃSKI 1965, 296–298; KOSMAN 2011, 139

⁶⁸ Veľký význam malo konvertovanie magnátov Mikuláša a Juraja Radziwillov alebo kancelára a neskôr litovského hetmana Lewa Sapiehu, ktorý sa ku katolicizmu dostal cez luteránstvo od pravoslávia. KOSMAN 2011, 138

voči panovníkom, ktorí sympatizovali s protireformáciou. Ich publikačná činnosť, ktorá v dobovom náboženskom zápase hrala primárnu úlohu, bola systematicky obmedzovaná cenzúrou a likvidáciou dôležitých centier. Protestanti si zachovali dominanciu v pruských mestách a v Lešne, ktoré však bolo v roku 1656 vydrancované. V polovici 17. storočia už protestanti nepredstavovali významnú politickú silu. K zníženiu ich vplyvu nedošlo ozbrojenými stretmi a prenasledovaním, pred ktorým ich chránili šľachtické slobody, ale spoločenským tlakom, ktorý spočíval v diskriminácii pri udeľovaní dôležitých úradov, masívnou publicistickou činnosťou a programovou výchovou v školách. Po smrti tolerantného kráľa Vladislava IV. v roku 1648 sa tento trend ešte viac posilnil⁶⁹

Vítazné ťaženie protireformácie sa prejavilo v obmedzení náboženskej tolerancie. Hoci nedochádzalo ku systematickému krvavému prenasledovaniu, v roku 1658 boli poľskí bratia vyhnaní za hranice a voči ďalším protestantským vyznaniam dochádzalo k nenávisťným výstupom, čo bolo umocňované kritickým postavením Rzeczypospolitej, ktorá bola od polovice 17. storočia v ťažkých konfliktoch s nekatolíckymi krajinami.⁷⁰

1.4. Kultúra.

Renesancia sa v Poľsku, podobne ako iných častiach zaalpskej Európy, prejavila podstatnej neskôr (objavuje sa na konci 15. storočia a trvá do 17. storočia), než v Taliansku, odkiaľ sa šírila. Poľské kontakty s talianskym humanizmom sa datujú do začiatku 15. storočia. V roku 1424 sa v Krakove objavil humanista Francesco Filelfo, ktorý rečnil na korunovácii Sofie Litovskej (1405–1461) za poľskú kráľovnú. Ďalší humanista talianskeho pôvodu Filip Buonaccorsi, zvaný Kallimach, kvôli konfliktu s pápežom Pavlom II. ušiel do Poľska, kde pôsobil pod ochranou ľvovského arcibiskupa Grzegorza zo Sanoku. Neskôr sa stal učiteľom princov Jana Olbrachta a Alexandra a taktiež poradcom poľského kráľa Kazimíra IV. (1427–1492). V Poľsku istý čas pôsobil aj Konrad Celtis, nemecký humanista, ktorý v Krakove v roku 1489 založil Sodalitas Litteraria Vistulana so zameraním najmä na poéziu a antickú literatúru. Pre šírenie humanizmu boli dôležité aj pribúdajúce pobyty Poliakov v Taliansku a iných častiach Európy (Jan Długosz, Jan z Ludziska, Piotr Gaszowiec, atď.). Svoju úlohu zohrala aj účasť na medzinárodných podujatiach, akými boli koncily alebo ríšske snemy.⁷¹ Humanistické myšlienky prichádzali do Poľska aj priamo od jeho kultúrne blízkych

⁶⁹ WYCZAŃSKI 1965, 246, 418

⁷⁰ KOSMAN 2011, 150, 157

⁷¹ ZIOMEK 1999, 34–37; PELC 1998, 50

susedov Uhorského a Českého kráľovstva, kde prišli o niečo skôr.⁷² Významnú úlohu v rozvoji nových kultúrnych a umeleckých prvkov mal panovnícky dvor za vlády Žigmunda I. Starého a Žigmunda II. Augusta. Druhá manželka Žigmunda I. Starého Bona Sforza (1494–1557) posilnila kontaktmi so svojim domácim talianskym prostredím kultúrnu výmenu medzi touto oblasťou a Poľskom. Títo panovníci podporovali nové renesančné trendy v oblasti architektúry, čo sa prejavilo napríklad prestavbou kráľovského sídla Wawel, ale aj ďalších palácov, chrámov či miest. Kráľovský dvor štedro podporoval literátov, ktorým financoval štúdiá a ich tvorbu. Druhým významným centrom humanistickej vzdelanosti bola krakovská univerzita. Práve cez túto inštitúciu sa šírili diela antických autorov, akými boli Vergilius, Horatius, Ovidius, atď. a popri nich aj diela Boccaccia, Petrarca a Erazma Rotterdamského.⁷³

Technická novinka - kníhtlač, ktorá sa v Poľsku rozšírila najmä v 16. storočí (v roku 1503 tu fungovala jedna tlačiareň, v roku 1580 už 17), značne zvýšila kultúrnu úroveň. V tlačiarni Floriana Unglera vyšiel v roku 1513 *Raj duszny* od Biernata z Lublina (1465–1529), ktorý je tradične považovaný za prvú tlačenú poľskú knihu. Avšak novšie bádania toto prvenstvo vidia skôr v *Historyji umęczenia Pana naszego Jezusa Chrystusa*, ktorá vyšla anonymne v roku 1508. Tlačiarne, okrem podpory a šírenia humanistických myšlienok, orientovali svoju tvorbu aj na menej vzdelaných odberateľov, najmä poľské meštianstvo, ktoré začalo žiadať literatúru v poľskom jazyku. Preto boli masovo vydávané populárne romány, zábavné a náboženské texty.⁷⁴ Najtypickejším producentom a konzumentom literatúry však bola masa drobnej šľachty, ktorej život a ideológia v nej nachádzali najplnší výraz.⁷⁵

Vznikali preklady a úpravy životopisov svätých (napr. *Żywot Pana Jezusa Krysta Baltazara Opecia*) a stredovekých románov (napr. *Historie rzymskie, Historia o siedmi mędrkach*). V roku 1521 vyšiel preklad Marcholta, v poľštine *Rozmowy, które miał król Salomon mądry z Marcholtem grubym a sprosnym*. Z iniciatívy protestantov bola do národného jazyka prekladaná Biblia. Táto činnosť vyvolávala polemiky, ktoré posilňovali publicistiku. Tá sa rozvíjala aj v rámci politického súperenia a angažovania silne emancipovanej a aktívnej šľachty, ktorú mali ovplyvňovať množiace sa brožúry, traktáty, satirické skladby a podobne.

⁷² PELC 1998, 46

⁷³ VITOŇ 1999, 40–41

⁷⁴ TAMŽE, 39, 41

⁷⁵ KREJČÍ 1953, 99

Už poznaňský vojvoda Jan Ostroróg (1436–1501), ktorý získal vzdelanie na univerzitách vo Viedni, Erfurte a Bologni, vytvoril aj pod vplyvom antických autorov ako občiansku reakciu na dobové politické trendy dielo *Monumentum pro Reipublicae ordinatione* o postavení kráľa a pomere kráľovstva k Rímu a cirkvi. Vrchol angažovanej publicistiky predstavoval Andrzej Frycz Modzrewski (1503–1572), ktorý patril k všestranne nadaným vzdelancom a prívržencom náboženskej tolerancie. Za jeho najvýznamnejšie dielo je považované *Commentariorum de Republica emenda libri quinque* z roku 1551, ktoré sa zaoberá štátom, cirkvou, školstvom, atď. Reformácia a následná protireformácia zvýšili produkciu náboženskej publicistiky, ktorú tvorili primitívne útoky, ale aj sofistikované filozofické traktáty. Medzi významných autorov takýchto textov patrili ariáni Marcin Czechowicz a Szymon Budny⁷⁶, luterán a neskôr kalvín Mikołaj Rej z Nagłowic, či katolíci Jakub Wujek a Józef Wereszczyński.

V 16. storočí rástol aj záujem o históriu. Za zmienku stoja už spomínaní Maciej z Miechowa, magister filozofie, lekár a profesor krakovskej akadémie, ktorý okrem diela *Tractatus de duabis Sarmatiis...* vydal prvú tlačenú históriu Poľska *Chornica Polonorum* a Marcin Bielski, autor *Kroniky wszytkiego świata* z roku 1551. Medzi významných historikov tohto obdobia patrí aj biskup Marcin Kromer (1512–1589), ktorý vytvoril dielo o poľskej minulosti venované cudzincom *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Medzi najdôležitejších autorov 16. storočia patrí aj básnik Jan Kochanowski (1530–1584), ktorý krátko pôsobil aj na panovníckom dvore ako kráľovský sekretár. Medzi jeho najvýznamnejšie diela patria *Odprawa posłów greckich*, *Psalterz Dawidów* a *Treny*, súbor devätnástich elégií o tragickej smrti jeho najmladšej dcéry.⁷⁷

⁷⁶ V druhej polovici 17. storočia boli ariáni nútení emigrovať. Veľká časť odišla do Holandska, kde v 18. storočí vznikol monumentálny súbor diel ariánskych spisovateľov s názvom *Bibliotheca Fratrum Polonorum qui unitarii appellantur*. KREJČÍ 1953, 86

⁷⁷ VITOŇ 1999, 46, 51, 55–56; ZIOMEK 1999, 37

2. Život, pôsobenie a tvorba Piotra Skargu

2.1. Mladosť a prvé roky v Tovarištvie Ježišovom

Jedna z najvýraznejších postáv protireformácie v Poľsku sa narodila 2. februára 1536 na usadlosti neďaleko mazovského mestečka Grójec.⁷⁸ Jeho politickí protivníci mu vyčítali, že nemá šľachtický pôvod, ku ktorému sa hlásil. Jeho starý otec bol Jan Powęski⁷⁹. Meno rodina odvodzovala od dediny Powązki, kde mala mať majetky, čo je však súčasnými historikmi spochybňované. Je pravdepodobné, že sa v rodinnej tradícii mohlo zakoreniť presvedčenie o príslušnosti k šľachtickému stavu, hoci bez priameho dokladu.⁸⁰ Už v mladom veku prišiel Piotr Skarga o oboch rodičov a jeho výchova bola predovšetkým v rukách jeho brata. Základné vzdelanie získal v Grójci, odkiaľ odišiel do Krakova, kde sa v roku 1552 prihlásil na univerzitu, na ktorej v tom čase vyučovali aj horliví odporcovia reformácie ako napríklad Marcin Glicjusz z Pilzna alebo Jan Leopolda mladší. Po troch rokoch na artistickej fakulte štúdium ukončil ako baccalaureatus.⁸¹

Ďalšie dva roky viedol školu pri kostole sv. Jána Krstiteľa vo Varšave. Takýto postup bol bežný pre čerstvých absolventov Krakovskej Akadémie, ktorí sa pripravovali na duchovnú alebo univerzitnú kariéru.⁸² Po tejto skúsenosti prijal miesto vychovávateľa mladého Jana Tęczyńskiego, syna lublinského vojvodu Andrzeja. So svojim zverencom vycestoval na dva roky do Viedne, kde istý čas strávili aj na cisárskom dvore. Je možné, že práve tam sa mohol Piotr Skarga prvýkrát stretnúť s jezuitmi, ku ktorým sa neskôr pridal. Po tom, čo sa Jan Tęczyński rozhodol pokračovať vo svojej ceste po Európe, opustil Skarga Viedeň a vrátil sa do Poľska, kde sa dal na duchovnú dráhu. Kaplánske svätenie mu udelil ľvovský arcibiskup Paweł Tarle.

⁷⁸ Mazovsko bolo tradične katolícke a reformácia sa tam odrazila veľmi nepatrne, čo mohlo do značnej miery ovplyvniť kariéru budúceho kráľovského kazateľa. TAZBIR 1978, 10–11

⁷⁹ Meno *Skarga* pripadlo rodine údajne podľa prezývky Jana Powęskeho, ktorý sa u mazovského kniežaťa stále sťažoval. V poľštine *skarga – sťažnosť*.

⁸⁰ V danej oblasti to nebolo výnimočné. Mazovsko sa vyznačovalo veľkým zastúpením drobnej šľachty, z časti s nejasným pôvodom. Viac v poznámke č. 30. Potvrdenie o šľachtickom pôvode získal Piotrov brat Franciszek od kráľa Žigmunda III. v roku 1593. V roku 1643 bolo šľachtictvo rodiny potvrdené aj sejmom. TAZBIR 1978, 13–19

⁸¹ TAMŽE, 20–21; Pozitívnu spomienku na študentské roky a na svoju alma mater zanechal Piotr Skarga v jednom zo svojich najznámejších diel: „*Przesławna Akademia Krakowska, królów polskich szczęśliwa fundacya, korony tey ozdoba y Kościoła ś. Katholickiego podpora, iako dobre drzewo, dobrych wiele owoców w mężach sławnych, których błogosławiona pamięć zostaje, rodzila y rodzi. Którzy żywotem chwalebny y nauką, y pracą na żniwie Bożym, y wychowaniu młodzi lata swoje trawiając, pomocne nam do zbawienia y cnót świętych przykłady zostawili. Miło mi wspomnieć na te które pamięć moja zaszła y którymś ćwiczenia y towarzystwa z uciechą zażywał [...]*“ SKARGA 1615, 1162 (časť o živote sv. Jána Kentského)

⁸² SYGAŃSKI 1912, 1

S pomocou rohatynského starostu, ktorým sa stal práve jeho zverenec Jan Tęczyński, získal Piotr Skarga rohatynské prepošstvo. Na túto funkciu však rezignoval, keď v roku 1564 získal funkciu kanonika Lvovskej kapituly. Ešte predtým musel v spore s Mikołajom Łęczyńskim o túto pozíciu v Skargov prospech rozhodnúť primas Jakub Uchański. Istý čas vykonával aj funkciu kancelára kapituly a kazateľa v Lvovskej katedrále. Svoje záväzky vykonával aktívne a svedomito, čím si získal sympatie nie len u svojich najbližších spolupracovníkov, ale aj u Lvovských mešťanov.⁸³

Na konci októbra 1568 ho jeho nadriadený arcibiskup Słomowski uvoľnil z povinností kvôli ceste do Ríma, ktorú Piotr Skarga spočiatku odôvodňoval štúdiom teológie, no skutočný cieľ cesty, vstup do Tovarišstva Ježišovho, zatajoval.⁸⁴ Piotr Skarga natrvalo opustil Lvov a do Ríma, kde sa dostal v januári 1569, sa vydal cez Krakov a Viedeň, pričom v týchto mestách strávil nejaký čas. Vo februári bol prijatý do dvojročného noviciátu a na jar 1571 ho ako člena Tovarišstva poslali späť do Poľska.⁸⁵ Striedavo pôsobil vo Varšave, Pułtusku, Plocku, Lvove, Jaroslawe a na iných miestach. V Pułtusku pracoval v jezuitskom kolégiu, kde uplatňoval svoje mimoriadne kazateľské nadanie a rečnícke schopnosti a zároveň plnil rôzne diplomatické posrania. V Lvove, ktorý navštívil na jeseň po troch rokoch, mal možnosť opäť kázať v miestnej katedrále.⁸⁶ Odtiaľto smeroval Skarga do Jaroslawa, kde rokoval so Žofiou Tarnowskou, vdovou po Janovi Krzysztofovi, u ktorého pred odchodom do Ríma krátky čas pôsobil. Zámožná vdova sa rozhodla podporiť Tovarišstvo (tak ako niekoľko ďalších dobre zabezpečených vdov, čo bolo jezuitom často vyčítané ako zneužívanie) a financovať zriadenie kolégia vo svojom meste. Táto iniciatíva bola vítaná, avšak Skarga sa ju bezúspešne pokúšal presvedčiť, že vhodnejšiu lokalitu by predstavoval ľudnatejší a lepšie položený Przemysl alebo Lvov. Z Jaroslawa odcestoval Piotr Skarga na sejm, ktorý sa vo Varšave zišiel od 12. marca do 28. mája 1572. V tejto dobe prvýkrát kázal pred kráľovským dvorom a zidenými zástupcami šľachtického stavu, ktorých jeho výrečnosť určite zaujala.

⁸³ Medzi tým Piotr Skarga pôsobil aj na dvore Jana Krzysztofa Tarnowskeho (1537–1567) v Gorliczyne. SYGAŃSKI 1912, 65; Tazbir 1978, 24–27. Jeho obľúbenosť ilustruje aj list od vplyvného a vzdelaného Lvovského mešťana Mikołaja Gelasina kardinálovi Giovannimu Francescovi Commendonemu so žiadosťou, aby Skargovi jeho cestu do Ríma zakázal a poslal ho späť do Lvova, kde mal byť potrebný viac. *Nicolus Gelasinus Card. Ioanni Francisco Commendone, Leopoli 6 Novembris 1568* SYGAŃSKI 1912, 3

⁸⁴ O zámere študovať teológiu písal Piotr Skarga svojmu priateľovi kanonikovi Martinovi Kromerovi. *P. Skarga Martino Cromero, Custodi Sandomiriensi. Cracovia 13 Novembris 1568* SYGAŃSKI 1912, 4–5; TAZBIR 1978, 28–30

⁸⁵ V ďalšom liste Martinovi Kromerovi mu opisuje prijatie k jezuitom.. *P. Skarga Martino Cromero, Custodi Sandomiriensi. Roma 26 Februarii 1569* SYGAŃSKI 1912, 6–7; TAZBIR 1978, 41–43

⁸⁶ Svoje pozitívne dojmy z tejto návštevy a zároveň kladné ohlasy miestnych zanechal Skarga v korešpondencii. *P. Skarga Hieron. Natali, Vicario Generali S. I. Leopoli 12 Novembris 1571* a *P. Skarga Hieron. Natali, Vicario Generali S. I. Gorliczyne 3 Ianuarii 1572* SYGAŃSKI 1912, 18–26

Následne sa v Płocku pridal k dvoru Anny Jagelovskej, ktorú svojimi kázňami utešoval po smrti jej brata, kráľa Žigmunda II. Augusta, vďaka čomu si ho obľúbila a stala sa jeho patrónkou, čím sa zároveň dostal aj do širšieho povedomia ďalší elít.⁸⁷

2.2 Pôsobenie v Pobaltí

Na začiatku marca 1573 sa Piotr Skarga presunul do Vilna, kde pomáhal najmä na miestnom jezuitskom kolégiu, ktoré viedol Stanisław Warszawicki (1530–1591)⁸⁸, a v kazateľskej činnosti. Neskôr, po odchode Warszawického na cestu do Štokholmu, prevzal Skarga jeho organizačné povinnosti na kolégiu. Vo Vilne, kde mali silnú základňu aj stúpenci reformácie, sa Skarga často dostával do polemík a sporov, ktoré sa výrazne premietli aj do jeho kázni a ďalšej činnosti. Samotné mesto z pohľadu aktívneho stúpenca protireformácie predstavovalo výzvu. Vo Vilne existovala starobylá katedrálka škola z roku 1387 a aj mestská škola pri Kostole sv. Jána založená na začiatku 16. storočia. Jezuitské kolégium, na ktorom sa Piotr Skarga usadil, vzniklo v roku 1569. Prvá protestantská škola bola v meste založená v roku 1541. Jej hlavným organizátorom bol právnik a teológ Abraham Kulvietis (1509–1546), ktorý musel už nasledujúci rok odísť do Kráľovca, kde pomáhal so založením univerzity. V 50. rokoch 16. storočia vznikol pod ochranou mocného magnáta Mikołaja Radziwiłła kalvínsky zbor, pri ktorom bola zriadená aj škola. O niečo neskôr bola založená aj luteránska škola a ako reakcia na rýchlu expanziu katolíkov a evanjelikov bola v 80. rokoch založená aj škola bratstva pravoslávnych mešťanov.⁸⁹

Ešte v roku 1573 založil Piotr Skarga pri Kostole sv. Jána *Bractwo Najświętszego Sakramentu i Miłosierdzia*, ktoré sa v kombinácii s charitatívnou činnosťou venovalo katolíckej propagande.

⁸⁷ Piotr Skarga kázal aj na jej pohrebe v roku 1596. SYGAŃSKI 1912, 11–12; TAZBIR 1978, 43

⁸⁸ Stanisław Warszawicki bol vzdelaný a plodný jezuitský autor, aktívny stúpenec protireformácie a pedagóg. V roku 1574 pôsobil pri švédskom kráľovi Janovi III. (otcovi poľského kráľa Žigmunda III.) a snažil sa ho obrátiť na katolícku vieru. ZAŁĘSKI 1900, 767–768

⁸⁹ TAZBIR 1978, 44. Úroveň školstva vo vtedajšom Vilne. NIEDŹWIEDŹ 2012, 145–169. Český jezuitský teológ Baltazar Hostounský (1534–1600), ktorý pôsobil aj v Poľsko-litovskom štáte opísal národnostné a náboženské zloženie mesta v liste generálovi rádu sv. Františkovi Borgiovi: “Są w tym mieście Wilnie (...) liczne narodowości, mianowicie: Litwini, Rusini, Polacy, Tatarzy, Niemcy, Żydzi, dość liczni Włosi i Ormianie. Niemcy posiadają własną szkołę z kościołem luteráńskim, również Tatarzy mają swoją świątynię i szkołę, w której uczy arabskiego. Dla Włochów urządza się w dniu świąteczne kazania w szkole. Rusini także posiadają swoje szkoły i kościoły. Litwini i Polacy mają swoje kościoły i szkoły. Zwinglianie także mają swój kościół i szkołę.”Citované podľa PIECHNIK 1984, 32

V tom čase sa Skarga dostal do niekoľkoročnej polemiky s kráľovským sekretárom a teológom kalvínskeho vyznania Andrzejom Wolanom (1530–1610) predovšetkým ohľadom eucharistie. Obaja autori vydávali a šírili svoje názory verejne aj s pomocou tlače.⁹⁰

Úspešne sa Skarga angažoval aj v rokovaníach s miestnymi elitami.⁹¹ Napríklad v konvertovaní Juraja Radziwiłła, ktorý napriek vzdelaniu na kvalitných protestantských školách (Lipsko, Wittenberg, Drážďany) v roku 1574 prestúpil na katolícku konfesiu. Mladý magnát a čerstvý katolík sa dal na duchovnú dráhu a v hierarchii postupoval obdivuhodne rýchlo. Stal sa biskupom (vo Vilne 1579–1591, v Krakove 1591–1600) a od roku 1583 kardinálom. V kombinácii s príslušnosťou k mocnému rodu sa v Litve stal významnou a aktívnou postavou protireformácie – vo Vilne dokonca rozkázal skonfiškovať a spáliť niektoré protestantské knihy, čo vyvolalo odpor. V lete 1581 došlo aj jeho pričinením k zrážkam medzi katolíkmi a protestantmi. Mladí katolícki študenti napadli protestantský pohreb a zaútočili aj na ich svätyňu, na čo reagoval kráľ výzvou k pokoju a ukončeniu násilností (pozn. č. 62). Z rozdúchania nepokojov bol obvinený aj Piotr Skarga, ktorý proti inovercom horlivo kázal.⁹²

Dôležitým momentom v živote Piotra Skargu bolo jeho menovanie za rektora novozaloženej univerzity vo Vilne, ktorá vznikla z jezuitského kolégia, kde v tom čase pôsobil. Pôvodne sa na pozíciu prvého rektora rátalo so Stanisławom Warszewickim alebo Jakubom Wujekom. Piechnik na základe správ popredných poľských jezuitov uvádza, že o zriadení univerzity sa uvažovalo už v 60. rokoch a aktívne sa na tom pracovalo počas 70. rokov 16. storočia. Celý proces dotiahol do konca kráľ Štefan Bátori, ktorý už v roku 1578 v Lvove vydal diplom o univerzite. Na jar 1579 potvrdil akadémii rovnaký status, aký mala univerzita v Krakove, a v októbri univerzitu vo Vilne potvrdil bulou aj pápež Gregor XIII.⁹³ Na kráľa mohli mať vplyv pozitívne dojmy z návštevy školy počas príprav na výpravu proti Moskve, na ktorú vyrážal práve z Vilna.⁹⁴ Sygański na korešpondencii Piotra Skargi ukazuje, že rektorské povinnosti mu nebránili v ďalších aktivitách.

⁹⁰ TAZBIR 1978, 48, 51–52

⁹¹ Diplomatieké aktivity, ktoré boli vedené predovšetkým pre získanie podpory pre činnosť jezuitov: BICANOVÁ 2004, 24–28

⁹² TAZBIR 1978, 54–55, 60–61

⁹³ PIECHNIK 1984, 53–58, 65–67; TAZBIR 1978, 44–46

⁹⁴ Skarga kráľovu návštevu komentoval v liste. *P. Skarga Everar. Mereuriano, Praep. Generali S. I. Vila 29 Martii 1579* SYGAŃSKI 1912, 104–106

Svoju energiu nesústredoval do jednej inštitúcie, ale aj naďalej sa venoval misionárskej, charitatívnej, polemickej a diplomatickej činnosti (ako ukážeme na príkladoch Polocka a Rigy), ktorým v listoch dokonca venoval viac pozornosti ako univerzite vo Vilne.⁹⁵ Dôležitosť škôl Skarga nepodceňoval, naopak, uvedomoval si ich význam: „*W kolegiach i szkołach nauki się prowadzą, rozumy się na poznanie prawdy ostrzą, serca się do zamilowania mądrości prostują. młodź się na wszystkie stany kościelne i świeckie naprawuje, wychowanie się dobre młodym daje, z którego wszystko żywot ludzki na złe i na dobre wynika i Rzeczpospolita nabywa ludzi mądrych, uczonych i pobożnych.*“⁹⁶

V rámci integrácie novozískaných území v livónskej vojne, ktoré potvrdil jam zapolsky mier,⁹⁷ podporoval kráľ Štefan Bátorí vznik jezuitských škôl a misionársku činnosť. V lete 1580 dorazil Piotr Skarga do pohraničného mesta Polock na území dnešného Bieloruska, kde viedol novozaložené kolégium. Spočiatku bolo väčšinové pravoslávne obyvateľstvo naladené nepriateľsky alebo pasívne, čo sa odrazilo na nízkom počte zapísaných študentov. Miestny vojvoda kalvínskeho vyznania Mikołaj Dorohstajski spolu s pravoslávnym vladykom Rypińskim tiež blokovali kráľovské nariadenie o pridelení miestnych kostolov jezuitom. Postupne však kolégium naberalo na atraktivitu a študovali v ňom aj vojvodov syn či vladykov bratranec.⁹⁸

Ešte zložitejšia situácia bola v Livónsku, kde Skarga dorazil v marci 1582 a stal sa poradcom biskupa Juraja Radziwiłła a Jana Dimitrija Solikowskeho, ktorí provinciu spravovali. Jezuitom boli v Rige pridelené dva protestantské kostoly, čo miestni obyvatelia niesli ťažko. Skarga sa v korešpondencii sťažoval, že nemeckí mešťania v Rige sú nepriateľskí a horlivo verní svojmu vyznaniu. Sám bol dokonca fyzicky napadnutý, keď sa zúčastnil kázne luterána Grzegorza Pleina. Antagonizmus rástol nielen pre etnické a náboženské napätie, ale aj pre hospodárske záujmy mesta a náklady na jezuitskú činnosť, ktorá navyše ovplyvňovala mestskú autonómiu.⁹⁹ Najväčší potenciál pre konvertovanie na katolícke vyznanie videl u Lotyšov a Estónco, avšak tu jezuitské snahy narážali na jazykovú bariéru, ako to vyjadril aj v liste svojmu priateľovi biskupovi Marcinovi Kromerovi:

⁹⁵ SYGAŃSKI 1912, 51

⁹⁶ Citované podľa KOROLKO 1993, 121

⁹⁷ Na základe tohto mieru z 15. januára 1582 obdržal Poľsko-litovský štát naspäť Polock a zároveň získal Livónsko a územie na rieke Dvine. KOSMAN 2011, 126

⁹⁸ TAZBIR 1978, 78–79

⁹⁹ SYGAŃSKI 1912, 60; TAZBIR 1978, 82–85

„*Livones, quorum hic est magna pars civitatis, licet inferioris ordinis, facilius reducerentur, si peritos eorum linguae haberemus*“¹⁰⁰ Po Skargovom odchode do Krakova vyústili vzájomné konflikty v roku 1587 vyhnaním jezuitov z Rigy. Ďalšie misie v Livónsku boli zrušené po obsadení provincie Švédmi v 17. storočí.¹⁰¹

2.3. Pôsobenie v Krakove

V lete 1584 Piotr Skarga kvôli rádovým povinnostiam odišiel z pozície rektora na univerzite vo Vilne a začal pôsobiť v novom jezuitskom kolégiu v Krakove pri Kostole sv. Barbory, ktorý jezuiti získali len v roku 1583. Vybudovanie nového stanovišťa si vyžadovalo horlivých a vytrvalých ľudí, medzi ktorých bol Skarga pre svoje schopnosti preukázané na Pobaltí radený. Vo funkcii superiora pracoval do roku 1587, pričom sa venoval hospodárskym záležitostiam a taktiež dohliadal aj na opravy a modernizovanie chrámu, po ktorých sa v rámci Krakova stal značne atraktívnym. V roku 1585 organizoval založenie rádového noviciátu pri Kostole sv. Štefana. Potrebné finančné prostriedky dokázal Skarga zabezpečiť aj vďaka dobrým vzťahom s kráľovnou Annou Jagelovskou. Prví novici dorazili do Krakova už v roku 1586 z Braniewa.¹⁰²

Aj tu sa ukázalo, že vzťahy medzi jezuitmi a svetským katolíckym duchovenstvom boli komplikované, čo spôsoboval aj dynamický vzostup a aktivity Tovarišstva Ježišovho a hospodárske záležitosti.¹⁰³ Do majetkových sporov s diecéznym klérom ohľadom benefícií a privilégii sa dostal aj Piotr Skarga, konkrétnejšie kvôli desiatkom a pohrebným poplatkom.¹⁰⁴ Tieto skúsenosti sa premietli aj do kritiky, ktorú svetskému duchovenstvu Skarga venoval vo svojich dielach:

¹⁰⁰ P. Skarga Martino Cromero, Eppo Varmiensi. Riga 21 Maii 1582 SYGAŃSKI 1912, 183. O jazykových pomeroch a misijných možnostiach referoval Skarga aj generálovi jezuitov Claudiovi Aquavivovi: „*Provincia haec tres habet usitatas, imo quatuor linguas. Duae dominorum, germanica et polonica, duae subditorum, litavica et igovica vigent, quae summum ad promovendam religionem afferunt impedimentum. Litavi omnes et Igovenses promptissimi sunt ad catholicam religionem.*“ P. Skarga Claud. Aquavivae, Praep. Generali S. I. Riga 24 Okrobris 1582 SYGAŃSKI 1912, 195. Podobne aj v liste P. Skarga Claudio Aquavivae, Praep. Generali S. I. Riga 21 Aprilis 1582, TAMŽE, 180–181

¹⁰¹ TAZBIR 1978, 85. Nepokoje v Rige využili aj protijezuitskí autori vo svojich polemických spisoch: „*Dobrze wiecie, przeświecni senatorowie, ile zamętu było w Inflantach z tej jezuickiej i gabaonickiej skromności. Potężna Ryga, miasto portowe, omal nie zgorzała od pożaru, który oni wzniecili. [...] Miasto Rygę i Inflanty, już dawno temu z wielkimi ofiarami i rozlewem krwi przyłączone do naszego Królestwa, musielibyśmy na nowo zdobywać jeszcze większym kosztem i trudem.*“ *Equitis Poloni in Iesuitas actio prima* 1590 TAZBIR 1963, 60

¹⁰² SYGAŃSKI 1912, 75–76, TAZBIR 1978, 87

¹⁰³ Do konfliktov sa jezuiti dostali aj s krakovskou univerzitou, ktorej rektor Mikołaj Dobrocieski je považovaný za autora protijezuitského spisu *Equitis Poloni in Iesuitas actio prima*. Motívom možného autora mohla byť snaha brániť privilégium a práva univerzity na vzdelanie. TAZBIR 1993, 313

¹⁰⁴ TAZBIR 1978, 88–89

„Barżiey ich zły żywot haeretiky mnoży, niżli ministrowskie kazania: cztery plebanije ieden trzyma, a czterech dusz w nich Bogu nie pozyszcze: dochody bierze, a w plebanijey nie postoi: dziesięciny dogląda. a nauki nie pilnuie: w Polszcze mieszka, a Litweskie kościoły z pieniędzy lupi“.¹⁰⁵

V Krakove, podobne ako vo Vilne, sa Skarga venoval aj charitatívnej činnosti, ktorá ho naplno zaujala ešte počas jeho pobytu v Ríme. V októbri 1584, údajne v reakcii na stretnutie so ženou chudobného stolára, ktorá sa sťažovala na núdzu, vyhlásil Skarga kázeň a oznámil vznik bratstva, ktoré bolo určené na pomoc biednym. *Bractwo miłosierdzia* (o 4 roky neskôr *Arcybractwo miłosierdzia*) zaväzovalo svojich členov k pravidelnej pomoci, ktorá bola delená medzi chudobných – do roku 1588 sa malo rozdať 5 tisíc zlotých.¹⁰⁶ V roku 1587 sa bratstvo rozšírilo o novú inštitúciu *Bank Pobożnych – Mons pietatis*, ktorá mala za úlohu poskytovať bezúročné pôžičky a chrániť ľudí pred nebezpečenstvom lichvy, „aby ludzie potrzebni, ktorzy lichwami giną, mieli gdzie pożyczyc, y do czego się ućiec, a mieć bez lichwy pomoc.“¹⁰⁷ Tieto aktivity boli populárne a podobné bratstvá vznikli aj v Lubline (1589), Varšave (1589), Poznani (1599) a inde. Už v roku 1588 malo bratstvo cez 200 členov a do konca 16. storočia sa rozrástlo o ďalšie stovky, medzi ktorými bol aj kráľ Žigmund III. a jeho dvorania. Ako súčasť boja proti prostitúcii vznikla v roku 1588 pri krakovskej *Mons pietatis* aj *Skrzynka świętego Mikołaja*, ktorú inicioval jezuita Martin Łaszcz. Pri Kostole sv. Barbory Skarga založil aj mariánske bratstvo na podporu študentov.¹⁰⁸

2.4. Piotr Skarga a Brestská únia

V období reformácie čelila pravoslávna cirkev na území Poľsko-litovského štátu, kde bola jej politická pozícia dlhodobo obmedzená, inštitucionálnemu úpadku a kríze, ktorá bola sčasti spôsobená konvertovaním silných magnátskych rodín, tradičných ochrancov pravoslávia, ku kalvínskemu vyznaniu.¹⁰⁹ Následná protireformácia zasiahla aj pravoslávne oblasti, avšak pre jej rozdielne štruktúry

¹⁰⁵ SKARGA 1592, 35

¹⁰⁶ Cieľ, zásady a povinnosti členov bratstva v diele: *Bractwo miłosierdzia w Krakowie w s. Barbary, zaczęte roku Pańskiego 1584* [...], ktoré bolo vydané v Krakove v roku 1588.

¹⁰⁷ SKARGA 1588, 33v

¹⁰⁸ TAZBIR 1978, 205–208; Skarga v liste komentuje vznik bratstva: *P. Skarga Claud. Aquavivae, Praep. Gener. S. I. Cracovia 28 Octobris 1584* SYGAŃSKI 1912, 216–218

¹⁰⁹ Pravoslávny arcibiskup (neskôr stúpenec únie s Rímom) Meletius Smotrickij (1577–1633) v roku 1610 v lamente personifikovanej pravoslávnej cirkvi *Threnos, to iest lament iedyney ś. powszechney apostolskiey wschodniey Cerkwie...* vyjadril ťútosť nad konvertovaním a stratou popredných magnátskych a šľachtických rodín: „Gdzie y insze drogie y rownie nieoszacowane teyże Korony kamyki, zacne ruskich ksiązat domy, nie ocenione szaphiry, y bez cenne diamenty ksiązeta Slucy, Zaslawscy, Zbarazscy [...]“.
SMOTRICKIJ 1610, 59

(oproti protestantom išlo aj o široké masy poddanského obyvateľstva) odlišným spôsobom. Nastolila sa myšlienka cirkevnej únie, ktorá mala, na rozdiel od florentskej únie z roku 1445, priniesť konečné zjednotenie, čo zároveň zapadalo aj do misijných plánov a snáh pápeža Gregora XIII. Dôležitým impulzom bolo aj zriadenie moskovského patriarchátu v roku 1589 či nebezpečenstvo zo strany Turkov.¹¹⁰ Obe strany vedeli nájsť zhodu pri konfrontácii s reformáciou. Stanisław Sokołowski, katolícky kňaz a profesor krakovskej univerzity, vydal v roku 1582 dielo *Censura Orientalis Ecclesiae*, ktoré obsahovalo argumenty východných teológov proti reformácii. Na tomto príklade môžeme vidieť potenciál dialógu a spolupráce, ktorý sa mal pretaviť do spoločnej únie.¹¹¹

Hlavná postava našej práce, Piotr Skarga, už na pohrebe Jana Krzysztofa Tarnowskeho v roku 1567 kázal pred prítomnými pravoslávnyimi magnátmi o potrebe vzájomnej jednoty. V podobnom duchu sa niesli aj jeho kázne počas pôsobenia vo Vilne, pričom v roku 1581 hlásil, že 79 „schyzmatikov“ prešlo na katolíctvo.¹¹² Obširnejšie sa problematike ortodoxnej cirkvi Skarga venoval vo svojom diele *O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu*¹¹³, ktoré vyšlo v roku 1577 vo Vilne (druhýkrát v roku 1590) a vyvolalo odozvu u pravoslávnych aj u katolíkov. V prvej časti diela Skarga útočí na protestantských „heretikov“ a argumentuje základnými znakmi ideálnej cirkvi, medzi ktoré podľa neho patria aj tradície a jednota: „*Lutrowa nauka ledwie siedm lat trwała, wnet ją Zwinglius gasić począł, a swoją inną także heretycką szczepił. Zwingliusza zagasił Kalwin, a wszystkich na wielu miejsc nowochrzeńcy wyjedli.*“¹¹⁴ V druhej časti sa venuje histórii rozkolu medzi západnou a východnou cirkvou, pričom hlavné príčiny vidí v pýche pravoslávnych biskupov a byzantských cisárov: „*Iż nie Łacinnicy od Greków, ale Grekowie od Łacinników odstąpili; a iż najwyższego Pasterza Kościoła wszystkiego Papieża nie słuchając, odszczepieńcy są, tak jako członki od głowy oddzieleni.*“¹¹⁵

¹¹⁰ Vývoj pravoslávnej cirkvi v Poľsko-litovskom štáte GUDZIAK 2008, 79–116. Reformácia na Ukrajine v 16. a 17. storočí. WILLIAMS 1972, 41–72

¹¹¹ BUSZEWICZ 2016, 415–416

¹¹² TAZBIR 1978, 71

¹¹³ Celé dielo je najmä obranou katolíckej cirkvi a výzva k pravoslávnyim na pristúpenie k únii. Celý Skargov postoj sa dá zvrhnúť v týchto riadkoch: „*Pan Bóg w mądrym a dziwnym rządzie Kościoła swego, tę Stolicę Piotra św. w Rzymie chciał mieć, i ma aż do tego czasu, za Matkę jedności Kościoła swego, za zamek wiary Katolickiej, za podporę prawdy objawionęj, za skarbnicę tajemnic niebieskich, za opokę niezwycięzoną, za Łódke nigdy nie tonącą. W której kto się na on brzeg wiecznej Ojczyzny przewozi, nigdy żadnym heretyctwem i niedowiarstwem pogrążony nie będzie. Bez tej Stolicy, jako członek bez głowy, każdy umrzeć w niedowiarstwie musi.*“ SKARGA 1885, 77–78

¹¹⁴ TAMŽE, 19

¹¹⁵ TAMŽE, 85

V ďalších častiach sa Skarga venuje aj nízkej úrovni ruského duchovenstva. Predkladá duchovné, ale aj politické výhody, ktoré by zo vzájomnej únie vzišli a vyzýva k jej naplneniu: „[...] *upominają ciebie narodzie Ruski, lzy wylewając, a my też nad niemi rzewno płacząc, prosim przez imię Chrystusowe, przez krew drogą jego, przez nierozdzielne ciało jego, już dalej tym odszczepieństwem, nam smutku, a sobie potępienia, nie przyczyniajcie; ale raczej zbawienie sobie, Chrześcianom po wszystkim świecie pociechę, pogaństwu większy postrach, heretykom prędsze upamiętanie, zjednoczeniem waszym w jedno ciało Kościoła Chrystusowego, uczynicie.*“¹¹⁶ Hlavných realizátorov únie videl Skarga v magnátoch a šľachte oboch vyznaní a práve vo vytváraní vhodného prostredia a atmosféry pri formovaní únie mal významný podiel. Aj samotné prvé vydanie svojho diela venoval kniežaťu Konštantínovi Ostrogskemu, ktorý patril medzi najmocnejších magnátov a zároveň ochrancov a podporovateľov pravoslávnej cirkvi. Ostrogski Skargovu predstavu zjednotenia neprijal a dal sformulovať odpoveď, ktorú v jeho mene pripravil arián Motowilla, čo vyvolalo veľkú kritiku a zároveň pre niektorých potvrdzovalo slabú intelektuálnu vybavenosť pravoslávnej strany.¹¹⁷

Jeho ďalšie dielo k problematike zjednotenia katolíkov a pravoslávnych *Synod brzeski* vyšlo v roku 1597 krátko po oficiálnom uzavretí Brestskej únie. Dielo opisovalo priebeh udalostí, ale najmä obranu únie a jej prívržencov z pravoslávneho tábora, ktorí sa dostali do ostrých sporov s jej odporcami: „*Porzadnie i wedle Boga i praw Bożych i Kościelnych, ten św. Synod Brzeski w Chrystusie zgromadzony był. Bo rozkazany jest od najwyższego Pasterza wszystkiego Chrześciaństwa Papieża Clemensa ósmiego [...] Nie masz tak głupich na świecie, ani tak dzikich ludzi, którzyby nie wiedzieli, iż dobre ich, i zatrzymanie wszystkiego szczęścia ich i na zgodzie i jedności umysłów zawisło. Kto od zgody ucieka, jako uczniem Chrystusowym być może?*“¹¹⁸

Pravoslávni biskupi vo viacerých vyhláseniach deklarovali záujem o jednotu s Rímom, ktorá by im na jednej strane zaručovala ponechanie viacerých zvyklostí a liturgických prvkov a zároveň im garantovala lepšie postavenie v rámci Rzeczypospolitej aj so zastúpením v Senáte (k čomu však nedošlo), čo bolo vnímané ako možné

¹¹⁶ TAMŽE, 223–224. Pre porovnanie môžeme uviesť kritiku, ktorá je obsiahnutá v cestopise spomenutého slovenského evanjelického superintendenta Daniela Krmana ml.: „*Audivimus Rumenii de impura sacerdotum vita, de comotationibus eorum in tabernis cerevisiariis, de rixis et verberibus ab ipsis et ipsis illatis.*“ KLUCH/MENCŠIK 1894

¹¹⁷ Knieža Ostrogski založil na svojom panstve aj pravoslávnu akadémiu a pričínil sa o vydanie prvej tlačenej biblie v starej cirkevnej slovančine v roku 1581. Viac KEMPA 1996, 17–36. Piotr Skarga v liste Aquavivovi písal, že práve Ostrogski je hlavná prekážka k zrealizovaniu únie. *P. Skarga Claudio Aquavivae, Praep. Generali S. I. Cracovia 27 Septembri 1595* SYGAŃSKI 1912, 259–261

¹¹⁸ SKARGA 1885, 252, 283

východisko z cirkevnej krízy. V lete 1595 na synode v Breste pripravili oficiálnu žiadosť, ktorú pápež Klement VIII. potvrdil bulou *Magnus Dominus et laudabilis nimis*. Následne v roku 1596 bola únia na brestskej synode prijatá. K únii pristúpili viacerí pravoslávni magnáti a vladykovia, avšak rýchlo sa sformovala opozícia, na čele ktorej stál Ostrogski spolu s Lvovskou a przemýšlskou diecézou s podporou veľkej časti pravoslávneho nižšieho duchovenstva, meštianstva a poddaných. Úspech, ktorý spočíval vo formálnej jednote, sa v ďalších rokoch pretavil do nepokojov a konfliktov. Časť pravoslávnych, ktorí sa cítili byť utláčaní, sa obracala k Moskve, čo tiež prispelo k zhoršovaniu vzťahov s kozákmi a v 17. storočí spôsobilo krvavé povstania.¹¹⁹

2.5. Kráľovský kazateľ

Po smrti kráľa Štefana Bátoriho v roku 1586 nastalo v Rzeczypospolitej za krátky čas už tretie obdobie bez vlády kráľa. O novom panovníkovi rozhodli voľby v lete 1587, počas ktorých ožili s podporou Apoštolskej stolice, poľského vysokého katolíckeho kléru a magnátov Zborowskych ambície Habsburgovcov obsadiť poľský a litovský trón prostredníctvom kandidatúry arcikniežaťa Maximiliána III. Medzi ďalších hlavných kandidátov patril aj Žigmund Vasa, syn švédskeho kráľa Jána III. a Kataríny Jagelovskej, po ktorej bol vnímaný ako „jagelovský“ kandidát a cár Fjodor, syn Ivana IV. Hrozného, ktorý opäť našiel sympatie najmä v Litve. S podporou mocného veľkého korunného hetmana Jana Zamojskeho a Anny Jagelovskej bol Žigmund zvolený. Druhá strana však túto voľbu neakceptovala a zvolila Maximiliána. Celý spor vyriešili zbrane, keď Jan Zamojski porazil a zajal Maximiliána v bitke pri Byčine 24. januára 1588. Následne došlo medzi oboma táborami k dohode, v ktorej sa Habsburgovci zaviazali akceptovať Žigmunda III. ako poľského kráľa.

Žigmundova vláda bola poznačená častými konfliktmi na vnútornom a vonkajšom fronte. Odpor šľachtickej opozície, ktorá sa sformovala ešte počas kráľovskej voľby, rástol Žigmundovou snahou upevňovať vlastnú moc a vyústil do otvoreného povstania, *rokosz Zebrzydowskiego*. Žigmund III. sa tiež snažil udržať dedičstvo po svojom otcovi vo Švédsku, ktoré viedlo ku krátkotrvajúcej poľsko-švédskej únii. Švédske stavy však Žigmunda v roku 1599 porazili a zbavili vlády. V otvorenom konflikte bola Rzeczypospolita aj s Moskvou, ktorá zažívala obdobie destabilizácie po vymretí dynastie Rurikovcov, s Osmanskou ríšou a Tatármi a počas Žigmundovho panovania vypuklo aj niekoľko kozáckych rebélií. Poľsko-litovský štát však vyšiel z väčšiny vojen víťazne.

¹¹⁹ TAZBIR 1978, 129–131; ŁUŻNY 1993, 207; KOSMAN 2011, 140

Po prímerí s Moskvou v roku 1618 získala Rzeczpospolita Smolenskú, Černigovskú a Severskú zem, čo jej rozlohu rozšírilo na takmer milión km², na ktorých žilo 10 miliónov ľudí.¹²⁰

Piotr Skarga pri kráľovskej voľbe v roku 1587 nezdial postoj svojho rádu. Averzia voči Habsburgovcom bola pre Mazovsko typická a Skarga, ktorý z neho pochádzal, nepredstavoval výnimku, keď sám radšej podporoval kandidatúru Žigmunda.¹²¹ Pri obliehaní Krakova vojskom arcikniežaťa Maximiliána boli krakovskí jezuiti mestu verní a aktívne sa zúčastnili jeho obrany.¹²²

Žigmund bol v kontakte s jezuitmi už od mladého veku. Na osobu Piotra Skargu kráľa upozornil pravdepodobne jeho vychovávateľ a neskôr aj spovedník jezuita Bernard Gołyński (1546–1599). Už v januári 1588 bol Piotr Skarga menovaný do funkcie kráľovského kazateľa, v ktorej mohol naplno prejavíť svoj rečnícky talent. Spolu s Gołyńskim tak jezuiti (dvorská misia – *Missio Aulica*) upevnili svoje postavenie a získali možnosť priameho vplyvu na kráľa. Jezuiti vyvíjali činnosť na posilnenie kráľovskej moci, v ktorej videli nástroj boja proti mocným magnátom podporujúcim reformáciu (viac v kapitole 3). Kráľ Žigmund všemožne Tovarišstvo podporoval a pravidelne mu finančne pomáhal. Kráľ si svojho dvorného kazateľa, ktorý mal v tom čase už cez 50 rokov, osobne obľúbil a často bol v jeho spoločnosti. Skarga kráľa sprevádzal aj do Revala (dnes Talin), kde sa stretol so svojom otcom Jánom III. na rokovaní o abdikácii na poľský trón a návrate do Švédska. Skarga mal mať plamennou kázňou vplyv na kráľove rozhodnutie nakoniec zostať na čele Poľsko-litovského štátu. Skarga sa taktiež pokúšal odhovoriť Žigmunda od sobáša s Konštanciou Habsburskou (1588–1631), ktorá bola sestrou jeho prvej ženy Anny (1573–1598). Tento sobáš a zblížovanie s habsburskou dynastiou sa stretli s veľkou nevôľou aj v radoch šľachtického stavu a poslužil ako zámienka rokoszovému hnutiu. Skarga dokázal do značnej miery plniť aj úlohu sprostredkovateľa medzi Žigmundom a niektorými

¹²⁰ KOSMAN 2011, 127–145; TAZBIR 1987, 235,

¹²¹ Piotr Skarga opísal sympatie ku kráľovi v korešpondencii: „*W którym pobożność katolicka, bojaźń Pańska, roztropność, poważność, wielki umysł i wstyd, jako perty niejakię pokazują się. Krew zasię królów naszym i mowa ojezysta albo przyrodzona, którą doskonale mówi do poddanych swoich, i oblicze anielskie, dziwną mu łaskę u wszystkich jedna, tak iż ci, którzy się od niego oddalili, skoroby jedno nań wejrżeli, zarazem jemu swój poddawają umysł.*“ P. Skarga Cardinali Georgio Radziwill, eppo Vilnensi, Cracovia 13 Ianuarii 1588 SYGAŃSKI 1912, 251

¹²² V tom istom liste Skarga opísal aj negatívne dojmy z útoku na Krakov, avšak o arcikniežati Maximiliánovi sa vyjadruje diplomaticky: „*Straszne szkody są poczynione nie tylko rolom, ale też i domom, przez rozerwanie srogie złupionym; wstydlivości też nie przepuścili i kościołom synowie Belialowi, wywołańci, dłużnicy, chciwi i srogiego serca, którzy się do obozu oświeconego Arcyxiążęcia zewszad zebrali, którym szlachetne Xiążę zabronić nie mogło [...]*“ TAMŻE

vplyvnými osobami v opozícii voči jeho vláde, s ktorými udržiaval kontakt. Kráľovský kazateľ mal podiel aj na zmiernení napätia medzi kancelárom Janom Zamojskim a Žigmundom, ktorí sa dostali v 90. rokoch 16. storočia do otvoreného konfliktu.¹²³

Počas rokoszu stáli Piotr Skarga a ďalší jezuiti pevne pri kráľovi Žigmundovi. Príčiny tohto postoja spočívali v politike podpory kráľovskej moci a zároveň svoju úlohu zohrali aj protireformačné snahy, keďže rokosz bol vnímaný aj ako protestantská iniciatíva. Ďalším terčom kritiky (naplno v diele *Kazania sejmowe*) bola aj šľachtická svojvôľa, ktorú Skarga vnímal ako veľké nebezpečenstvo. Túto kritiku Skarga hlásal verejne prostredníctvom svojej najlepšej zbrane – kázni, ale aj v listoch a rôznych politických spisoch: „*Otóż tobie rokosz, którymeś ojczyznę naszą miłą i spokojną w wielkie niepokoje, trwogi i niebezpieczeństwa zawiódł, nierozmyślnie podając to sztucznie między bracią in publicum [...]*“¹²⁴ Druhá strana si Skargove verejné angažovanie v prospech kráľa samozrejme všimla a kráľovský kazateľ spolu s ďalšími jezuitmi sa pravidelne stávali terčmi útokov: „*A ty zyzania, starcze, jezuito Skarga! U ciebie zawsze była niewstydliva warga. Znać i po tym rzemieśle coś teraz odprawił; Pięknieś wszystkim przed oczy sprawy swe wystawił: Wydałeś skrypt stanowi swemu nieprzystojny. Ambona twoje miejsce; nie bądźże złem hojny, Choć tam classicum canis, tam zganiona cnota; Szczypać, lżyć, hańbić — to wasza robota*“¹²⁵

Piotr Skarga bol už v tej dobe v pokročilom veku a neľahká funkcia na dvore spolu s verejnými polemikami ho značne unavovali. Viackrát vo svojej korešpondencii vyjadril vôľu vzdať sa svojej funkcie.¹²⁶ V roku 1612 bol z povinností nakoniec uvoľnený, to už mal 76 rokov. S kráľovským dvorom sa rozlúčil veľkonočnou kázňou a potom zamieril na odpočinok do Krakova, kde zbytok života prežil v miestnom rádovom dome. Piotr Skarga zomrel 27. septembra 1612 a bol pochovaný v krypte Kostola sv. Petra a Pavla v Krakove.¹²⁷

¹²³ SYGAŃSKI 1912, 89–93; TAZBIR 1978, 123–127

¹²⁴ CZUBEK 1918, 36

¹²⁵ CZUBEK 1916, 107–108; Piotr Skarga v rokoszovej publicistike BACZEWSKI 2013, 97–111

¹²⁶ „*Starość mnie już przemaga, o dworskich i idących sprawach ledwie co wiedzieć mogę, radbych się na filozofią meditandae mortis gdzie głęboko skrył.*“ P. Skarga *Ioanni Zamoyski, Cancellario Regni, Supremo Duci Exercituum. Cracovia 10 Iunii 1603* SYGAŃSKI 1912, 266

¹²⁷ TAZBIR 1978, 269

2.6. Tvorba

Jezuiti si dobre uvedomovali potenciál kníhtlače pre svoje ciele. Túto technológiu využívali naplno, o čom svedčí aj spisovateľská činnosť Piotra Skargu.¹²⁸ Medzi veľké úspechy rádu môžeme pridať hodnotenie súčasných bádateľov, ktorí Piotra Skargu vnímajú ako najpopulárnejšieho poľského autora prelomu 16. a 17. storočia. Jeho debut predstavuje práca *O jedności Kościola Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu*, ktorú prvýkrát vydal vo Vilne v roku 1577. Na tému Brestskej únie vytvoril aj *Synod brzeski* (1597) - viac podkapitola 2.4. Známe sa stali aj jeho polemické práce, ktoré venoval protestantom *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Zwinglianam, ad Andream Volanum* (1576), *Siedem filarów, na których stoi katolicka nauka o Przenajświętszym Sakramencie Ołtarza* (1582) a *Upominanie do ewanielików* (1592), či práce na obranu Tovarišstva Ježišovho, ktoré v Poľsko-litovskom štáte čelilo množstvám útokov, ako *Na artikul o Jezuitach* (1606) a *Probá Zakonu Societatis Iesu. Tym ktorzy teraz tu w Polsce ná Zákon Societatis Iesu bez przyczyny powstáia* (1607). Varšavkú konfederáciu, ktorú vnímal ako nástroj útlaku katolíkov, komentoval v diele *Proces konfederaciej* (1595). Kritiku rokoszu formuloval v dielach *Otóż tobie rokosz* (1606) a *Wsiadanie na rokosz P. Uporskiego, któremu odradza P. Rozumowski...*(1607).

Značne rozšírené boli aj jeho súbory kázní. V roku 1595 v Krakove prvýkrát vyšla zbierka *Kazania na niedziele i święta całego roku*, ktorá obsahovala perikopy a homílie a vychádzala zo Skargovej bohatej kazateľskej praxe. S edukatívnym účelom vyšla zbierka *Kazania o siedmi sakramentach* (1600), ktorá je zameraná predovšetkým na vysvetlenie sviatostí a ich významu z katolíckeho pohľadu. Rôznym spoločenským a politickým udalostiam je venovaná zbierka *Kazania przygodne z inemi drobnieyszemi pracami, o roznych rzeczách wszelákim stanom należących* (1610). V rámci týchto súborov boli vydávané aj jeho ďalšie diela, napríklad *Żołnierskie nabożeństwo* z roku 1606 vyšlo aj v tejto zbierke. *Kazania sejmowe* (konkrétnejšie v 3. kapitole) vyšli prvýkrát v roku 1597 v rámci druhého vydania zbierky *Kazania na niedziele i święta całego roku*.

¹²⁸ Prehľadné informácie o Skargovej literárnej činnosti poskytuje *Słownik polskich teologów katolickich IV*. GRZEBIEŃ 1983, 84–92

Spolu so zbierkou *Kazania o siedmiu sakramentach* (1600) vyšlo ich druhé vydanie. V roku 1610 nasledovalo v rámci zbierky *Kazania przygodne* vydanie, ktoré bolo z politických dôvodov bez časti *O monarchijnej i królestwie*, keďže táto pre šľachtu dráždivá časť mohla byť zdrojom potencionálnych konfliktov, čo nebolo v záujme jezuitov. Medzi najvýznamnejšie práce sa radí hagiografické dielo *Żywoty świętych starego i nowego zakonu* (1577), ktoré Skarga vytvoril aj podľa vzoru nemeckého historika Lorenza Suriusa (1523–1578). *Żywoty świętych*, prehľadne usporiadané podľa kalendára, boli mimoriadne obľúbené u širokých mas, ktorým slúžili aj ako nástroj poznania histórie a geografie. Tazbir dokonca uvádza, že v niektorých regiónoch sa poľská kultúra, čeliaca odnáródňovaniu v dobe neexistencie poľského štátu, udržala aj vďaka tomuto dielu.¹²⁹

¹²⁹ Konkrétnejšie o literárnej tvorbe: ZIOMEK 1999, 399–410; VITOŇ 1999, 79–80; TAZBIR 1978, 98–118, 296–297. Skargova tvorba ovplyvnila aj ruskú kultúru, predovšetkým v rámci Rzeczypospolitej, kde sa stretla s množstvom pozitívnych, ale aj kritických ohlasov. JANKOWSKA 1993, 93–111

3. Kazania Sejmowe

3.1. Úvod do diela

Účinný nástroj náboženskej propagandy v období protireformácie nebola len tlač, ale aj hovorené slovo, čo viedlo k ďalšiemu rozvoju kazateľstva. Otázky náboženstva boli v Poľsko-litovskom štáte a taktiež aj inde v Európe prepojené s politickým a spoločenským usporiadaním. Tento pomer sa v dobovom kazateľstve prejavil vznikom politických a príležitostných kázni, reflektujúcich práve tieto témy. Špecifické prostredie v tomto smere predstavovala šľachtická Rzeczpospolita so svojim politickým zriadením. Poľská spoločnosť bola zvyknutá na polemiky a diskusie, ktoré prebiehali predovšetkým na pôde pravidelných sejmov a regionálnych sejmikov. Práve v takejto rétorickému umeniu prajúcej atmosfére našli patričné uplatnenie aj politické kázne.¹³⁰

V 16. storočí sa ako autori politických kázni presadili Marcin Białobrzski, Jan Dymitri Solikowski či Hieronim Powodowski. Poľské sejmy nepoznali špeciálne „sejmové“ kázne a ani nemali úrad „sejmového“ kazateľa. Avšak počas nedele alebo sviatkov sa kázalo, ako to bolo v takéto dni bežné a zároveň bolo zvykom, že sa sejm tradične začínal a končil sv. omšou.¹³¹ Kráľovský kazateľ Štefana Bátoriho a horlivý odporca ariánov, Hieronim Powodowski, na sejmoch kázal, čo neskôr získalo aj tlačenu podobu.¹³²

Piotr Skarga sa sejmov zúčastňoval a doložené je napríklad aj jeho vystúpenie na sejme v roku 1591 v rozprave s Rižanmi ohľadom zrušeného jezuitského kolégia. Skarga toto prostredie a jeho atmosféru dobre poznal. Práve po skončení nepokojného sejmu v marci 1597, ktorý sa rozišiel bez konkrétnych výsledkov, vzniklo dielo *Kazania Sejmowe*. Ako bolo spomenuté v podkapitole 2.6., dielo vychádzalo počas autorovho života v rámci väčších súborov kázni. Skargove reči na sejme, z ktorých mohol pri príprave diela vedľa bohatých kazateľských skúseností vychádzať, boli podľa všetkého miernejšie. Čo je prekvapujúce, na samotné *Kazania Sejmowe* sa nezachovala žiadna dobová kritika, a to napriek tomu, že ich obsah k tomu priamo navádzal. Mohlo to byť spôsobené tým, že konzumenti Skargových súborov kázni boli predovšetkým katolíci, ktorí mohli s jeho názormi sympatizovať.¹³³

¹³⁰ KOROLKO 1971, 186–188

¹³¹ TAZBIR 1972, XLV–XLVII

¹³² Napríklad *Kazania niektóre o szczyrym słowie Bożym...* z roku 1578. Okrem neho aj napríklad Jakub Wujek, *Prawdziwa sprawa o rozmowie albo disputacyey, którą miał pan Jakub Niemoiewski w Warszawie na seymie...* vyšlo v roku 1580.

¹³³ TAZBIR 1972, LXXXVI; TAZBIR 1978, 131–135; KOROLKO 1971, 7–9

Ďalšie pravdepodobnejšie vysvetlenie spočíva v tom, že dielo jednoducho neoslovilo dostatočnú časť spoločnosti, čo si uvedomoval aj samotný Piotr Skarga, ktorý to potvrdzoval v predhovore diela *Wzywanie do pokuty obywatelow Korony Polskiej...* z roku 1610: „*Mówiłem mu, że to uczynił w kazaniach sejmowych; odpowiadał iż te kazania w księgach są wielkich, które rzadki kupi: potrzeba co krótkiego, zręcznego ludziom darmo bez pieniędzy podmiatać.*“¹³⁴

Kráľovský kazateľ sa vo svojom diele najčastejšie odvoláva, parafrázuje a cituje bibliu. Uvažuje aj nad textami vo vtedajšom Poľsku dobre známymi predkresťanskými autorov ako Aristoteles, Cicero či Plutarchos. Skarga si pomáhal aj dielom *Annales Ecclesiastici* od svojho súčasníka a obľúbeného autora Caesara Baroniusa (1538–1607). Kázne zachovávajú tradičnú kompozíciu vyvinutú teoretikmi rétoriky – *exordium, narratio, argumentatio, confutatio, epilogus*. Každá kázeň sa končí biblickým citátom a modlitbou.¹³⁵ Skargovo dielo sa obsahovo delí na osem kázní. Predstavuje kritiku poľskej spoločnosti, volanie po reformách a varovanie pred nebezpečenstvom, ktoré z tohto stavu môže v budúcnosti nastať. Každý spoločenský problém je Skargovou optikou choroba, ktorá trápi organizmus – Rzeczpospolitą. Skargom navrhované zmeny sú prezentované ako lieky práve na tieto choroby: „*A jeśliście ostrożni i mądrzy lekarze, najdziecie sześć szkodliwych chorób jej, które jej bliską śmierć (obronę Bożą) ukazują, a jako złe pulsy, źle jej tusza.*“¹³⁶

V prvej kázni načrtáva nedostatky v národe, vysvetľuje poslancom sejmu druhy a stupne múdrosti a vyzýva ich, aby prosili o múdrosť od Boha.¹³⁷ V druhej kázni *O miłości ku ojczyźnie i o pierwszej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z niezyczliwości ku ojczyźnie* Skarga najprv menuje všetky výhody, ktoré poskytuje vlasť, ako napríklad šľachtické slobody, privilégia alebo materiálne zabezpečenie, vyzýva na jej ochranu a kritizuje nevďačnosť.¹³⁸

¹³⁴ SKARGA 1857, 113. Tento úsek predstavuje jedinou zmienku o diele za života Piotra Skargu

¹³⁵ TAZBIR 1972, XC–XCVIII; KOROLKO 1971, 97–107. O chápaní štátu v Skargových kázňach OBIREK 1993, 209–225

¹³⁶ SKARGA 1972, 34

¹³⁷ „*Uczyni, Panie, daj nam mądrość, nie tak dla nas, jak dla ludu twego, o którym obmyślawamy, i dla wielu sług twoich świętych i niewinnych w tym królestwie.*“ TAMŽE, 30

¹³⁸ „*Kto ojczyźnie swej służy, sam sobie służy; bo w niej jego wszystko się dobre, jako się rzekło, zamyka. Nikt nie mówi: płac mi, iż swego zdrowia i domu swego, żony i dziełek moich bronię. Sama obrona zapłatą tobie jest. Czegoż się upominasz? Gdy jesz, pijesz, spiszesz, zdrowie swoje opatrujesz, izali za to zapłaty chcesz?*“ TAMŽE, 56

Tretia kázeň *O drugiej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z niezgody domowej* je venovaná nehode a nedostatku vnútornej jednoty a varuje, že štátu kvôli tomu hrozí zánik.¹³⁹ Štvrtá a piata kázeň sú *O trzeciej chorobie Rzeczypospolitej, która jest naruszenie religji katolickiej przez zarazę heretycką*. Skarga v nich uvádza dôležitosť jednoty viery a katolíckej cirkvi pre štát a národ. Taktiež kritizuje toleranciu „heretikov“, ktorá ohrozuje jednotu a spoločenský poriadok, čo podľa Skargu vedie k úpadku.¹⁴⁰ Šiesta kázeň *O czwartej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z oslabienia królewskiej dostojności i władzej* kritizuje slabé postavenie panovníka v štáte a šľachtickú svojvôľu, poukazuje na problémy, ktoré vznikajú z tohto stavu a snaží sa presvedčiť o výhodách silnej kráľovskej vlády.¹⁴¹ V siedmej kázni *O prawach niesprawiedliwych abo o piątej chorobie Rzeczypospolitej* Skarga kritizuje bezprávie, nespravodlivé zákony a obmedzené možnosti cirkevných súdov vo svetských záležitostiach.¹⁴² Posledná, ôsma kázeň, *O szóstej chorobie Rzeczypospolitej, która jest dla grzechów jawnych i niekarności ich* predkladá zoznam hriechov, medzi ktoré Skarga radí toleranciu „heretikov“, útlak poddaných, úžeru, márnotratosť, spreneveru verejných finančných prostriedkov atď. Toto všetko podľa autora spôsobí rozklad štátu, čomu sa dá vyhnúť len okamžitou nápravou.¹⁴³

Počas Skargovho života toto dielo ešte nezískalo značnejší význam (pozn. č. 134). Názory vyslovené v *Kazania Sejmowe* sa podstatne jednoduchšie šírili prostredníctvom kratších a vecnejších brožúr alebo ústnych kázni. Najväčšia sláva prišla s úpadkom Skargovej vlasti počas delení Poľska a následnej doby bez štátnej samostatnosti. Úplné dielo aj s kázňou o kráľovskej moci vyšlo v roku 1792. Znovuobjavenie zabudnutých kázni v čase krízy Rzeczypolitej tesne pred jej zánikom urobilo zo Skargu vlasteneckého proroka, ktorý predvídal nebezpečenstvo a priamo do tváre kráľa a najvyšších

¹³⁹ „Będziecie nie tylo bez pana krwi swojej i bez wybierania jego, ale też bez ojczyzny i królestwa swego, wygnańcy wszędzie nędzni, wzgardzeni, ubodzy, włóczęgowie, których popychać nogami tam, gdzie was pierwszej ważono, będa.“ TAMŽE, 67

¹⁴⁰ „Wszystki prawa wasze i sejmy wasze na to naprzód obracajcie, aby chwala Boża katolicka była obroniona i rozmnożona. Bo jeśli wy czci Bożej, czci Chrystusa Boga swego od heretyków, którzy bluźnią bóstwo miłszą jego, którzy niszczą Kościół jego, bronić będziecie: on was bronić będzie.“ TAMŽE, 99

¹⁴¹ „Przyrodzony sposób jest w ciele, aby jedna głowa rządziła. Tak też w Rzeczyposp[olitej] przyrodzona i najlepsza i nawłasniejsza rozumowi ludzkiemu jest monarchija abo jedynowładztwo i rząd jednego. Który gdy się mieni a na wiele się głów dzieli, ciężka jest i śmiertelna Rzeczypospolitej choroba.“ TAMŽE, 125

¹⁴² „Złe prawo gorsze jest niżli tyran nasroższy. Bo wždy tyran odmienić się, abo namówić, abo umrzeć może, i jego tyranstwo ustaje. Ale złe prawo zawždy trwa, zawždy zabija i szkodę czyni i na duszy, i na ciele.“ TAMŽE, 173

¹⁴³ „Kto tu na was, ze wszech stron królestwa zebrane, i na głowy ludu patrzy i wasze obyczaje i sprawy widzi, domyslać się może, jakie niezbożności i grzechy po wszystkim Koronie panują!“ TAMŽE, 187

hodnostárov bez servítky hádzal kritiku. Obzvlášť silno museli pôsobiť Skargove slová o strate štátnej suverenity, identity a emigrácii, keďže vtedy šlo o skutočne aktuálne javy.¹⁴⁴ Jedna z najvýznamnejších poľských osobností 19. storočia, Adam Mickiewicz (1798–1855), pozitívne hodnotil Skargu a jeho tvorbu aj pre jeho naplnené predpovede: *„Najwyżej jednak pomiędzy pracami Skargi stoją i najwięcej mu zjadnały więzności jego mowy polityczne, czyli Kazania sejmowe. [...] Tu objawia pojęcia, jakie miał o posłannictwie Polski, skreśla obowiązki obywateli względem Rzeczypospolitej, wyklada system polityczny, uznany przez sie za najlepszy, przepowiada nareszcie przyszłość Polsce: jest mowcą, politykiem, kapłanem i prorokiem.“*¹⁴⁵

3.2. Ideál kráľovskej vlády

Skargove predstavy o kráľovskej vláde už sú v odbornej literatúre dostatočne dobre spracované.¹⁴⁶ Medzi ciele našej práce však patrí aj porovnanie Skargom vyslovených názorov s ďalšími autormi zo stredoeurópskeho priestoru, preto sa tejto téme aspoň v stručnosti budeme venovať. Ako bolo uvedené vyššie, Skarga nepatrí medzi prívržencov habsburskej vlády v Poľsko-litovskom štáte. Určite však patril medzi stúpencov pevnejšej vlády panovníka, ktorá mala prevážiť nad vplyvom reformácii naklonených magnátov. Slabú pozíciu kráľa vyslovene uvádza medzi „chorobami“ postihujúcimi Rzeczpospolitą (pozn. č. 143). Kráľovská moc podľa Skargu pochádza priamo od Boha a preto musí mať kresťanský základ: *„Co jedno było królestw chrześcijańskich, wszystkie się na religiej pobudowały i fundowały. Bo każdy król chrześcijański koronę swoje i miecz, i moc królewską od Chrystusa przez kapłana jego bierze. I nigdy doskonałym królem nie jest, póki koronowany od kapłana nie bywa.“*¹⁴⁷ Poľskej šľachte pripomína dôležitosť kráľovského majestátu, ktorý má byť ozdobou celého štátu: *„Ta matka ojczyzna namilsza wszczepiła wam i dochowala stan i majestat królewski, który jest zatrzymanim i ozdobą wszystkich dóbr i sławy waszej: iż król po królu do tego czasu nie ustał, iż dostojność ich dobrze obwarowana jest, iż po dziś dzień patrzycie na pany i króle swoje, pomazańce Boże i z ich się ozdoby i możności uweselacie.“*¹⁴⁸ Kráľ je podľa Skargu sudca, ktorý spravodlivo spravuje krajinu a stráži jednotu a pokoj: *„Tak w Rzeczyposp[olitej] dlatego jeden król jest, aby wszystkich różnice i niezgody gasił i umarzał. O Boże, daj wam ten rozum, abyście się na pana swego i rady*

¹⁴⁴ TAZBIR 1972, LXXX–LXXXV

¹⁴⁵ MICKIEWICZ 1913, 467

¹⁴⁶ Napríklad OBIREK 1993, 209–225

¹⁴⁷ SKARGA 1972, 93

¹⁴⁸ TAMŽE, 39–40

zacne jego w takich waszych jadowitych i szkodliwych niezgodach rozsądek dawali i na jego wyro kach przestawali. Rychło by się wam zgoda i z nią wszystko dobre przywróciło.“¹⁴⁹

Kráľovský kazateľ upozorňuje poľskú šľachtu, že si svojho panovníka vyberá sama a že neslúži tyranským vládarom. „*Ta miła matka podała wam złotą wolność, iż tyranom nie służycie, jedno bogobojnym panom i królom, które sami sobie obieracie.*“¹⁵⁰ Tyranskú vládu Skarga zavrhuje a odmieta. Uvádza, že pod takýmto jarmom žijú obyvatelia iných krajín, kde nevládne zákon a spravodlivosť: „*Nie taką monarchią chwalimy, jaka jest u Turków, Tatar i Moskwy, która ma bezprawne panowanie Ale taką, która prawy sprawiedliwemi i radą mądrą podparta jest, i moc swoją ustawami pobożnemi umiarkowaną i okreszoną ma.*“¹⁵¹

Na porovnanie s Piotrom Skargom nám poslúžia diela *Libellus de partibus rei publicae...* z roku 1559 a *De magistratu politico* z roku 1574 od uhorského básnika slovenského pôvodu, Martina Rakovského (asi 1535–1579).¹⁵² Pri opise príčin úpadku kráľovstiev a ríš definuje vzdelaný zeman z Turca aj kráľovskú moc, predstavuje ideálneho a aj zlého panovníka. Medzi príčiny nepokojov v štátoch uvádza Rakovský aj tyranskú vládu, ktorá nerešpektuje zákon, nedbá na práva, obmedzuje slobodu a ohrozuje obyvateľov: „*Quarto perfida regumque tyrannide regna dant mota incertas accipiuntque vices. Cum contra legem regni moderator habenas dirigit inclemens ac aliena rapit [...]* *Agmina barbaricis magna stipe ducit ab oris, regnicolas nullo stare in honore sinit. Libertatem adimit, gaudentes stemmate vexat nobilium, probis afficit ipse bonos.*“¹⁵³

Pri úvahách o spoločenskom usporiadaní Rakovský odmieta aj vládu oligarchov, a demokraciu, ktoré pokladá za nezákonné. Anarchickú svojvôľu považuje za horšiu než tyraniiu jedného vládcu: „*Nam verum effrenis pessundat anarchia finem atque mali plus hac nulla tyranis habet. Est quoque legitimae paucorum opposta potestas et par huic simili democratia lue, paucorum, quando res omnis publica servit, duntaxat summis*

¹⁴⁹ TAMŽE, 71

¹⁵⁰ TAMŽE, 40–41

¹⁵¹ TAMŽE, 135. Len ako zaujímavosť uvádzame časť z korešpondencie medzi veľkým litovským hetmanom Grzegorzom Chodkiewiczom a moskovským bojarom Michailom Ivanovičom Vorotynským, ktorá poskytuje kritický pohľad na politický systém Rzeczyspolitej a obmedzenú moc panovníka od člena cárskej rady, teda z „druhej strany“: „*Že se váš král raduje s radujícími a pláče s plačící? Vždyť přece nic nemůže dělat bez vaší vůle [...]* *Váš král hoví ve skutečnosti vaší d'ábelské pýše, neboť stojí jako nějaký Zchataja uprostřed pole mezi štíry a hady vašeho řádění a zrady, zbaven příbuzných, pomoci a konečně i hlavy*“ SKÁLOVÁ 1957, 217

¹⁵² Diela vyšli v modernej edícii RAKOVSKÝ, Martin, OKÁL, Miloslav, ed. Opera omnia. Bratislavae: Veda, 1974

¹⁵³ RAKOVSKÝ 1974, 163

*lucraque priva facit. Democratia autem, cum quae bona publica debent esse, sibi pauper plebs et egena rapit.*¹⁵⁴ Aj tento autor, podobne ako Skarga, spája zbožnosť s panovníkom: „*At regnum officium est, ut Christi sanguine lota plebs sub praesidio tuta manere queat. Ergo propagabunt acri molimine cultum et facient pluris quam sua regna Deum.*“¹⁵⁵ Panovník má aj v tomto diele úlohu sudcu, strážcu poriadku a ochrancu cirkvi: „*Atque habet effectus circa subiecta potestas, cuius curare est omnia membra sua. Cura sit, ut Christi in primis Ecclesia crescat repressis studio praesidioque lupis. [...] Iuditiis regat et poenis armisque rebelles puniat et cogat, subiuguet atque domet.*“¹⁵⁶

Piotr Skarga odmietal svojvôľu šľachty a jej obmedzovanie kráľovskej vlády vo svoj prospech. Moc panovníka chcel Skarga posilniť, avšak nie na úrovni tyranskej vlády. Veľkú podobnosť vidíme s politickými úvahami uhorského evanjelického vzdelanca Martina Rakovského, ktorý jezuitov príliš v láske nemal¹⁵⁷ a stál na druhej strane pomyselnej barikády. Rakovský vo svojom nedokončenom diele predstavil ideál kráľa s konkrétnymi vlastnosťami. Aj on odmieta tyranu, no zároveň za ešte horšiu považuje demokratickú vládu más. Rakovský síce vychádzal z biblie a antických autorov, no mohol narážať aj na Rzeczpospolitą.

3.3. Slovanská identita

Orientácia v národných a jazykových špecifikách sa u Skargu vyvinula popri jeho literárnej činnosti. Napríklad dielo *Żywoty świętych* vyžadovalo aj značné historické a geografické poznanie. Taktiež aj v rámci jeho misionárskeho pôsobenia v heterogénnom prostredí Pobaltia, kde o úspechu do veľkej miery rozhodovala aj znalosť jazyka a miestnych zvykov, ako to sám uvádza vo svojich listoch – poznámka č. 100.

Rzeczypospolitej hrozí úpadok a zánik ak jej predstavitelia (najmä poslanci sejmu) nebudú reagovať na výstrahu, ktorú im Skarga v diele *Kazania Sejmowe* adresuje. V tretej kázni kritizuje domáce nezhody, z ktorých podľa kráľovského kazateľa môžu vzísť vážne nepokoje a občianske vojny. Kvôli vnútorným konfliktom sa bude Poľsko-litovský štát rozpadávať, až nakoniec dôjde k jeho zániku a aj strate identity jeho obyvateľov:

¹⁵⁴ TAMŽE, 268

¹⁵⁵ TAMŽE, 312. Okrem zbožnosti Rakovský uvádza aj ďalšie cnosti panovníka, medzi ktoré patria aj múdrosť, poznanie miery, štedrosť, atď.

¹⁵⁶ TAMŽE, 270–271

¹⁵⁷ „*Jesuites, non diabolites vult dici stygius Satan*“ píše Martin Rakovský v liste Imrichovi Czanadimu. TAMŽE, 51

„*Język swój, w którym samym to królestwo między wielkimi onemi słowieńskimi wolne zostało, i naród swój pogubicie, i ostatki tego narodu tak starego i po świecie szeroko rozkwitnionego potracicie, i w obcy się naród, który was nienawidzi, obrócić, jako się inszym przydało.*“¹⁵⁸ Skarga v jednej vete apeluje na národné povedomie a hrdosť poľskej šľachty a zároveň zdôrazňuje výnimočnosť Rzeczypospolitej, ktorá je podľa neho posledným slobodným slovanským štátom. To pôsobí ako mobilizačný faktor v rámci výzvy na vlastenectvo, ale v istom zmysle aj ako pochvala poľským stavom, ktoré sa o svojej výnimočnosti často presvedčali.¹⁵⁹

Na slovanskú identitu odkazuje Skarga aj v diele *O jedności Kościoła Bożego ...* V diele poukazuje na zásluhy katolíckej cirkvi pri šírení kresťanstva aj medzi slovanskými národmi: „*Stolica rzymska śląc swe kaznodzieje, biskupy i mnichy, nawróciła Wandale, Słowaki, Bulgary, Bośniaki, Race, Morawce, Polaki, Duńczyki, Szweki, i innych wiele narodów, bez mocy, bez wojska żadnego.*“¹⁶⁰ V kapitole venovanej prijatiu kresťanstva Slovanmi najprv s chválou vysvetľuje pôvod ich mena a uvádza jednotlivé slovanské národy a ich rozšírenie po svete: „*... starowieczne i bardzo ludne, a szeroko po świecie rozszerone od sławy nazywane Słowieńskie narody, to jest Bulgarowie, Serbowie, Bosnacy, Raszkowie, Słowacy, Karwaci, Dalmatowie, Karytani, Illirydzanie, Czechowie, Morawcy, Polacy, Słężacy, Ruś biała i czerwona, Panonnowie, Pomorzanie, Kaszubowie, Wandali, i inne Słowieńskiego języka wielkie państwa, i szerokie nacye, wiarę Chrześciańską przyjmować, a z ciemności pogańskiej wychodzić na jasność prawdy Ewangelii św. poczęli.*“¹⁶¹

S rešpektom píše Skarga o misionárskej činnosti sv. Cyrila a Metoda: „*W nawróceniu i nauce do wiary świętej wielką pracą czynili sławni i święci dwaj bracia rodzeni, Methodus i Cyrillus Biskupi, od Rzymskiego Kościoła posłani.*“¹⁶² Skutočnosť, že niektorí Slovania prijali krst z Ríma a niektorí z Konštantínopola Skarga vysvetľuje geografiou:

¹⁵⁸ SKARGA 1972, 67

¹⁵⁹ Balkánski Slovania boli pod nadvládou Turkov, v českých krajinách a Uhorsku vládli nepopulárni Habsburgovci a ruské cárstvo bolo v „tyranských“ rukách absolutistického monarchu, ktorý bol v tomto smere vnímaný rovnako ako turecký sultán: „*Tureckiego i Moskiewskiego państwa obywatele, patrzcie, jakie uciśnienie i tyraniją cierpią*“ TAMŽE, 41. Ďalšie príklady „výnimočnosti“ v poznámke č. 38 a 43.

¹⁶⁰ SKARGA 1885, 26

¹⁶¹ TAMŽE, 122. Zaujímavé je aj označenie slovenského etnika termínom *Słowaki/Słowacy*, čo sa rozšírilo práve v druhej polovici 16. storočia z českého prostredia. MRVA 2017, 98–99. Napríklad v predhovore Mikuláša Konáča z Hodíškova k vydaniu *Českej Kroniky* Eneáša Silvia Piccolominiho z roku 1510: „*protoż ję sobie neobtieżui čiesti nebt muoże tobie, užitek přinesti Čechu Slovaku, Moravče, Polaku, chwili všeliaku*“ KONÁČ Z HODÍŠKOVA 1510, 0001v

¹⁶² SKARGA 1885, 122–123

„... ci którzy byli do Włoch przyleglejsi, jako Karwaci, Dalmatowie, Serbowie, Słowacy, Karytani, którzy od Włoch po górach aż do Węgier zasiedli, ale też Bulgarowie, którzy Grekom byli bliżsi, a po nich Czechowie, Morawcy, Polacy, Słężacy, Kaszubi, Pomorzanie, i inne Słowieńskie narody, [...] Ruś iż tam była przyległa Carogrodzkim cesarzom, to jest, Kijowskie książęta i z innemi narody Ruskiemi, od Greków (z którymi powinowactwo i sąsiedztwo, i częste wojny mieli), wiary się nauczyli za cesarza Bazylego Katolika.“¹⁶³ Spoločný slovanský pôvod a najmä jazyk je jeden z hlavných argumentov v prospech cirkevnej únie, ktorej je dielo venované: „Pomagać do tego i jeden język spólny z nami Katoliki, który mając, do wszystkiego zgodnego i zbawiennego snadnie przyjsć możesz.“¹⁶⁴

Skarga čerpal informácie od talianskych historikov Flavia Blonda (1392–1463) a Bartolomeja Platina (1421–1481). Použil aj dielo *Centuriae Magdeburgenses* o histórii cirkvi, ktoré vytvorili protestantskí autori, čo samotný Skarga uvádza v prospech svojich tvrdení: „Jako sami to heretycy niemieccy piszą...“¹⁶⁵ Piotr Skarga tiež preložil do poľštiny dielo *Annales ecclesiastici* od Caesara Baronia, ktoré z pohľadu cirkevnej histórie obsahuje aj informácie o Slovanoch, čo mohlo mať na Skargove predstavy vplyv: „Sławonia szeroka iest bårzo Germániey kráiná, w ktorey przebywáia Winuli ábo Wándali. Dzieścieć kroć wietsza niżli Sáxonia, á zwłaszcza z Czechámi y z tymi Polaki ktorzy są zá Odrą, ktorzy iednegoż są iezyká y ubioru.“¹⁶⁶ Kráľovský kazateľ sa odvolával aj na svojho osobného priateľa, kronikára Marcina Kromera, a jeho dielo *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* z roku 1555, ktoré bolo venované poľskej histórii do roku 1506 a bolo obľúbené aj u čitateľov v cudzine. Kromer venuje podstatnú časť diela pôvodu Slovanov: „Ad eam denique amplitudinem peruenere ut prope dimidiam Europe, nonnullam etia Asiae partem occuparint. In ea natione maximae et fortissime gentes etiam nunc censentur: nempe Russi, quos Ruthenos plerique uocant, Volynii, Moschi, Bulgari, Rasciani, Serbi, Bosnenses, Carni, Croatae [...] denique Boemi, Lusacii, Morauui, Cassubii, Pomerani, Masouii, Silesii, et ipsi, de quibus hec nobis instituta est historia, Poloni.“¹⁶⁷

¹⁶³ TAMŽE, 123

¹⁶⁴ TAMŽE, 213

¹⁶⁵ TAMŽE, 23

¹⁶⁶ BARONIUS 1607, 881

¹⁶⁷ KROMER 1555, 1

Prikláňa sa k sarmatizmu a odmieta slovanskosť balkánskych Ilýrov, u ktorých iní doboví kronikári videli počiatok Slovanov:¹⁶⁸ „*Iam uero quae ratio excorgitari potest, cur populi ipsi, qui prius Dalmatae et Illyrii dicti sunt, posterius Slauī, et regio Slauonia dici coeperit, si ab initio Slauī eam tenuere? [...] Polonos ac ceteros omnes Slauos Sarmatas esse.*¹⁶⁹

Príkladom prijatia sarmatizmu a slovanskej vzájomnosti z dobového českého prostredia je aj predhovor Daniela Adama z Veleslavína k českému vydaniu diela *Kronika Moskevská* od Taliana A. Guagniho z roku 1590: „*Nebo poněvadž Moskvané a Rusové pošli jsou z téhož národu Sarmatského jako i my Čechové, a téhož jazyka kteréhož my a jiní národové Slovanští, ač nemálo rozdílněji, jako i Poláci, Charváci, Slováci, Srbi [...] užitečné je Čechům našim poznati a věděti, jak daleko rozšířeny je národ jejich, a že ne v samých těchto krajinách toliko, mezi Černými lesy, a odtud k Uhrům a Polákům, ale i mnohém dále na východ slunce i půlnoci, a od Lednatého moře, kterěž jest daleko za Moskvou, až k moři Prostředzemnímu a Adriatickému se vztahuje takže téměř polovici dvou dílů světa Asiae a Europae obsáhl a naplnil.*“¹⁷⁰

Pre porovnanie môžeme použiť informácie o slovanskej príbuznosti, ktoré poskytuje dielo *De sacra corona regni Hungariae...*, vydané v roku 1659, od vzdelaného uhorského magnáta a hodnostára Petra Révaia (1568–1622): „*... ac lingua Slavonica seu Illyrica, hodie omnium latissime patet, utpote quae a mari Adriatico, ad Oceanum usque ad Septemtrionalem se extendere videatur: nam ea utuntur Istrii, Dalmatae, Croatae, Bosnenses, Bohemi, Silesii, Lusatii, Poloni, Lithuani, Pruteni, Scandinaviae incolae, et Russi longe lateque imperantes, Bulgari item et multae alae vicinae regiones, [...] adeo ut toto orbe terrarum fit lingua Slavica, qua plurimas gentes, et nationes alloqui, mutatis tantum dialectis, ob vicinitatem aliorum populorum, aliquid peregrini habentitus,*“¹⁷¹

V tej dobe prebiehala aj veľmi živá kultúrna výmena medzi Poľskom a Českými krajinami, čo vzájomné väzby značne posilňovalo.¹⁷² Konkrétny príklad môžeme vidieť v osobe a tvorbe už spomenutého (pozn. č. 30) plodného poľského autora Bartolomeja Paprockého, ktorý sa počas boja o poľský trón v roku 1588 postavil na stranu

¹⁶⁸ ZIOMEK 1999, 160–162; V roku 1615 došlo na pražskej univerzite k ostrému sporu o pôvode Čechov a Slovanov. Profesor Jan Matyáš zo Sudet odmietol ilýrsky pôvod a pokúšal sa dokázať svoju tézu o pôvode vo východných oblastiach v Roxolánii.. HEJL 1975, 21; MACŮREK 1968, 51

¹⁶⁹ KROMER 1555, 6, 19

¹⁷⁰ DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA 1589–1590, VII–VIII

¹⁷¹ REVAI 1659, 146–147

¹⁷² Viac k dobovej poľsko-českej kultúrnej výmene MACŮREK / KYAS 1964, 265–279

Maximiliána Habsburského. Po porážke habsburskej strany Paprocký ušiel na Moravu a neskôr pôsobil aj v Čechách, kde vytvoril podstatnú časť svojich diel, v ktorých sa venoval aj histórii Českých krajín a stavov. Paprocký napísal aj kronikárske dielo *Diadochos* z roku 1602, v ktorom na svojom príklade ukazuje blízkosť pôvodu a jazyka poľského a českého: „*Poněvadž mně tak mnoho štěstí nedalo experienci, když jsem se v tom slavném království nerodil, ale z jiného, jemu vicinitate sanguine et lingua nápodobného, do něho jsem se přibral,*“¹⁷³ Paprocký sa odvolá na českého kronikára Václava Hájeka z Libočan a tiež na Marcina Kromera a preberá tézu o pôvode názvu Slovanov, ktorú zdieľa aj Skarga: „*Mnoho jich, kteříž jméno národu slavanského dovozují od slávy, nebo mezi jinými národy veliké jméno měli a psávali se slavnými, jako by před mnohými jinými národy vzáctnějšími byli, a proto od Latinikův nazváni Slavi et Slavini. [...] A někteří píší Slováky od slova, neb je vždycky každému rádi drželi, co komu připověděli, jakož pak sobě to podnes ti dva národové, to jest Čechové a Poláci, za velikou hanbu pokládají, kdyby někdo kterému poctivému člověku řekl, že nepravdu mluví. [...] A to všecko jedno jest, nebo sláva a slo/vo od sebe rozdílné nic nejsou. Sláva, kdo komu slovo drží. A to, jakž Cromerus píše, jest počátek titule a jména slovanského a ne jiný.*“¹⁷⁴ Další poľský stúpenec Habsburgovcov, Krzysztof Warszewicki (1543–1603), ktorý taktiež našiel útočisko v Čechách, vytvoril agitačné dielo *Lechitae et Bohemi colloquium*, kde sa vo forme dialógu medzi Poliakom a Čechom vyslovil za habsburského kandidáta na poľský trón a taktiež poukazuje na spoločný pôvod a jazyk a vyvracia námietky voči habsburskej vláde v Českých krajinách: „*B. Praefertis ergo politico Germano agrestiore? L. Non Germanus est, sed Raginae dominae nostrae e sorore nepos. B. Sueci nonne sunt Germani? immo caertis duriores. Quod si maetrum in eo Jagellonium sanguinem respicitis, nonne horum eitam parentem Maximilianum ea peperit, quae ad Jagellonem genus suum referebat?*“¹⁷⁵

Zvláštnu pozornosť venuje Kromer príbuznosti Čechov a Poliakov, ktorí podľa neho a ďalších autorov vzišli na základe tradície zo spoločných mytologických predkov – Čecha a Lecha. Táto vzájomná blízkosť sa neprejavovala len v oblasti kultúry, ale svoj odraz získala aj na poli politiky. Už agitačný protinemecký spis *Krátké sebranie z kronik českých...* z prvej polovice 15. storočia obsahuje motívy slovanskej vzájomnosti a pravdepodobne slúžil na podporu snáh poľského princa Kazimíra Jagelovského

¹⁷³ PAPROCKÝ 1982, 7

¹⁷⁴ TAMŽE, 39–40

¹⁷⁵ WARSZEWICKI 1883, 80

(1427–1492) o český trón: „*Slušné jest Slovanského jazyka pána hledati a k německému nikoli nesvolovati.*“¹⁷⁶ Na prelome 15. a 16. storočia boli obe kráľovstvá (spolu s Uhorskom) na niekoľko desaťročí prepojené dynastickými zväzkami vládnucich Jagelovcov, čo vzájomné väzby taktiež posilnilo. Aj s odkazom na toto príbuzenstvo a slovanskú vzájomnosť sa české stavy v druhej polovici 16. storočia viackrát vyjadrili proti habsburskému vojenskému zásahu k dosiahnutiu vlády v Poľsku v období interregna. Žiadosti o podporu a pochopenie s rovnakými motívami sa objavili aj pri posolstvách ku poľskému kráľovi Žigmundovi, sejmu a niektorým magnátom od českých stavov, ktoré v roku 1618 povstali proti Habsburgovcom a odvolávali sa aj na: “*na tradiční dobré sousedství Čechů a Poláků, na jeden původ národa českého i polského, na týž jazyk, starou lásku a shodu obou národních celků.*“¹⁷⁷

S ohľadom na zámer Piotra Skargu v jeho diele *Kazania Sejmowe* (a aj *O jedności Kościola Bożego...*) je apel na slovanskú identitu a vzájomnosť pochopiteľný. Pri pohľade na rôzne dobové pramene totiž vidíme, že tieto predstavy mali v rámci spoločnosti, a to nie len poľsko-litovskej, svoju dôležitosť, ktorá sa dala zvlášť vystupňovať v kombinácii s protinemeckými a protitureckými náladami. V tejto atmosfére Skarga slovanskú identitu použil ako jeden z motívov v rámci vlasteneckej výzvy, inde aj ako argument v prospech cirkevnej únie a taktiež aj na zvýraznenie historických zásluh katolíckej cirkvi.

3.4. Uhorsko ako odstrašujúci príklad

Piotr Skarga uvádza príklady z biblie a antickej histórie, aby umocnil dojem z vyslovených hrozieb. Konkrétne viackrát poukazuje aj na Uhorsko, ktoré bolo v 16. storočí v hlbokjej kríze, a upozorňuje poľské stavy, že podobný osud hrozí aj Rzeczypospolitej.

V roku 1526 totiž došlo ku katastrofálnej bitke pri Moháči, v ktorej osmanská armáda sultána Sulejmana I. rozdrvila vojsko uhorského a českého kráľa Ľudovíta II. Jagelovského. Priamo v bitke zahynul aj uhorský panovník a obrovská časť najvyššej uhorskej elity. Paralyzovaná krajina bola nemilosrdne pustošená víťaznými Turkami a viaceré stolice boli úplne vyľudnené. Voľba nového vládcu rozdelila Uhorsko na stúpcov rakúskeho arcivojvodu Ferdinanda Habsburského (1503–1564),

¹⁷⁶ POLÁK 1905, 26. K zámeru a štýlu spisu viac KVÍTKOVÁ 2001, 18–26

¹⁷⁷ Citované podľa MACŮREK 1964b, 286. Viac k česko-poľským vzťahom v súvislosti s habsburskou politikou MACŮREK 1964a, 209–242; česko-poľské vzťahy počas českého stavovského povstania MACŮREK 1964b, 284–310

brata kráľovnej vdovy Márie, a oblúbeného sedmohradského vojvodu Jána Zápoľského (1487–1540) a skončila paralelným zvolením oboch kandidátov v rámci svojich táborov, čo vyústilo do domácej vojny. Boje medzi protikráľmi, neustále pustošivé nájazdy a výpravy Turkov, neskôr stavovské povstania, ale aj stupňujúce sa konfesionálne napätie rozdelilo Uhorsko na niekoľko častí a posunuli ho na perifériu dvoch ranonovovekých veľmocí – Osmanskej ríše a habsburskej monarchie.¹⁷⁸

Skarga v štvrtej kázni, ktorá je venovaná „heretikom“, pripomína niekdajšiu slávu Uhorského kráľovstva a opisuje chaos a rozvrat, v ktorom sa štát ocitol: *„Patrzcie na upadki królestw, które od Kościoła ś. i jedności religiej ś. odpadły, jako popustoszały! Patrzcie na blizką sąsiedzka ziemię Węgrów, nigdy bogatych i możnych! Na ono złote jabłko królestwa ich, jako na obleciały dom, jako na dąb, z którego liście opadły, jako na ogród uschły bez wody, jako na kuczka przy winnicy! Lud w niewolę pobrano, szlachtę wybito, zamki popsowano; na drugich Turczyn co dzień się więcej wzmacnia, a co dzień ziemię i wszystko psuje.“*¹⁷⁹ Príčinu vidí Skarga v reformácii a oslabení katolíckej cirkvi, ktorej úpadok je aj dôvodom neschopnosti krajiny účinne sa brániť, tak ako v minulosti: *„Póki na jedności wiary katolickiej królestwo ich stało, póty się mocno bronili i tureckie wrojska samym okrzykiem imienia Jezus porażali. Jako ojcowską świętą wiarę porzucili i obcych bogów i inszych Chrystusów z ludem do ziemie swej naprowadzili, padło na nie przeklęstwo. Nie Turcy u nich kościoły popustoszyli i wielkie biskupstwa pogubili, ale oni sami. I dlatego ich też, żal się Boże, pogubił Pan Bóg. I teraz, gdy się nie nawracają, ale barziej twardzieją, gubić ich nie przestaje.“*¹⁸⁰ Uhorsku v piatej kázni vyčíta, že dovolilo protestantom zisk vyšších hodností, čo spôsobilo neúspechy a porážky: *„W Węgrzech, gdzie wszystko heretycy w wojsku z ministry swymi na Turki idą, prędko przegrawają. I teraz, jako słyszym, gdy im roku przeszłego wielkie już do wygrania Pan Bóg wrota w samej bitwie otwarzał, gdy heretycy wołali Jezus, któryś katolik upominał, aby i na patronkę ziemie węgierskiej o przyczynę to jest Najświętszej Matki Bożej zawołali. Oni bluźniąc przeczystą Pannę, mało już nie wygraną bitwę przegrali. Gdzie Pan Bóg dał znać, iż się o herezyje takie, w których świętych i Przeczystej Matki jego nie czczą, a kościelną w tem naukę bluźnią, gniewa i szczęście wszystko rycerskie od nich oddala. Póki Węgrzy byli katolicy, z Kapistranem jednym wołaniem imienia Jezus samego cesarza tureckiego na głowę porazili i innych wiele bitew wygrywali.*

¹⁷⁸ KONYA 2014, 182–187

¹⁷⁹ SKARGA 1972, 100

¹⁸⁰ TAMŽE, 100–101

*To są w oczu naszych pamiętne i znaczne i sąsiedzkie przykłady.*¹⁸¹ Tu Skarga zrejme naráža na to, že aj protestanti v Poľsko-litovskom štáte zastávali dôležité a vplyvné funkcie a úrady, z čoho hrozí podobné riziko a Boží hnev. Skarga v diele *Wzywanie do pokuty obywatelow Korony Polskiej...* z roku 1610 upozorňuje na viaceré krajiny v súvislosti s odpadnutím od katolíckej cirkvi a následným pohltením Turkami a konkrétne znova aj na Uhorsko: „*Naszých czasów Węgry zheretyczale od tegoż pogaństwa giną.*“¹⁸²

Pri kritike rokoszu proti kráľovi Žigmundovi III. sa Skarga sťažoval, že to priviedlo Rzeczpospolitu prvýkrát do občianskej vojny a poukázal na negatívne následky, ktoré sa po takýchto konfliktoch prejavili v Čechách a Uhorsku: „*Otóż tobie rokosz, którym nauczysz podobno nas Polaków, braciej swej milej, onej łaciny, czego przedtym nigdy nie umieli i nie rozumieli, co to jest bellum civile [...] przez co sąsiedzi naszymi Węgrowie i Czechowie zginęli,*“¹⁸³ Skargov negatívny názor na uhorských protestantov mohla do značnej miery formovať aj protijezuitská politika sedmohradského kniežaťa Štefana Bočkaja (1557–1606): „*A gdy Stephan Boczkai rękę swoje także na pana swego Cesarza, y na urząd Boży podniesł, a P. Bog krotksiego mu y falszywego szczęścia z niego sie naśmiewaiąc dopuścił iż część ziemi Węgierskiej y Siedmigrod opanował: będąc ukrutnym u nazbyt iadowitym heretykiem Kalwinem: starał sie zaraz panstwo obiąwszy, aby Jezuity wyrzucił.*“¹⁸⁴

Zájum polskej spoločnosti o svojho južného suseda je pochopiteľný nie len z geografického hľadiska, ale aj kvôli dlhodobým a živým väzbám. V 14. a 15. storočí boli Poľsko a Uhorsko spojené dvoma personálnymi úniami.¹⁸⁵ Počas Skargovho života vzájomné vzťahy obyvateľov oboch krajín utužoval obchod, ale aj Krakovská univerzita, v ktorej bolo množstvo študentov z Uhorska a ktorá prispievala k veľmi živej obojstrannej kultúrnej výmene.

¹⁸¹ TAMŽE, 111–112. Tazbir uvádza, že Skarga narážal pravdepodobne na priebeh bitky pri Keresztese, ktorá sa odohrala na konci októbra 1596. Skargom opisovaný priebeh sa mohol zakladať na ľudovej tradícii, keďže cisárskym vojskám sa skutočne podarilo dostať až do tureckého tábora, avšak po náhlom útoku tatárskej jazdy museli ustúpiť. .

¹⁸² SKARGA 1857, 134

¹⁸³ CZUBEK 1918, 36

¹⁸⁴ SKARGA 1610, 545. Bočkajovo povstanie sa v Poľsko-litovskom štáte so záujmom sledovalo, keďže jeho vodca sa tu usiloval o podporu proti Habsburgovcom a taktiež tu nachádzal svojich stúpencov. Viac k tomuto aspektu Bočkajovho povstania SUCHÝ 1975, 209–234

¹⁸⁵ V rokoch 1370–1382 počas vlády Eudovíta I. Veľkého z Anjou a v rokoch 1440–1444 počas vlády Vladislava III. Jagelovského. KOSMAN 2011, 61–63, 78–82; SEGEŠ 2014, 103, 128–130. Poliaci na dvore Žigmunda Luxemburského DVOŘÁKOVÁ 1999, 5–33

Konkrétnou oblasťou stretu uhorských a poľských záujmov bola aj časť spišskej župy, ktorá sa ako záloha dostala na začiatku 15. storočia pod poľskú správu.¹⁸⁶ Kontakty sa prehlbovali aj po zvolení Štefana Bátoriho na poľský trón. V jeho sprievode sa nachádzal aj uhorský básnik a protiturecký bojovník Valentín Balaša (maď. Balassi Bálint), ktorý v Poľsku strávil niekoľko rokov.

Na druhej strane poľský rytier Adam Czahrowski, ktorý ako prívrženec Habsburgovcov ušiel v 80. rokoch 16. storočia najprv do Čiech a neskôr do Uhorska, kde v cisárskych službách bojoval proti Turkom, opísal svoje dojmy z krajiny vo svojom diele *Threny i rzeczy rozmaite*. Czahrowski chváli uhorských rytierov za ich statočnosť, ale taktiež lamentuje nad tragickým stavom krajiny, ktorá je v neustálych bojoch a aj on varuje pred podobným osudom:

*„Aza sie wždy obaczą, Boże lutościwy,
Weyzrzy na płacz Węgierskiej ziemie żalościwy.
Bo tego widzieć niechcą, álbo też nie mogą,
ze wilk drapieżny idzie tąż za nimi drogą
[...] Strzeżcież y wy rządę swoiey weżny,
za czasow, poki maćie pánstwo swoie pełny.
A karzćie sie, ostrzegam, Węgierską przygodą,
zabiegáioc im mądrze, y dobrze pred szkodą“¹⁸⁷*

Dianie v Uhorsku sa riešilo aj na pôde sejmu a to najmä s ohľadom na turecké nebezpečenstvo, ako to urobil v prejave kancelár Zamojski: *„Już Turczyn blisko, ściany nie mamy i cośmy pierwej na inszych obronę patrzyli, teraz sami o sobie myślić musimy. Kto tego przyczyną węgierskiej ziemi, a pogotowiu tej tureckiej mocy pomnożenia, nie jest praw Panu Bogu, nie praw sąsiadom swym, nie praw chrześcijaństwu wszystkiemu.“¹⁸⁸*

Odkaz na uhorskú tragédiu nájdeme aj u ďalších autorov. Lukasz Górnicki pád Uhorského kráľovstva spomína vo svojom známom diele *Dworzanin polski* z roku 1566 a dáva ho do súvislosti s nadmerným bohatstvom a nedostatkom poriadku:

¹⁸⁶ Historické Horné Uhorsko - oblasť dnešného Slovenska - tvorilo po moháčskej bitke jadro štátu. O poľsko-slovenskom obchode so soľou do konca 16. storočia KUČERA 1965, 89–122. Kontakty poľských a uhorských literátov v období renesancie VÁRNAI 2019, 39–62

¹⁸⁷ CZAHROWSKI 1599, D2r, D3r

¹⁸⁸ CZUBEK 1918, 85

„Protože nepřiměřené bohatství poddaných zhusta ničí státy, knížectví, království i monarchie. A co jiného vyvrátilo uherskou říši z kořene, ne-li přílišné bohatství a špatný pořádek?“¹⁸⁹

Na druhej strane karpatskej hranice si boli dobre vedomí svojho negatívneho rozpoloženia a tragické udalosti sa premietli aj do dobovej uhorskej literatúry. Už tesne po páde Belehradu (ešte pred moháčskou katastrofou) v roku 1521 Martin z Trnavy, benediktínsky mních a opát v Szerencsi (1508), Tate (1516), Kolozsmonostori (1518) a Panonhalme (1520-1524), ktorý tiež študoval aj v Krakove, vydal dielo *Opusculum ad regni Hungariae proceres...* venované uhorskej šľachte s kritikou a výzvou k vlastenectvu, svornosti a boju proti Turkom.¹⁹⁰ Skarga ako príčinu tragického úpadku Uhorska uvádza Boží trest za „heretikov“. Uhorský kalvínsky teológ a spisovateľ Gáspár Károlyi (1529?–1592), autor prvého kompletného prekladu biblie do maďarčiny, uvádza vo svojom diele *Két könyv minden országnak és királyoknak jó és gonosz...* z roku 1563 ako dôvod taktiež Boží hnev, ktorý mal Turkov na Uhorsko priamo nasmerovať a potrestať za všetky hriechy a za to, že jeho panovníci nevyznávajú pravú vieru. Ako varovný príklad Károlyi uvádza dejiny Židov: „*Mert Isten indítása nélkül még csak szívébe is nem jőne az török császárnak, hogy Magyarországot rontassa, ha az Isten nem indítaná az ő szívét. És az Isten nem súgná az ő filébe, hogy felfegyverkezzék, az mint az próféta mondja. Ennek pening nem egéb az oka, hanem az bálványimádás. [...] De ez melyet ez országnak nagyobb része rettenetes bálványimádásba és istentelenségbe merőlt, ezekért az Isten, az ő igaz és csudálatos itéletiből mind ez egész országot ostorozza pogányoknak fegyverével.*“¹⁹¹

Ďalší evanjelický autor, Matúš Roškovecius (1570–1630?), sa v *Písni o bídné uherské krajíně* sťažuje na vraždenie a aj na vyčíňanie cudzozemských žoldnierov v cisárskom vojsku:

„Poslal si na nás hrozné tyrany,
Němce, Španiely i Valony,
kteří jsou nic nelitovali,
všecko všudy naporád stínali.

¹⁸⁹ GÓRNICKI 1977, 297

¹⁹⁰ MIŠIANIK 1974, 145

¹⁹¹ KÁROLYI 1931, 51–53. Kázne a politické traktáty v období renesancie VÁRNAI 2019, 118–125

[...] *Politutež, milí křesťané, mordu,
v Uhřích také velkého pádu:
starých, mladých jsou stínali,
malé dietky na dvoje trhali.*¹⁹²

Významná osobnosť uhorskej reformácie a zároveň básnik, Eliáš Láni (1570–1618), vo svojej poézii prosí Boha o odpustenie pre Uhorsko a nastolenie pokoja:

*„Otče dobrý, my sme lid tvůj,
prosíme, odvratiž hněv svůj
od království uherského,
v němž se děje mnoho zlého –
loupežství, mordy, pálení,
bída i jiné trápení.
Země naše velmi smutná,
kvílí, co matka samotná,
opuštěná, zpustatěná
a přebídně potlačěná.
Politůž sám toho, Bože,
neb nám jiný nespomůže!”*¹⁹³

Piotr Skarga si uvedomoval pevné zväzky poľskej a uhorskej spoločnosti a vzájomnú blízkosť. Tak ako iní autori v oboch krajinách, aj on reflektoval krízu, v ktorej sa Uhorsko nachádzalo, svojou optikou opísal príčiny tohto stavu a dokázal to všetko vo svojich dielach využiť najmä ako varovanie pred ním načrtnutými hrozbami.

3.5. Turecké nebezpečenstvo

Vonkajšími nositeľmi hrozby pre Poľsko-litovský štát sú v Skargových kázňach Turci a prípadne aj Tatári. Okrem domácich konfliktov predstavuje práve expanzia Osmanskej ríše najväčšie nebezpečenstvo. Snahy Habsburgovcov boli rozbité v bitke pri Byčine, Ruské cárstvo bolo po vymretí dynastie Rurikovcov destabilizované a navyše nad ním mnohokrát zvíťazil kráľ Štefan Bátori. V čase prvého vydania diela *Kazania Sejmowe* bol Žigmund III. stále oficiálne aj kráľom Švédska a o niečo neskôr v roku 1605 poľský hetman Jan Karol Chodkiewicz v bitke pri Kircholme švédsku presilu rozmetal.

¹⁹² MIŠIANIK 1981, 197

¹⁹³ OKÁL 1985, 66

Najväčšie obavy tak vyvolávala turecká hrozba, ktorú umocňovali nie len dobre známe udalosti v Uhorsku, ale aj ničivé nájazdy tureckých vazalov Tatárov pustošiacich juhovýchodné oblasti Rzeczypospolitej.¹⁹⁴

Skarga preto už v prvej kázni poslancov upozorňuje na blízke nebezpečenstvo: „*A co nagorzej, skąd już blizkie i nagle niebezpieczeństwo nadchodzi. Turecka moc i szabla na głowy nasze następuje, bliskie i co rok bliższe tyrana tego sąsiedztwo we wrota już nasze pogląda. Pokój z nim niepewny ani trwały. Gdy czas lada który upatrzy, uciśnie was, nie wiem, jako do wojny takiej gotowych, i pod niewolą swoją, uchwaj Boże, podbije. Jakie skarby macie, jakiego żołnierza, jako opatrzone zamki i żywności, to lepiej sami wiecie. Tatarzyn, przyrodzony nieprzyjaciel, nad wami co godzina stoi, na tureckie rozkazanie i posługi do zguby waszej czekając.*“¹⁹⁵ V piatej kázni zase autor tvrdí, že prítomnosť protestantov, konkrétne ariánov, vo vojsku (príklad s Uhorskom, s. 54) zhoršuje bojaschopnosť a priamo ich porovnal s tureckými „pohanmi“: „*Jako się poganom odejmie? Gdyż oni już spoganieli i sturczeli, Boga w Trójcy jedyneho i bóstwo Syna jego, i Kościół ś. jego bluźniąc i chwałę Boską psując. Na takie Turcy już wielkie serce mają i o pewnem zwycięstwie nad luterany, jako słyszym, sobie tuszą.*“¹⁹⁶ Kráľovský kazateľ upozorňuje poľskú šľachtu na tureckú tyranu, vyzýva ju v rámci svojich monarchistických politických koncepcií k väčšej úcte voči panovníkovi a upozorňuje, že Boh môže nevd'ačnosť a nevernosť potrestať tureckou krutovládou: „*O synowie koronni, umiejcie czcić, jako waszy ojcowie, króle i pany wasze. Nie rozciągajcie wolności swej na zelzenie jego, na zjazdy zakazane, na rozruchy, na sedycye, na obmowy i szemrania, na nieposłuszeństwa i przepychy, bo to wam samym wielką szkodę uczyni i to samo niewolą na was tyrańską przywiedzie. I rzeciecie: słusznie mię Pan Bóg tem pokarał, iż się Turczynowi abo Tatarzynowi temu, który mi i gardło bierze, kłaniam, bom swoich sprawiedliwych i świętych królów czcić nie chciał. O, jako tego tyrana słuchać muszę, którym na pany pobożne warczał i ich posłuszeństwo z siebie zmiatał.*“¹⁹⁷

Turkom sa Skarga venoval aj v ďalších svojich dielach, kde bližšie opísal význam tejto hrozby, a to nielen pre Poľsko, ale aj pre celý kresťanský svet. Turci sú nositelia Božieho hnevu a trestajú národy, ktoré sa previnili rôznymi hriechmi, medzi nimi aj pravoslávnu Byzantskú ríšu za pýchu jej cisárov:

¹⁹⁴ KOSMAN 2011, 143–145

¹⁹⁵ SKARGA 1974, 15

¹⁹⁶ TAMŽE, 112–113

¹⁹⁷ TAMŽE, 140–141

„Wschodnie państwa pełne chrześcijańskich narodów, herezjami zarażone i z nich idącymi grzechami pomazane, Saraceni a potem Turcy osiedli, Carogrodzkie państwo i głowę wschodniego chrześcijaństwa ospanowali i do tego czasu dla długiego odszczepieństwa i hardości, i bluźnienia Kościoła Bożego po nich i głowach ic depcą.“¹⁹⁸

V diele *Próba Zakonu Societatis Jesu* Skarga reflektuje katastrofickú bitku pri Moháči, ktorú vníma ako zlom pri tureckej expanzii do Európy, a uvádza, že Turci patria medzi najhlavnejších škodcov katolíckej cirkvi: „Troiaką szkodę wieków naszych Kościoł Boży Kátholicki podiał: Jedne od Máhometanów y Turków, którzy iuż tu na Europie nawięcey po zabiciu Ludwika krola Węgierskiego, synowca krola Zygmunta naszego pierwszego, gdy pośiedli Chrześcijańskie ziemie, Dalmacya, Kroacya, y przyległe krolestwá w Illiryku y Węgry y Rhodis y Chion y Cypr, [...] y w nich Chrześcijańską wiarę gubili y gubią, a swoje sproszną sektę szczepią,“¹⁹⁹ V kázni *Czasu wojny, do Modlitwy. Pobudka trzecia* Skarga uvádza, že boj proti Turkom a Tatárom je spravodlivý a nutný, keďže tieto národy ničia kresťanské kráľovstvá, zdierajú ich ľud a rúhajú sa proti Bohu, čím vlastne zhrnul najčastejšie protiturecké motívy v dobovej literatúre: „Jeśli na Turki y Tatory, żadna potrzebniejsza, sprawiedliwsza woyna być nie może, która sama niewola wyciąga. Bo Turcy iako rozboynicy, Chrześcijańskie Państwa y Królestwa wydarli, i one posiadaią, y dziś wydziareią, żadne na nie prawa nie maią, tylo swoiey chciwości panowania, y lakomstwa na cudze dobra używaią, á rozkoszy w niezbożnym zakonie ich dopuszczonych nabywają. A posiadzsy, wilczą i bestyalską mocą bez żadnego rozumu, który iest ludziom wrodzenoy, nie patrząc kto winny kto niewinny, Boskie y ludzkie prawa gwałcą, á swoje sproszne y dzikie y niezbożności pełne stawią y funduią.“²⁰⁰

Kráľovský kazateľ turecké nebezpečenstvo v porovnaní s ďalšími dobovými autormi nijak zvlášť nezveličoval. V dobe prvého interregna po vymretí Jagelovcov pracovali s tureckou otázkou aj propagandisti jednotlivých kandidátov na trón. Napríklad v prospech ruského cára Ivana IV. vyšiel text *Gdyby panowie Polacy Cesarza alebo Niemca obrali*, ktorý varoval pred nemeckými kandidátmi aj s poukázaním na Uhorsko a České krajiny (pre porovnanie – podkapitoly 3.2. a 3.3.) a zároveň chválil moc cára, ktorý je schopný Poľsku poskytnúť potrebnú pomoc proti očakávaným útokom Turkov a Tatárov:

¹⁹⁸ SKARGA 1857, 134

¹⁹⁹ SKARGA 1610, 529

²⁰⁰ TAMŽE, 27

„Na dzisiejsze też czasy potrzeba się przypatrować., jakie są, a jako można nieprzyjaciele ma Polska, Turka, a jako też mocno potrzeba przeciwko jemu wojować. A tak o tymby radzić, aby pan był waleczny, możny, mądry, bogaty. [...] I Turczynby się barzo oglądał, bo się Moskiewski nikomu nie kłania, dostateczny i porządny et cautus,“²⁰¹

Aj v tvorbe slávneho básnika Jana Kochanowského sa odrazil strach z tureckej hrozby a dojmy z ničivých tatárskych vpádov do pohraničných vojvodstiev, ktoré opísal vo svojich veršoch, pričom vyzýval na mobilizáciu a svornosť:

*„Niewierny Turczyn psy zapuścił swoje,
Którzy zagnali piękne Lanie twoje,
Z dziećmi pospłu; nie masz nadzieje,
By kiedy miały nawiedzić swe knieje.
Jedny za Dunaj Turkom zaprzędano,
Drugie do hordy dalekiej zagnano;
Córy szlacheckie (żał się mocny Boże)
Psom bisurmańskim brzydkie ścielą łoże.“²⁰²*

K vytvoreniu koalície medzi ríšskym cisárom, poľským kráľom a moskovským veľkým kniežaťom a následnej protitureckej výprave vyzýval aj kyjevský biskup Józef Wereszczyński (1530–1598):

*„Gdyby zgoda a iedność przystąpiła święta.
A ta niestworność wewnętrzna zginąła przekłęta.
łatwoby tak Poganskich tyranow pożyli
zeby się y w skorze swey pewnie nie zmieścili.
Y pan Bog by im ktemu dopomogl laskawie
A bylby sam hetmanem w tey zgodliwey sprawie
zeby się mogli oprzeć tyranom poganskim
a wet za wet zagubcom oddać Chrześcijanskim.“²⁰³*

Táto hrozba bola častým politickým argumentom a aj predmetom živých debát na sejme. Pre ilustráciu môžeme znova uviesť časť prejavu kancelára Zamojského:

²⁰¹ CZUBEK 1906, 360–361

²⁰² KOCHANOWSKI 1916, 51

²⁰³ WERESZCZYŃSKI 1594, Ev

„Naprzód tedy o tureckim niebezpieczeństwie mówiąc, życzyłbym, aby się te rzeczy [nie] w ostrogach i jako na wsiadaniu odprawowały, nie w ten czas dopiero, kiedy nieprzyjaciel w progu, którego nigdy się bardziej nie obawiał, jako teraz za tym zapalem węgierskim, o czym pisałem do JM. Ks. Podkanclerzego.“²⁰⁴

Protiturecké nálady formovali pravidelné porážky kresťanských vojsk: bitka v Nikopole v roku 1396, bitka pri Varne v roku 1444, dobytie Konštantínopola v roku 1453, bitka pri Moháči v roku 1523 atď. Obyvateľstvo všetkých stavov trápili aj plienenia, zotročovanie a vraždenie, ktoré páchali postupujúci Turci a ich spojenci, čo sa v kombinácii s náboženskou predpojatosťou v literatúre pretavilo do negatívneho obrazu „pohanského“ Turka.²⁰⁵

Dobovú atmosféru strachu a prípravy na stret s obávaným nepriateľom ilustruje aj prísľub pomoci moravských stavov mestu Bratislava v rámci reakcie na turecké ťaženie v Zadunajsku v roku 1532: „Mudry a opatrnny pani prjatele mily jakoz prwe y niny na tento obecny sniem do Brna psany a poselstwie ku nam gste uczinili przedkladagice nam obtiznosti swe a nebezpieczenstwie od Neprzyatel swate wiry krzestianske Turkow kterez netoliko wam samym ale wssemu krzestianstvu od nich nastawa oznamugicz nam nedostatky swe, kterez skrze tyto czasy waleczne na was przissly czemuz wssemu dobrze gsme wyrozumiely, [...] my was pomocy lidmi y ginymi potrzebami walecznymi k obranie wassy y take nassy yako milowniczy swate wiery krzestianske pokudz moznost nasse bude neopustime a radi pro wasse y nasse dobre pomahati chceme.“²⁰⁶

Uhorský básnik nemeckého pôvodu Pavol Rubigal (zomrel asi v roku 1577 v Banskej Štiavnici) je autor politicko-publicistickej poézie, *Querela Pannoniae ad Germaniam* (1537), *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta* (1545), v ktorej opisuje ťažké boje s Turkami a obracia sa so žiadosťou o pomoc na Nemcov. Hrôzy vojny s Osmanskou ríšou reflektoval aj vo svojom opise diplomatickej cesty do Konštantínopolu: „Odtiaľto totiž tie časté a hromadné nájazdy robia Turci, keď plundrujú strašne bohatú panónsku zem. Tá tiež zajatých ľudí s ňou nemá hovädá ženu, odtiaľ sa málo ľudí vrátilo do týchto čias. Tých tam donaha zvlčú a potom ich predávajú, nútia ich

²⁰⁴ CZUBEK 1918, 85

²⁰⁵ K negatívne mu zobrazovaniu Turkov v európskej literatúre 15. a 16. storočia
TAFIŁOWSKI 2015, 231–280

²⁰⁶ SEGEŠ/ŠEĐOVÁ 2015, 63. Text uvádzame v podobe v akej je v edícii. Hornouhorské mestá sa pre blízkosť Českých krajín často obracali týmto smerom so žiadosťami o pomoc v bojoch s Turkami. Na druhej strane hranice sa turecká otázka často riešila aj na úrovni stavovských zhromaždení, kde si uvedomovali nutnosť udržania obranných línií na území dnešného Slovenska. České krajiny pre odvrátenie hrozby významne prispeli k obrane zbytku Uhorska, ktoré bolo vnímané ako ochranná bašta.

MACŮREK / REJNUŠ 1958, 123–127

znášať jarmo, nútia ich v otroctve žiť. Keď sme už na člnoch prišli až celkom k tomuto hradu, v ktorom divokých Turkov nesmierna záľaha je, videli sme tam predávať zajatcov v nemalom počte, ktorí pozostávali rovnako z mužov i žien.“²⁰⁷

Pre porovnanie protitureckých motívov v rámci strednej Európy môžeme čerpať aj napríklad z tvorby Bartolomeja Paprockého, ktorý tureckej hrozbe venoval viaceré diela, napríklad *Kvalt na pohany* z roku 1595. Jeho ďalšie dielo *Historie o přiběžích v království uherském* je písané chronologickou formou a spravodajsky opisuje ustavičné boje s Turkami: „*V ty časy někteří Komárnští špíží do Dotisu vezli. O čemž když Turci zvěděli, domnívali se, že již ten den přišel, v němž by se nad křesťany pomstili. I vpadli na ostrov řečený Šut, jímali, loupili, mordovali. Ušel z rukou jejich jeden vězeň a přiběhl do Komárna, kdež o ukrutenství pohanském vypravoval. Komárnští bez meškání vyjeli, majíc jeden každý za sebou na koni pěšího, a honili Turky, až je i dohonili. Svedena bitva zmužilá, Turci na hlavu poraženi, kořist odňata, vězni vysvobozeni.*“²⁰⁸

Je potrebné dodať, že vzájomný kontakt síce prebiehal najmä v rovine častých bojových zrážok, no, ako uvádza Tazbir, kultúra poľského sarmatizmu prebrala pod vplyvom susedstva s Turkami a Tatármi aj množstvo orientálnych výrazov, módu, bojové techniky a podobne, ktoré dotvárali jej špecifickú podobu.²⁰⁹ Z ukážok z vybraných prameňov je zrejmé, ako veľmi turecké nebezpečenstvo desilo obyvateľstvo nie len Poľska, ale celej strednej Európy. Priame alebo sprostredkované skúsenosti s tvrdými bojmi a násilným plienením, vystupňované značnými kultúrnymi a náboženskými rozdielmi a zaujatosťou, vytvárali obraz nepriateľa, ktorý bol vnímaný aj ako trest za vlastné chyby a nedostatky. Takto boje s Turkami chápal a interpretoval aj Piotr Skarga a je preto prirodzené, že aj s poukázaním na túto reálnu hrozbu apeloval na potrebné zmeny, ktorých nutnosť v jeho kázňach rástla s čoraz bližším nebezpečenstvom tureckého vpádu.

²⁰⁷ OKÁL 1985, 106–107. Obraz Turka v dobovej slovenskej literatúre KÁKOŠOVÁ 2010, 31–45

²⁰⁸ PAPROCKÝ 1982, 388

²⁰⁹ TAZBIR 1983, 160–167

Záver

Prostredníctvom skúmaného diela, ďalších prameňov a odbornej literatúry sa nám podarilo nahliadnuť do obdobia ostrých konfesiónálnych a politických sporov. Zároveň to je aj obdobie dynamického spoločenského a kultúrneho vývoja a taktiež expanzie poľského štátu, ktorý počas Skargovho života dokázal čeliť všetkým hrozbám a značne rozšíriť svoje vlastné hranice. Tieto úspechy ešte viac posilnili sebavedomie šľachtického stavu, ktorý na seba postupne strhával čoraz viac práv a privilégií. Piotr Skarga, vzdelaný človek s prehľadom, ktorý istý čas pôsobil v zahraničí a na viacerých miestach rozsiahlej Rzeczyspospolitej, pracoval aj na kráľovskom dvore a v tesnej blízkosti elít. Takto nadobudnutý nadhľad mu chránil zrak pred slepotou neprimeraného optimizmu, vďaka čomu dokázal pomenovať viaceré problémy a nedostatky v poľskej spoločnosti, ktoré interpretoval pre potreby a ciele protireformácie v rámci kritiky a varovaní adresovaných voleným zástupcom šľachtickej obce a predstaviteľom štátu.

Piotr Skarga pôsobil po vyštudovaní krakovskej univerzity na rôznych postoch v rámci cirkevnej organizácie. Po prijatí do jezuitského rádu sa naplno angažoval v jeho štruktúrach. Najväčšmi dokázal zaujať svojimi rétorickými schopnosťami, ktoré naplno uplatnil pri kazateľskej činnosti. Organizačne sa prejavil v školstve pri spravovaní niekoľkých kolégií a Univerzity vo Vilne. Misionársku činnosť vyvíjal medzi pravoslávnyim obyvateľstvom vo východných oblastiach krajiny a aj medzi protestantmi na Pobaltí. Aktívne sa angažoval v snahách zjednotenia katolíkov a pravoslávnych pod vedením Ríma, ktoré vyústili do Brestskej únie. Verejne polemizoval s autormi z iného konfesiónálneho prostredia, ale aj s katolíckymi kritikmi jezuitov. Dokázal viesť aj diplomatické rokovania s vplyvnými osobnosťami, najmä v prospech Tovarišstva, ale aj kráľa Žigmunda III., u ktorého bol dvorným kazateľom. Z týchto bohatých skúseností vychádzal pri tvorbe svojich diel.

Skargove argumenty boli prirodzene volené tak, aby adresátov oslovili a presvedčili o nutnosti naplnenia ním vyjadrených cieľov. V podkapitole 3.3. ukazujeme, ako kráľovský kazateľ využil národné povedomie a hrdosť poľskej šľachty s odkazom na slovanskú identitu, aby poukázal na hroziace nebezpečenstvo straty suverenity. V diele tak urobil len na jednom mieste v rámci krátkej zmienky o tom, že Poľsko-litovský štát je posledné slobodné slovanské kráľovstvo. So slovanskou príslušnosťou pracoval napríklad aj pri snahe presvedčiť pravoslávne obyvateľstvo o nutnosti cirkevnej únie v diele, ktoré tejto téme venuje.

Svojho slovanského pôvodu si boli Poliaci dobre vedomí. Veľké množstvo dobových diel o histórii, nielen v Poľsku, ale aj v iných krajinách, zoznamovalo čitateľov s dejinami Slovanov a ich rozšírenosti po svete. Takto formované slovanské vedomie sa politicky prejavovalo predovšetkým v konfrontácii s nemeckým elementom. Dobové materiály z čias volieb nového kráľa sú plné protinemeckých motívov, ktoré slúžili na očistenie konkurenta a na prezentáciu domáceho kandidáta „Piasta“ alebo iného kandidáta slovanského pôvodu. Skarga, ktorý pochádzal z Mazovska, kde bol protinemecký sentiment obzvlášť silný, si bol týchto nálad dobre vedomý a preto ich využil aj vo svojich dielach.

Konkrétnym príkladom negatívnych následkov zlyhaní, ktoré Skarga vo svojom diele kritizuje, je Uhorské kráľovstvo. Tomuto motívu sa venujeme v podkapitole 3.4. S južným susedom spájali poľskú šľachtu, okrem geografickej blízkosti, aj pevné a dlhodobé väzby. Skarga poukazuje na niekdajšiu slávu tohto kráľovstva a na súčasný stav rozdelenej a zbedačenej krajiny plnej vojen a nepokojov. Na tomto príklade otvorene útočí na reformáciu, ktorú obvinil z pádu Uhorska. Na krízu v Uhorsku rovnako poukazuje aj vo svojich ďalších prácach a kriticky sa stavia aj voči protihabsburskému povstaniu Štefana Bočkaja, pretože v ňom videl negatívny príklad pre poľských magnátov, ale aj pre protijezuitskú politiku sedmohradského vojvodu. Úpadok Uhorska vnímali aj ďalší poľskí autori, ktorí jeho problémy opisovali podobne. Zaujímavé sú dobové uhorské diela, ktoré tento stav reflektujú. Napriek konfesionalnej odlišnosti v nich nachádzame množstvo podobností so Skargovými kázňami. Aj uhorskí protestantskí autori vidia príčinu v chybách, nedostatkoch a hriechoch, za ktoré krajinu Boh potrestal. Živé kontakty medzi Poľskom a Uhorskom vytvárali záujem o dianie v oboch krajinách. Skarga túto informovanosť vo svojom diele pretavil do názornej ukážky toho, čo sa môže s Poľsko-litovským štátom udiať, ak si sejm neuvedomí všetky „choroby“, ktoré kráľovský kazateľ diagnostikoval, a nepristúpi k ich včasnej liečbe.

Okrem vnútorných škodcov, ktorých vidí Skarga v protestantoch a svojvóli magnátov a šľachty, hrozí Rzeczyspolitej priame nebezpečenstvo z vonku, ktorému sa pre svoje „choroby“ nemusí vedieť ubrániť. Vonkajšiu hrozbu v Skargových kázňach predstavujú Turci a Tatári, národy, z úplne iného náboženského a kultúrneho sveta. Ich postupnú expanziu na úkor kresťanských štátov, ktorá bola sprevádzaná násilnosťami, vnímala celá Európa s veľkým nepokojom. Vzniklo obrovské množstvo diel, ktoré formovali obraz tureckého nebezpečenstva. Túto hrozbu v Poľsku umocňovali nie len skúsenosti z iných krajín, ale aj priame susedstvo, ktoré prinášalo lúpežné nájazdy

tatárskych hôrd s množstvom obetí. V strednej Európe preto vnímali turecké nebezpečenstvo ako jednu z najväčších výziev a venovala sa mu veľká pozornosť. Opodstatnené obavy z tureckej invázie dokázal Skarga využiť k poukázaniu na potrebu nápravy a opodstatnenie jeho varovaní.

Skúmané pramene odhaľujú vnímanie jednotlivých spoločenských otázok v poľskom a stredoeurópskom prostredí. Formulácia základných argumentov a motívov, na ktoré sme sa zamerali, napovedá nie len o vnútornom presvedčení ich autora, ale aj o názorovom rámci poľskej šľachty. Prijímateľ Skargových kázní mal byť samozrejme šľachtického pôvodu a katolíckeho vierovyznania, keďže protestanta by len ťažko presvedčili výzvy na obmedzenie konfesionalnej tolerancie a udeľovania dôležitých úradov nekatolíkom. Adresát si mal byť dobre vedomý svojej slovanskej identity a toho, že jeho etnickí príbuzní v okolitých štátoch si nemôžu užívať také práva a slobody ako on. Tie má vďaka svojej vlasti, o ktorú musí javiť záujem a angažovať sa pre jej dobro. Rzeczypospolitej totiž hrozí veľké nebezpečenstvo, ktoré pramení z egoizmu magnátov, vnútorných nepokojov, reformačného hnutia, navyše na hraniciach čakajú turecké hordy, ktoré môžu kedykoľvek zaútočiť a strestať Poliakov za ich hriechy proti vlasti. Adresát mal takto pochopiť, že je potrebné podniknúť kroky na obmedzenie šľachtickej svojvôle, obmedziť vplyv protestantov na minimum, posilniť postavenie panovníka a katolíckej cirkvi. V opačnom prípade čaká Rzeczypospolitą rovnaký osud, ako kedysi mocné a slávne Uhorské kráľovstvo, ktoré pre hriechy svojich obyvateľov upadlo do stavu rozdrobenia, ustavičných vojen a nepokojov.

Zoznam literatúry

Pramene

Staré tlače:

BARONIUS 1607—Caesare BARONIUS: Roczne dzieje kościelne od narodzenia Pana i Boga naszego Jesusa Chrystusa, wybrane z Rocznych dziejów kościelnych Cesara Baroniusza, kardynała S.R.K. nazwanych Annales ecclesiastici. W Krakowie: [b w drukarnii Andrzeja Piotrkowczyka, [c 1607. Biblioteka Narodowa. SD XVII.4.1061

BIELSKI 1569—Marcin BIELSKI: Sprawa rycerska według postępků y zachowania starego obyczaiu rzymskiego, greckiego, macedońskiego y innych narodow pierwszego y ninieyszego wieku, tak pogańska iako y krześciańska z rozmaithych ksiąg wypisana, ku czytaniu y nauce ludziom rycerskim pożyteczna, książki na ośm części rozdzielone. W Krakowie : Drukowano u Mattheusza Siebeneychera, 1569. Biblioteka Jagiellońska. BJ Cim. 5545

CZAHROWSKI 1599—Adam CZAHROWSKI: Rzeczy rozmaite Adama Czahrowskiego z Czahrowa [...] vczynione w taborzech i w ziemi węgierskiej i horwackiej [...] poczawszy od roku 1588 do roku 1596; przy tym są Threny wydane na świat anno 1598, teraz z nowu z pilnością wielką poprawione y na wielu mieyscach z przydatkiem ich znacznym odmienione [...]. We Lwowie: [Maciej Bernat], 1599. Biblioteka Narodowa. SD XVI.Qu.1399

DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA 1589–1590—Alessandro GUAGNINI/DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA: Kronika moskevská. 1589–1590, Praha. Národní knihovna České republiky. 54.F.55

KONÁČ Z HODÍŠKOVA 1510—PIUS II.: Česká kronika. Praha, 1510. Královská kanonie premonstrátů na Strahově. DR IV 10

KROMER 1555—Marcin KROMER: De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. Basileae : per Ioannem Oporinum, (VIII 1555). Biblioteka Narodowa. SD XVI.F.532

ŁASZCZ 1594—Marcin ŁASZCZ: Iudicium albo rozsądek, księdza Mikołaja Issiory. W Wilnie : Daniel Lencicius, 1594. Biblioteka Jagiellońska

PAPROCKI 1584—Bartosz PAPROCKI: Herby rycerztwa polskiego na pięcioro xiąg rozdzielone, W Krakowie: w drukarni Macieia Garwolczyka: (za staraniem własnym y nakładem autora) [post 6 VII], 1584. Biblioteka Narodowa. SD XVI.F.465

REVAI 1659—Peter REVAI: De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hvngariae Centuria Septem. Francofurti : Sumptibus Thomæ-Matthiæ Gôtzii: Typis Jacobi Lasché..., 1659. Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu. BK III 006

SKARGA 1588—PIOTR SKARGA: Bractwo miłosierdzia w Krakowie u s. Barbary. [Kraków: Andrzej Piotrkowczyk, post 28 IX 1588]Biblioteka Narodowa. mf. B355

SKARGA 1592—Piotr SKARGA: Upominanie do ewangelików i do wszystkich społem nie katolików. W Poznaniw: v wdowy y dziedzicow Jana Wolraba, 1592. Biblioteka Narodowa. mf. B18

SKARGA 1610—Piotr SKARGA: Kazania przygodne z inemi drobnieyszemi pracami o roznych rzeczah wszelakim stanom należących x. Piotra Skargi, Societatis Iesv ... W Krakowie: w drukarni Andrzeia Piotrkowczyka ..., 1610.Biblioteka Narodowa. SD XVII.4.1060

SKARGA 1615—Piotr SKARGA: Żywotów świętych wtóra część .W Krakowie: w drukarni Andrzeia Piotrkowczyka [...], 1615. Biblioteka Narodowa. SD XVII.4.1049 II

SMOTRICKIJ 1610—Meletij SMOTRICKIJ: Threnos, to iest lament iedyney ś. powszechny apostolskiej wschodniej Cerkwie: z objaśnieniem Dogmat Wiary. Wilno : [s. n.], 1610. Biblioteka Jagiellońska.

WERESZCZYŃSKI 1594—Józef WERESZCZYŃSKI: Pobvdka na Jego Cesarską Miłość wszystkiego krześcijaństwa jako też na jego k.m. krola polskiego, tudziesz też na jasnie oswieconego kniazia wielkiego moskiewskiego do podniesienia woyny świętey spolną ręką przeciw Turkom i Tatarom trabiona przez x. Josepha Wereszczyńskiego [...] biskupa kijowskiego a opata sieciechowskiego [...]. W Wilnie: w Drukarni Jakuba Markowicza, [post 10 I] 1594. Biblioteka Narodowa. SD XVI.Qu.6059

Moderné edície:

CZUBEK 1906—Jan CZUBEK (ed.): Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia. Kraków 1906

CZUBEK 1916—Jan CZUBEK (ed.): Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego : 1606-1608. T. 1, Poezja rokoszowa. Kraków 1916

CZUBEK 1918—Jan CZUBEK (ed.): Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego : 1606-1608. T. 2, Proza. Kraków 1918

DŁUGOSZ 1867—Jan DŁUGOS, Aleksander PRZEŹDZIECKI (ed.): Jana Długosza kanonika krakowskiego dzieła wszystkie. Kraków 1867

- GÓRNICKI 1855—Łukasz GÓRNICKI, Kazimierz Józef TUROWSKI (ed.): O elekcyi, wolności, prawie i obyczajach polskich rozmowa Polaka z Włochem. Sanok 1855
- GÓRNICKI 1977—Łukasz GÓRNICKI / Jaroslav SIMONIDES (ed.): Polský dvořan. Praha 1977
- KÁROLYI 1931—Gaspar KÁROLYI: Két könyv minden országonak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairul ... Budapest 1931
- KLUCH/ MENCSIK 1894—János KLUCH / Ferdinánd MENCSIK (ed.): Monumenta Hungariae historica. Scriptorum ; XXXIII.. Magyar történelmi emlékek. 2. oszt. Írók. Budapest 1894
- KOCHANOWSKI 1916—Jan KOCHANOWSKI: Pieśni Jana Kochanowskiego, księgi dwoje. Warszawa 1916
- KUMPERA 2017—Jan KUMPERA (ed.): Komenského vlastní životopis. Petrovice 2017
- MICKIEWICZ 1913—Adam MICKIEWICZ / Tadeusz PINI / Marian REITER (ed.): Dzieła wszystkie. T. 5, I, Literatura słowiańska. Lwów 1911—1913
- MIŠIANIK 1981—Ján MIŠIANIK / Eva TKÁČIKOVÁ (ed.): Antológia staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1981
- OKÁL 1985—Miloslav OKÁL (ed.): Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva. Diel 2, Antológia renesančných a humanistických literárnych textov. Bratislava 1985
- PÁNEK 2007—Jan ZAJÍC Z HÁZMBURKA / Jaroslav PÁNEK (ed.): Sarmacia, aneb, Zpověď českého aristokrata. Praha 2007
- PAPROCKÝ 1982—Bartoloměj PAPROCKÝ / Eduard PETRŮ (ed.): O válce turecké a jiné příběhy: výbor z Diadochu. Praha 1982
- POLÁK 1905—Antonín POLÁK (ed.): Krátké sebrání z kronik českých k výstraze věrných Čechov in Věstník královské české společnosti nauk, r. 1904, č. 3 Praha 1905
- RAKOVSKÝ 1974—Martin RAKOVSKÝ / Miloslav OKÁL (ed.): Opera omnia. Bratislavae 1974
- SEGEŠ/ŠEĐOVÁ 2015—Vladimír SEGEŠ / Božena ŠEĐOVÁ (ed.): Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/1. 1526 – 1648. Bratislava 2015
- SKÁLOVÁ 1957—Hana SKÁLOVÁ (ed.): Listy Ivana Hrozného. Praha 1957
- SKARGA 1857—Piotr SKARGA / Wawrzyniec GĘBICKI / Kozimierz Józef TUROWSKI (ed.): Kazania sejmowe; także Wzywanie do pokuty obywatelów Korony Polskiej. Kraków 1857
- SKARGA 1885—Piotr SKARGA: O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim i ruskim od tej jedności odstąpieniu. Kraków 1885

SKARGA 1972—Piotr SKARGA / Janusz TAZBIR (ed.): Kazania sejmow. Wydanie trzecie, zmienione i uzupełnione. Wrocław 1972

SYGAŃSKI 1912—Jan SYGAŃSKI (ed.): Listy Piotra Skargi z lat 1566-1610. Kraków 1912

TAZBIR 1963—Janusz TAZBIR (ed.): Literatura antyjezuicka w Polsce 1578-1625: antologia. Warszawa 1963

TAZBIR 1980—Mirosław KOROLKO / Janusz TAZBIR (ed.): Konfederacja warszawska 1573 roku wielka karta polskiej tolerancji. Warszawa 1980

TIBENSKÝ 1965—Ján TIBENSKÝ (ed.): Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava 1965

UJAZDOWSKI 1830—Tomasz UJAZDOWSKI (ed.): Pamiętnik Sandomierski : pismo poświęcone dzieciom i literaturze oyczystey. T. 2, posz. 6. Warszawa 1829-1830

WARSZEWICKI 1883—Krzysztof WARSZEWICKI / Teodor WIERZBOWSKI (ed.): Niewydane pisma, listy do znakomitych ludzi tudzież inne dokumenty Krzysztofa Warszawickiego, odnoszące się do jego życia i działalności [...]. Warszawa 1883

Sekundárna literatúra

BACZEWSKI 2013—Sławomir BACZEWSKI: Piotr Skarga w publicystyce rokoszu Zebrzydowskiego in *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Litteraria Polonica* 3 (21) 2013, s. 97—111

BEČKOVÁ 1983—Marta BEČKOVÁ: Jan Amos Komenský a Polsko. Praha 1983

BICANOVÁ 2004—Kateřina BICANOVÁ: Jezuité jako nositelé katolické reformy v polskolitevském státě. Královský kazatel Piotr Skarga. (diplomová práce Filosofické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně) Brno: 2004

BODNÁROVÁ 2013—Miloslava BODNÁROVÁ: Protireformácia na Slovensku v prvej polovici 16. storočia in Peter KÓNYA: Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku, Prešov 2013, s. 9—21

BOROWSKI 1993—Andrzej BOROWSKI: Renesans a humanizm jezuicki in Ludwik GRZEBIEN / Stanislaw OBIREK: Jezuici a kultura Polska, Kraków 1993, s. 27—40

BORZECKI 1996—Jerzy BORZECKI: The union of Lublina as a factor in the emergence of ukrainian national consciousness. in *The Polish Review*, Vol. 41, No. 1996, s. 37—61

BUSZEWICZ 2016—Elwira BUSZEWICZ: Koncepcja jedności Kościoła i idea Polski katolickiej w twórczości pisarzy potrydenckich in Justyna DĄBKOWSKA-KUJKO Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej: powszechność i narodowość katolicyzmu polskiego, Warszawa 2016, s. 388—434

- BUTTERWICK 2001—Richard BUTTERWICK: Introduction in Richard BUTTERWICK: The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, C.1500-1795, New York 2001, s. 1—24
- DĄBROWSKI 1995—Jan DĄBROWSKI / Jerzy WYROZUMSKI ed.:Dzieje Polski średniowiecznej. Tom 2., od roku 1333 do 1506. Kraków 1995
- DVOŘÁKOVÁ 1999—Daniela DVOŘÁKOVÁ: Poliaci na dvore Žigmunda Luxemburského in Historické štúdie. Ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1999, s. 5—33
- FRIEDRICH 2001—Karin FRIEDRICH: Nobles, Burghers and the Monarchy in Poland-Lithuania: the Case of Royal Prussia, 1454-1772/93 in Richard BUTTERWICK: The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, C.1500-1795, New York 2001, s. 93—115
- FROST 2007—Robert I. FROST: The Nobility of Poland-Lithuania, 1569-1795 in H. M. SCOTT: The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Volume II: Northern, Central and Eastern Europe, New York 2007 s. 266—310
- GIEROWSKI 1988—Józef Andrzej GIEROWSKI: Historia Polski: 1505-1764. Wyd. 12. Warszawa 1988
- GRZEBIEŃ 1983—Ludwik GRZEBIEŃ: Skraga, Piotr in H. E. WYCZAŃSKI a kol.: Słownik polskich teologów katolickich. 4. Warszawa 1983.
- GUDZIAK 2008—Borys GUDZIAK: Kryzys i Reforma, Metropolia kijowska, patriarchat Konstantynopola i geneza unii brzeskiej, Lublin 2008
- HEJL 1975—František HEJL: Humanistické názory o původu a vztazích mezi slovanskými národy in František HEJL / Josef KOLEJKA: Otázky dějin střední a východní Evropy. II., Brno 1975, s. 11—24
- JANKOWSKA 1993—Ludmila JANKOWSKA: Recepcja twórczości ks. Piotra Skargi SJ na Rus – w spuściźnie św. Dymitra z Rostowa i innych in Ludwik GRZEBIEN / Stanisław OBIREK: Jezuici a kultura Polska, Kraków 1993, s. 93—112
- KÁKOŠOVÁ 2010—Zuzana KÁKOŠOVÁ: Podoby zobrazenia Turka a tureckých reálií v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia in Bohemica Litteraria 13, 1-2, 2010, s. 31—45
- KEMPA 1996—Tomasz KEMPA: Konstanty Wasyl Ostrogski wobec katolicyzmu i wyznań protestanckich in Odrodzenie i Reformacja w Polsce, XL 1996, s. 17—36
- KÓNYA 2014—Peter KÓNYA: Medzi Viedňou a Istanbulom. Uhorsko v rannom novoveku 1526-1790 in Peter KÓNYA a kol.: Dejiny Uhorska, Bratislava 2014, s. 181—251

- KOROLKO 1971—Miroslaw KOROLKO: O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi, Warszawa 1971
- KOROLKO 1993—Miroslaw KOROLKO: Retoryka w polskich kolegiach jezuickich in Ludwik GRZEBIEN / Stanislaw OBIREK: Jezuici a kultura Polska, Kraków 1993, s. 121—142
- KOSMAN 2011—Marceli KOSMAN: Dějiny Polska. Praha 2011
- KREJČÍ 1953—Karel KREJČÍ: Dějiny polské literatury. Praha 1953
- KUČERA 1965—Matúš KUČERA: Poľsko-slovenský obchod so soľou do konca 16. storočia in Slovanské štúdie: História, Bratislava 1965, s. 89—122.
- KVĚTINA 2011—Jan KVĚTINA: Šlechtická demokracie: parlamentarismus v polsko-litevském státě v 16.–17. století. Červený Kostelec 2011
- KVÍTKOVÁ 2001—Naděžda KVÍTKOVÁ: Agitační spis Krátké sebrání z kronik českých... z hlediska jeho záměru a stylu in Bohemistika 2001, nr 1, s.18—26
- LESZCZYŃSKI 1975—Józef LESZCZYŃSKI: The part played by the Countries of the Crown of St. Wenceslaus and by Hungary in the Freedom ideology of the Polish gentry (1572-1648) in František HEJL / Josef KOLEJKA: Otázky dějin střední a východní Evropy. II., Brno 1975 s. 25—64
- ŁUZNY 1993—Ryszard ŁUZNY: Ksiedza Piotra Skargi SJ widzenia Kościoła wschodniego in Ludwik GRZEBIEN / Stanislaw OBIREK: Jezuici a kultura Polska, Kraków 1993, s. 199—208
- MACIEJEWSKI 1974—Janusz MACIEJEWSKI: Sarmatyzm jako formacja kulturowa: (geneza i główne cechy wyodrębniające) in Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja, nr 4 (16), Warszawa 1974, s.13—42
- MACIUSZKO 1982—Janusz T. MACIUSZKO: Konfederacja Warszawska 1573 roku: geneza, pierwsze lata obowiązywania, Warszawa 1984
- MACŮREK / KYAS 1964—Josef MACŮREK / V. KYAS: Vzájemná výměna kulturních hodnot v oblasti jazyka a literatury, in Josef MACŮREK: Češi a Poláci v minulosti I., Praha 1964, s. 265-280
- MACŮREK / REJNUŠ 1958—Josef MACŮREK / Miloš REJNUŠ: Obrana proti společnému nebezpečí in Josef MACŮREK / Miloš REJNUŠ: České země a Slovensko ve století před Bílou horou: z dějin vztahů v oblasti zemědělství, řemesla, obchodu a vzájemné obrany, Praha 1958, s. 123—147
- MACŮREK 1964a—Josef MACŮREK: Projevy politické spolupráce in Josef MACŮREK: Češi a Poláci v minulosti I., Praha 1964, s. 209-242

- MACŮREK 1964b—Josef MACŮREK: České země a Polsko za českého povstání a jeho první ohlas v Polsku in Josef Macůrek: Češi a Poláci v minulosti I., Praha 1964, s. 284-310
- MACŮREK 1968—Josef MACŮREK: Slovanské povědomí a česká společnost koncem 15. - počátkem 17. století (1471-1620) in Vladimír ŠTASTNÝ: Slovanství v národním životě Čechů a Slováků, Praha 1968, s. 50-54
- MIŠIANIK 1974—Ján MIŠIANIK: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1974
- NIEDŹWIEDŹ 2012 —Jakub NIEDŹWIEDŹ: Kultura literacka Wilna (1323-1655). Kraków 2012
- OBIREK 1993—Stanislaw OBIREK: Komcepcja państwa w kazaniach Piotra Skargi SJ in Ludwik GRZEBIEN / Stanislaw OBIREK: Jezuici a kultura Polska, Kraków 1993, s. 209—226
- OPALIŃSKI 1997—Edward OPALIŃSKI: Sejmiki południowo-wschodnie a Rzeczpospolita w latach 1587-1648 in Jerzy KOWECKI / Janusz TAZBIR: Rzeczpospolita w latach 1587-1648 in Ludzie kontakty kultura XVI-XVIII w. Warszawa 1997, s.
- PELC 1998—Janusz PELC: Literatura renesansu w Polsce. Wyd. 2. Warszawa 1998
- PIECHNIK 1984—Ludwik PIECHNIK: Dzieje Akademii Wileńskiej. T.1 Początki Akademii Wileńskiej, 1570-1599. Rzym 1984
- PIECHNIK 1993—Ludwik PIECHNIK: Działalność jezuitów na polu szkolnictwa (1565-1773) in Ludwik GRZEBIEN / Stanislaw OBIREK: Jezuici a kultura Polska, Kraków 1993, s. 243—259
- PIETRZYK-REEVES 2011—Dorota PIETRZYK-REEVES: The foundations of Rzeczpospolita in the 16th century and the influence of humanism and republicanism in Arkady RZEGOCKI: Polska czyli... Idee wspólnoty politycznej i tożsamości narodowej w polskiej tradycji intelektualnej. Kraków 2011, s.15—50
- PLOKHY 2006—Serhii PLOKHY: The Origins of the Slavic Nations Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus. Cambridge 2006
- PRAŽÁKOVÁ / STERNECK 2014—Kateřina PRAŽÁKOVÁ / Tomáš STERNECK: "Rychlejší než větry, hbitější než všichni zajíci". Útěk Jindřicha z Valois z Polska v pamfletu z roku 1574 in Slovanský přehled 100, č. 3, 2014, s. 473—497
- PRAŽÁKOVÁ 2015a—Kateřina PRAŽÁKOVÁ: Obraz Polsko-litevského státu a Ruska ve zpravodajství české šlechty (1450–1618). České Budějovice 2015
- PRAŽÁKOVÁ 2015b—Kateřina PRAŽÁKOVÁ: Konfesní nepokoje v Krakově pohledem rožmberského zpravodajství in Folia Historica Bohemica 30, 2015, č. 1, s. 5—32

- ŘEZNÍK 1997—Miloš ŘEZNÍK: Některé problémy fungování polsko-litevského sejmu v 1.polovině 17.st. (Čas jako právní skutečnost v polsko-litevské sněmovní praxi) in Slovanský přehled 83, č. 2, 1997, s. 129—139
- ŘEZNÍK 2017—Miloš ŘEZNÍK a kolektiv autorov: Dějiny Polska. Praha 2017
- SEGEŠ 2014—Vladimír Segeš: Prvé poltisícročie v Európe: Stredoveké Uhorsko 1000—1526 in Peter KÓNYA a kol.: Dejiny Uhorska. Bratislava 2014, s. 45—181
- SERCZYK 2004—Andrzej Władysław SERCZYK: Ivan IV. Hrozný: car vši Rusi a stvořitel samoděržaví. Praha 2004
- SERWAŃSKI 1976—Maciej Jerzy SERWAŃSKI: Henryk III Walezy w Polsce. Stosunki polsko-francuskie w latach 1566–1576. Kraków 1976
- SUCHENI-GRABOWSKA 1970—Anna SUCHENI-GRABOWSKA: Walka o demokrację szlachecką in Andrzej WYCZAŃSKI: Polska w epoce odrodzenia: państwo, społeczeństwo, kultura. Warszawa 1970, s. 9—67
- SYGAŃSKI 1912—Jan SYGAŃSKI: Działalność Ks. Piotra Skargi T.J. na tle jego listów 1566–1610. Kraków 1912
- TAFIŁOWSKI 2015—Piotr TAFIŁOWSKI: Anti-Turkish Literature in 15th-16th Century Europe in Tarih İncelemeleri Dergisi XXX / 1, 2015, s. 231-280
- TAZBIR 1970—Janusz TAZBIR: Społeczeństwo wobec reformacji in Andrzej WYCZAŃSKI: Polska w epoce odrodzenia: państwo, społeczeństwo, kultura. Warszawa 1970, s. 197–223
- TAZBIR 1978—Janusz TAZBIR: Piotr Skarga: szermierz kontrreformacji. Warszawa 1978
- TAZBIR 1983—Janusz TAZBIR: Kultura szlachecka w Polsce: Rozkwit, upadek, relikty. Warszawa 1983
- TAZBIR 1987—Janusz TAZBIR: Szlachta i teologowie: studia z dziejów polskiej kontrreformacji. Warszawa 1987
- URBAN 1971—Wacław URBAN: Propaganda braci polskich na słowacji w pierwszej ćwierci XVII stulecia in František HEJL: Otázky dějin střední a východní Evropy I. Brno 1971, s. 129—143
- VÁRNAI 2019—Dorota VÁRNAI: Wokół polskiej i węgierskiej literatury epoki renesansu. Budapest 2019
- VITOŇ 1999—Jan VITOŇ: Stará polská literatura I. Středověk - renesance. Praha 1999
- VLACHOVIČ 1969—Jozef VLACHOVIČ: Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí in Július MESÁROŠ: Slováci a ich národný vývin. (Sborník materiálov z 5. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici.), 2. vyd. Bratislava 1969, s.73-113

WILCZEK 1999—Piotr WILCZEK: Catholics and Heretics - Some Aspects of Religious Debates in the Old Polish-Lithuanian Commonwealth in *The Sarmatian Review* 02, 1999, s. 619—627

WILLIAMS 1972—George H. WILLIAMS: Protestants in the Ukraine during the Period of the Polish-Lithuanian Commonwealth in *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 2, No. 1/2, 1978, str. 41—72

WYCZAŃSKI 1965—Andrzej WYCZAŃSKI: *Polska-rzeczą pospolitą szlachecką 1454-1764*. Warszawa 1965

WYCZAŃSKI 1970—Andrzej WYCZAŃSKI: *Spółeczenstwo polskie in Andrzej WYCZAŃSKI: Polska w epoce odrodzenia: państwo, społeczeństwo, kultura*. Warszawa 1970, s.127–161

ZAŁĘSKI 1900—Stanisław ZAŁĘSKI: *Jezuici w Polsce I – II*. Kraków 1900–1906.

ZIOMEK 1999—Jerzy ZIOMEK: *Renesans*. Warszawa 1999